

רבעון

ספרות
הגות
מחקר

אביב, תשמ"ה

„שובו לבצרון אסירי חקוקה“

הננו מציעים למכירה בהנחה גדולה את הספרים
האלה של רב צעיר (פרופ' חיים משרנוביץ):

- פרקי חיים (אוטוביוגרפיה) \$6.00
קצור התלמוד. מסכת כבא קמא מסודרה ומפירשת על-ידי רב צעיר . . . \$3.00
קצור התלמוד. מסכת ברכות עם ביאור מפורט ומספיק על יסוד מדעי . . . \$5.00
מאת רב צעיר \$1.00
אלהים אחרים (תשובה לרודפי שלום) \$1.25
היחס בין ישראל לגויים לפי הרמב"ם. מאת גרשון משרנוביץ ז"ל . . .

להזמין אצל ה"בצרון"

BITZARON

P.O. Box 623. Cooper Station. New York. N.Y. 10003

SOLOMON ZEITLIN: SCHOLAR LAUREATE

An Annotated Bibliography, 1915 - 1970, With Appreciations Of His Writings

By SIDNEY B. HOENIG

312 pages
\$10.00

SOME COMMENTS IN PREVIEW

A PIONEERING REFERENCE WORK AND A MODEL BOOK

"A most useful summary and evaluation of the life-long contribution of the Dean of Jewish historians, Solomon Zeitlin. More than a mere *Festschrift* and more than a mere bibliography, this is a pioneering reference work that encompasses Zeitlin's collected works within the convenient scope of a single volume."
—PROF. M. E. CHERNOWITZ, Editor of *BITZARON*

A "MUST" FOR EVERY LIBRARY

"Dr. Hoenig is to be congratulated upon his splendid achievement. Reading this book is like re-reading in one 300-page volume all of Solomon Zeitlin's books as well as all his articles scattered as they are through some 400 sources—and through 55 years—of periodical literature . . . A *must* for every library."
—DR. LEON D. STITSKIN, Associate Editor of *TRADITION*

USE THIS ORDER BLANK

BITZARON, P.O. Box 623. Cooper Station. New York. N.Y. 10003

Gentlemen:

Enclosed please find my order for a copy of SOLOMON ZEITLIN: SCHOLAR LAUREATE (An Annotated Bibliography) By Prof. Hoenig, at \$10 per copy.

Name Address
City State Zip

בצרון

רבעון לספרות, הגות ומחקר, יוצא לאור על ידי „קרן
לספרות עברית“ בשיתוף „המכון לתרבות עברית
והינוך“ של ניו־יורק אוניברסיטה.

עורך: **חיים ליף**
ועד המערכת: **רבקה פרידמן**
גבריאל פרייל
יושבי־ראש ועד המערכת: **נפתלי צ. ווינטר**
מזכירת המערכת: **נולי סגל**

כרך ז' (סידרה חדשה) 26 (356), אייר־תמוז, תשמ"ה

2	פרקים ראשונים..... ח.ל.
4	זמן קרוב, זמן רחוק..... משה שמיר
12	משירי הקץ והפדות..... ש. שלום
13	שלוש מאות שנה לשירה העברית באמריקה..... יצחק זילברשלג
27	בחנות המזכרות (שיר)..... אהרון קומם
29	על משבר הזהות היהודית..... שלמה שרן
35	רב סעדיה גאון והזוהר..... שרגא אברמסון
	120 שנה להולדתו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן־גוריון):
40	המתח הפיזי בסיפורי מי"ב..... שמועון הלקין
43	הרואה את הנולד..... עמנואל בן־גוריון
46	קסמי שירים: צפרים..... נתן יונתן
51	ספר עברי לתולדות עם ישראל באמריקה..... פלטיאל בירנבוים
54	ספרים חדשים.....
55	ידיעות.....
63	תקצירים באנגלית.....

פרופ' חיים טשורוביץ (רב צפיר) מייסד ועורך (תרגום־ש"ט) פרופ' טשה טשורוביץ מנהל המערכת (תרגום־ש"ט) (121) 598-3987
בצרון: ת.ד. 623, Cooper Station, ניו־יורק, נ.י. 10003. טלפון: (212) 598-3987

דמי מינוי לשנה: \$12.00

“צריך לזעזע את העולם”

סופר עברי נתיק כראובן בריינין נתפס לאמונה זו, בפרט כשהגישה הממשלה הסובייטית על “מגש כסף” טריטוריה “אוטונומית” ליהודים במדינה (ומספר יהודים נהרו אליה גם ממדינות אחרות) – בירר-בירו’אן. חסידי הטריטוריה האוטונומית במרחקי סיביר ראו בה יתרון על ארץ-ישראל: אין בה התנצחות ו”נישול” של תושבים ערבים והיא זוכה גם לתמיכה מלאה של ממשלה אדירה המבקשת את טובת “ההמונים היהודים” ומעניקה להם ברוב חסדה זכויות כליתר המיעוטים הלאומיים במדינה הירשבים על אדמתם.

כל החלומות הטובים האלה נתבדו, כידוע, כשהתחיל סטאלין במסע של “טיהור” וטרור נגד הסופרים האידיים, אנשי התרבות והאמנות. במשך זמן קצר נתחסלו העתונות, בתי-הספר ומוסדות התרבות האידיים. רק שריד-מעט נשאר בימינו מן הפעילות התרבותית הענפה לפנים – הירחון האידי, שמשרתו הותיק של סטאלין, וורגליס, מנצח עליו ומשגיח על “פשרותו” הקומוניסטית.

ההסתדרות העברית באמריקה, שמעשיה וכוחה מועטים ביותר, עשתה “מחווה” נאה, כשבמסיבתה השנתית העניקה אות-כבוד-והוקרה למורי עברית ברוסיה, מהם שנתפסו על-ידי הממשלה שגורה עליהם גזירת גלות, הסגר ועבודת-פרך בסיביריה לכמה שנים. הפעם לא בני-ברית קומוניסטים מבצעים מעשי קשע וזדון, אלא ממשלה, שהתחייבה לשמור על זכויות אדם.

הגזירות על הלשון העברית של הממשלה הסובייטית אינן דבר חדש; ימיהן כימי השלטון הקומוניסטי, שאסר על לימודי הדת וגם הלשון העברית הוכרזה כשפת הלאומנות היהודית, שפת הציונות המשרתת את האימפריאליזם האנגלי בפלשתינה, שאין לה מקום במדינה של אחוות עמים וברית עמלים.

בימים ההם, בשנות העשרים ואילך, נעשתה מלאכת הדיכוי באכזריות יסודית על-ידי מרשיעי ברית, ה”ייבסקציה” – ה”מיגזור” היהודי במפלגה הקומוניסטית הכללית. הקומוניזם היהודי השתמש בכוח הורוע של הממשלה לעקור מן השורש כל בתי-הספר העבריים מיסודה של “תרבות”, שזכו לפריחה מבורכת בכל רחבי רוסיה לאחר המהפיכה הראשונה, כשמוגזר השלטון הצארי – עד ביסוסו של המשטר הקומוניסטי.

יידש קרשה את מקום העברית ואחרי קרשה וניו-יורק נעשתה מוסקבה מרכז לעתונות וספרות “בלשון העממית”, על טהרת האידיאולוגיה הקומוניסטית, מרכז שמשך אליו גם כמה סופרים וחוקרים מפולין וליטה, ואף מארצות המערב (כדוד ברגלסון, פרץ מארקיש ודוד הופשטין ששהה זמן-מה בארץ-ישראל ו”חטא” בכתיבת שירים אחדים בעברית). בניו-יורק היידיית האמינו כמה מטובי הסופרים והמשוררים (כה. לייזיק, מאני לייב, אברהם רייזון מנחם ועוד). שרוסיה הסובייטית היא קעוז לתרבות ולספרות של הלשון העממית.

הברית, זכות — דרכם של מטיפים להגזים... אשר למשפטיו האנטישמיים של ג.ג. עצמו, הנה כינויו "משל ומליצה" בעלמא...

והמשורר הרוסי ייבטושנקו, שעשה לעצמו שם עולם בשירו "באבי יאר", והקריאו ברוב רגש במסיבות שערכו לו באירופה ובאמריקה, והעזו להוקיע את יחסם האדיש של בני עמו ומדינתו להרג העם היהודי — אף הוא גילה חולשה אנושית משפילה. המשורר "אביר-הלב" נכנע לרמזים של השלטון הסובייטי וכתב נוסח חדש של "באבי יאר", נוסח שבו השמיט את סבלם של היהודים ואדישותם של בני ארצו. ועוד עוול "קטן", הוא תלה את דבר ההשמטות בדרישתו של המלחין המפורסם שוסטקוביץ — עתה באו מקורבי שוסטקוביץ, ובתוכם בנו של המלחין, ואמרו: לא היו דברים מעולם! המלחין לא דרש ממנו להשמיט, או לשנות את השיר.

איך נפל משורר!

ולמלשינים...

זה זומן שה"טיימס" משמש "מקלט" לעתונאים וסופרים מישראל שמטיפים מוסר למנהיגי המדינה על סרבנותם ועמדתם הקשוחה, או העויינת, כלפי הערבים. הנה, בני ישמעאל מצפים בכליון עיניים לאות חיה מן המדינה היהודית קשת-העורף, לרמז קל שהיא מבקשת שלום — ואין קול ואין עונה. ולא עוד אלא שהימין בישראל אינו רוצה שישראל תסתלק מן השטחים הכבושים (חברון ועזה וכל חבלי יהודה ושומרון). ומה שמחבל ביותר את עיסקת השלום הוא הקמת התנחלויות בגדה.

לא ראינו ב"טיימס" מאמרים מעיתונאים וסופרים ערבים שמגנים

המשך בעמ' 56

ודאי שאין זה הפשע היחיד של משטר שהרודנות היא חותמו המובהק, והמרכא בשם אידיאליים של צדק ואחווה, כביכול, כל מבקש חופש ביטוי ומצפון, אך אין כדיכוי לשון מעשה מחפיר ושפל. זהו פשע שגובל עם פבריות. אין לצפות, כמוכן, ממשטר, שהוא מתריע על כל עוול, אמיתי או מדומה בעולם, בשעה שהוא עצמו עושה מעשי זמרי, שיחזור למוטב על-ידי מחאות והתרסות, כשהעולם בימינו עולם אָטום הוא לגבי מעשי עוול ורָשע, בפרט כשמעצמה בעלת-השפעה-היכוח כרוסיה מבצעת אותם. אף-על-פי-כן אנחנו חִזְבִּים לעורר ארגוני תרבות וספרות בעולם, מוסדות השכלה ואישי ציבור שיתריעו נגד רדיפות הלשון העברית.

בשנות השלושים הראשונות, כשגלי רדיפות פקדו תרבות ישראל ברוסיה, קלע ח.ג. ביאליק בהערכתו את הציניות של המדיניות הסובייטית: " — ככל שהם, הבולשביקים, מְרִבִּים להמטיר פראזות של חופש ושיוויון — יחניקונו שבעתים!" — והוא הוסיף: "צריך לזעזע את העולם!"

מג'קסון לייבטושנקו

התחסדות מוסווית וגלויה, אחות לאחיות עיניים, גילו שני אישים שאמנם רחוקים זה מזה, אך כל אחד על-פי דרכו מבקש לטהר את השרץ, של דברים ואנשים, בסילופי עובדות ובעיקומי לשון.

ג'סי ג'קסון, שהופיע בטלביזיה כמטיף ומנהיג, עשה מעראפאט כמעט אוהב ישראל ומבקש להבטיח את שלומה וקיומה. אשר לאנטישמי המובהק והשפל — "המטיף" פאראקאן, שהתקיף את מדינת ישראל כמקולקלים שבערבים דימה את דת ישראל לצינור-שופכין — לימד עליו, מי שביקש להיות נשיאה של ארצות-

זמן קרוב, זמן רחוק

משה שמיר

א. זמן אמנותי וזמן מציאותי

נתבקשתי להרצות על נושא מסויים ומוגדר, שמצד אחד קשור הוא בספרי החדש "הינזמת הכלה", אבל מצד שני יש בו מעין נותן-טעם תיאורטי-פילוסופי – הנושא של "זמן קרוב וזמן רחוק בספרות ובמחשבה".* אתחיל במעגל הרחב יותר, ההגותי, ואתמקד אחר-כך בהיבט הספרותי והאישי. מכל מקום, כדי להוכיח שהנושא הזה לא נכפה באופן מלאכותי על הרומן, אקרא קטע קצר העוסק בהרהוריו של הוגו ברודסקי, היהודי-המהפכן הצעיר, בשעה שהוא מיטלטל ברכבת דוינסק-ריגה, ערב מהפכת 1905 ברוסיה הצארית. הוגו זה שלנו שרוי במצב של נים-לא-נים, מצב של איזו תפיסה, או אולי שאיפה-תפיסה שמעבר למציאות – ואנו קוראים:

ההרגשה... עכשיו של נפילה אטית לתוך תהום רכה, כבר לא בין קדימה לאחורה נעה הרכבת, אלא צונחת צניחה לא נפסקת בתוך אינסוף אפל. הוא היה ער בתוך שינה, חולם שהוא בהקיץ, ותחושת האושר היתה קשורה כולה בזרימת הביטוי. הפול התנהל בגרמנית, והגרמנית היתה כה משובחת, עד כי הופיעה מהרה סוללה ארוכה של פרופסורים מנידי ראש ומחייכים. בקלות אנו מחליפים, רבותי, בין מטה ובין מעלה, בין קדימה ובין אחורה – כי אין מטה ומעלה, אין קדימה ואחורה. עץמו את עיניכם, כמוני עכשיו, אני ברכבת דוינסק-ריגה, אבל אני גם מרחף אל השמים ואני שוקע תהומה ואני נמשך אחורה וצריך לרצות מאוד, להתאמץ מאוד, כדי שאחוש שאני מוסע קדימה. ורק דבר אחד לפני, רק מהות אחת ממשית שאני דוהר אל תוכה, רק היא קיימת, היא הלא היא זמן העתיק, השניה הבאה, הדקה הבאה, השעה, השנה, המאה הבאה. רק זה בלתי נמנע, רק זה ממשי וקיים אתי או בלעדי. יש יום אתמול בלעדי או בלעדיכם? יש עבר, רבותי ההיסטוריונים, או יש מראה מנופצת לאלף אלפי שברירי זכוכית, אשר אל כל אחד מכם אחד מהם בלבד שולח את נצנוצו? אתם מראים לי סימנים בסלע – על מה הסימנים האלה מעידים, על מה שחלף או על מה שלא חלף? הה, רוסיה, חלפה תפארת עברך. הנשר כפול-הראש הושלך לרחוב. אם יש עבר – הראו לי אותו. קרן אור חוזרת. הד חוזר בזכרונו. צעקה? צ – היה או – עקה? דגל מלכות היה או מל או חוט? היה קיסר? היה עבד? עתה נשאר רק ההוד החוזר מן הקירות הרחוקים, השרויים בערפל אינסוף, סלעי הממשות שלעולם לא נקרב אליה, לעולם לא נדע אותה. היום יש סמרטוטי דגל, שאריות בד מטונפות בבוך. השיר של ולדימיר סולוביוב, רבותי, שמת לפני חמש שנים וראה את העתיד, כלומר, את מה שקורה לנו היום, ביתר בהירות משאנו רואים היום חמש שנים לאחור. ולדימיר סולוביוב, רבותי, השאיר לנו שיר. האם השאיר? האם השיר קיים? רק באופן אחד, כאפשרות ברורה והחלטית בעתיד. רק כלידה מתחדשת הוא קיים. אם וכאשר אקום ואפתח את הספר ואקרא בו. ואז ישאיר השיר את המשורר. חלפה תפארת עברך.

קטע קצר זה שייך להלך-נפש מסויים של הדמות, למצב-רוח מסויים, לשעה מסויימת, לדרמה פסיכולוגית מסויימת, כלומר: הוא אישי, סובייקטיבי, חד-פעמי. אבל בה בשעה הרי זו סוגיה פילוסופית כללית ומופשטת. ההיקלעות בין עבר לעתיד, ההתלבטות לגבי האפשרות לתפוס את הממשות של זרימת הזמן – לפנינו חלק יסודי מכל דיון פילוסופי ובודאי יסודי-היסודות של היצירה האמנותית, וזה כך

* הרצאה במחלקה לתרבות עברית וחינוך של אוניברסיטת ניו יורק, ו "בצרון", ל"ג בעומר התש"ה.

קודם כל מן הבחינה הצורנית והריתמית. הרי אין אמנות שאין תחילתה בריתמוס, בקצב. הכרה זו מלווה אותי לא רק בשעה שאני שוקע במחשבותיו ובהוויתו של כל אחד מגיבורי ספרי. היא מלווה אותי כמין נגינת-לואי, כהשראת רגש המרחפת על ראשי, או להפך, כאיזה מעיין נובע-מבעב, בלתי-נפסק, של כל עבודת היצירה הספרותית. כל הַלְמָה – ואיך – ומדוע – ולאן של היצירה הספרותית קשור לדידי בנושא של תפיסת הזמן. ורצוני לקוות, כי בבוא היום, כאשר יתחילו להבין את ספרי (עוד לא התחילו) – יתפסו בצורה רצינית את העניין הזה של מבנה-הזמן, הטיפול במושג הזמן, הנסיון להתגבר על זרימתו החד-כיוונית של הזמן – החל במשפט הבודד, הקצר או הארוך, הפשוט או המורכב – ועד המבנה של יצירות שלמות, עד התחביר של סדרות-יצירות ואולי עד כלל עבודתי. אינני מנסה להתייחס ולומר כי רק אצלי ניתן למצוא את סימני ההתגוששות הזאת. הרי זה עתה ציינתי, כי הדבר קיים בכל יצירה אמנותית. אלא דומני, כי בעבודתי מתבהר נושא הזמן ומתגבש ואולי גם מעמיק – ככל שהיצירות מצטרפות זו לזו.

תחושת היסוד המפעמת את חיי ואת יצירתי היא, כי לגבי העין הרואה הגדולה לאיך-סוף, הקוסמית, האלוהית – אין זמן ואין שטף זמן, אין עבר ואין עתיד, אלא הכל הוא אחדות אחת גדולה, שאנו בני-התמותה מרחפים בה, נאחזים ומיטלטלים. אנו, בקוצר-השגתנו, פוסקים לאחדות זו חלוקה ומידות, אבל כשם שאין חלוקה ומידות לאחדות האחת והגדולה של בורא ובריאה – כן האחדות האחת והגדולה של הזמן ממשותה לא תיתפש אלא בהסרת מחיצות בתוכה. היצירה הספרותית היא לדידי הנסיון האנושי המופלא ביותר – ואולי גם הקרוב ביותר להצלחה – להתגבר על חלוקת הזמן, על מיטטור מושגי העבר ההווה והעתיד – ולשוב ולחיות אותו כמערכת אחת, על כל נפתוליה ושינוייה.

גם את סוגיית העבר, הקרוב או הרחוק, יש לראות בהקשר זה. ארחיב על כך בהמשך, אך כאן רק אציע שנוכח כי גם בנסיון האישי היומיומי שלנו ובודאי ביצירה האמנותית או בהליכי המחשבה שלנו, כאשר אנו פונים אל העבר, אין אנו מפסיקים לשעה או לרגע את שטף הזמן, אין אנו פונים בפועל אחורה, מלוא הווייתנו, על מנת לשוב אל העבר. אנו פונים ומתבוננים בעבר תוך כדי טיסה קדימה, זו האמת של קיומנו וזו האמת של מושגי הזמן בחיינו. מבטנו אל העבר דומה למבטו של מי שנוסע במכונית ותוך כדי דהירה קדימה הוא מציץ בראי הקבוע לפניו ובו הוא רואה את הדברים המתרחקים אחורה. אין אפוא, סתם התבוננות בעבר. יש התבוננות בעבר תוך כדי נהירה אל העתיד, ראיית העבר תוך שטף הזמן.

אם יש זמן. שהרי בפילוסופיה ובמדע של ימינו מושג הזמן נעשה יחסי גם הוא, ולמעשה התרוקן מתוכנו הקלאסי. כשם שמושג החומר הולך ונעלם, ממש נשמת לא רק מבין ידינו אלא גם מתחת לעדשות-המחקר שלנו, כשם שגם המושגים המעורטלים והמופשטים שבאו להיאחז בממשות כלשהי בעולם הבורח מאתנו אל האיך-סוף הגדול מכל או הקטן מכל, כשם שגם אלה היו לנטחאות מפוקפקות יותר ויותר ונטולות משמעות יותר ויותר – כך גם נותר מושג הזמן ללא יציבות אובייקטיבית. וכדי שלא תחשדו בי כי בודה אני דברים מליבי, אצטט קטע מתוך מכתב מפורסם של אלברט איינשטיין:

"אנשים כמונו, המאמינים בפיסיקה, יודעים כי הבדלה בין עבר, הווה ועתיד אינה אלא אשליה עקשנית".

מה שאיינשטיין לא אמר עדיין הוא, שגם הפיסיקה – כמו כל מדע אחר – היא אשליה עקשנית. אבל זה כבר שייך לפרק אחר בספר אחר. לגבי הזמן, מכל מקום, אני מקבל את איינשטיין כלשונו: הזמן איננו אלא אשליה עקשנית. הספרות והשירה, הארגון המופלא הזה של הצורה, המבנה הפיוטי, הכפוף למשמעות פנימית, של המעשה האמנותי – כל אלה מיועדים להתמודד עם שטף-הזמן ולעשותו בלתי-אפשרי בתוכו ומתוכו. כמי שכובש את המלכה בביתה – כך כובש הזמן האמנותי את הזמן המציאותי. האשליה שביצירה הספרותית נעשית לממשות בשעה שהיא מוכיחה את אי-הממשות של הזמן המציאותי.

עד כאן אותה הקדמה תיאורטית, שחשתי צורך להביאה לפניכם, אם גם באורח מקוטע ובמרומז, בטרם אגש לכיורוי-דברים הקשורים ישירות לנושא שלנו.

ב. שלושה סוגי זכרון

הזכרון הוא המעיין ממנו שואבת היצירה הספרותית את חומרי העבר שלה, הרחוק והקרוב גם יחד – וראוי הוא שנגיד בו דבר או שניים. הרי הוא, הזיכרון, הוא אותו ראי הקבוע ברכב בו אנו נוסעים, להראותנו את הדברים הנמלטים מאתנו אחורה. אני משער, כי רבים בציבור מסולת זה שנאסף כאן היום, ידיעותיהם בשפה קדמונית אחת (עברית) לא מנעו מהם, אלא להפך אפילו דירבנו אותם ללמוד שפה קדמונית אחרת, יוונית. ואלה ודאי זוכרים כי מְנֵמוֹסִינָה (mnemosyne), אֶלֶת־הזיכרון היוונית, היתה אֶמֶן של תשע המוזות. האב, כמובן, היה ציאוס. אלא מי? ובכן, גם היוונים כבר הבינו, כי הזיכרון – או נאמר לשם שלימות הדימוי: הזכירה – היא אֶם כל יצירה אמנותית.

בהקשר זה ניתן להבחין, לדעתי, לפחות בשלושה סוגי זיכרון, וארון בהם לפי תרומתם ליצירה הספרותית והאמנותית.

ראשון להיקף ולמרחק הוא הזכרון הלאומי-הקולקטיבי. יש קוראים לו מיתוס, יש מעדיפים מושגים כמורשת או מסורת והכיני הנפוץ ביותר הוא: הזכרון ההיסטורי הלאומי. קרוב לודאי שלכך התכוון אשר ברש, כאשר דיבר על "תרבות של עם". זכרון לאומי – או גם שבטי במקרים מסויימים – עניינו כמעט תמיד בעבר הרחוק או לפחות בהוייה שאיננה עוד. אצלנו זה מתחיל בספר בראשית, בסיפורי האבות, אצלנו יש ספר מקודש, המכיל את הזכרון הלאומי שלנו, ואולי יותר מספר אחד, כי הזכרון הלאומי שלנו נמשך אל ימי בית שני, אל אלפיים שנות גלות, אולי עד השואה.

שני להיקף ולמרחק הוא הזכרון הקולקטיבי המשפחתי, והוא לדידי בגדר עבר קרוב. זה הוא עבר שלמדת אותו ושואבת ממנו על יסוד מגע חווייתי-אישי. אתה פגשת בחיים לא רק את הורייך, אלא גם את הורי הורייך, את הסבתא והסבתא וסביבתם המשפחתית. המורשת הגיעה אליך בצינור אישי, מפה לאוזן, מעדים חיים.

הסוג השלישי הוא הזכרון הקרוב ביותר, הזכרון האישי, שלגבי קודמיו הוא בבחינת הווה. עליו בנויה ספרות ההווה, ממנו שואב רוב רובה של היצירה הספרותית האמנותית.

על יסוד שרטוט תחומים זה אוכל לנסות ולטפל במה שנתבקשתי לטפל בו מלכתחילה, בסוגיית עבר קרוב ועבר רחוק ביצירתי, ואני מודה (בתרתי-משמע: גם

מקבל את האשמה וגם נותן תודה), כי בעטייה של ההרצאה הזאת ניסיתי בפעם הראשונה לסקור ביני-לביני את הנושא של מרחקי-זכרון בעבודתי ולקחתי לי שלושה ספרים לצורך בדיקה זו. לקחתי לי את "מלך בשר ודם", שהוא לדידי בתחום הזכרון הרחוק, העבר הרחוק. לקחתי לי את "כבשת הרש", שאף הוא בתחום העבר הרחוק כמובן, אבל יש בו כבר הבדל מסויים מבחינת תפיסת הזכרון ביחס לאותו עבר, ועוד אעמוד על כך ביתר פירוט, ולקחתי באחרונה את "הינומת הכלה", שהוא לדידי בבחינת זכרון קרוב של עבר קרוב (אף כי בו הצעד מרחיק-הלכת ביותר למחיקת מושג הזמן כליל). נדמה לי, כי מתוך שנבין את ההבדל בין שלושת הספרים הללו מבחינת נושא הזמן והרחק ההיסטורי – נבין את שאר ההבדלים ביניהם ואולי אפילו נראה כיצד האחרונים יוצאים כולם מן הראשון.

ג. "מלך בשר ודם" – "זמן רחוק"

כשכתבתי את "מלך בשר ודם" עוד הייתי "ילד" (מכל מקום, מאז הכפלתי את שנותי) וספר זה עצמו הוא בשבילי בבחינת זכרון רחוק. אבל היטב אני זוכר, כיצד עברו עלי שעות ולילות של יסורי-ספק, כאשר הייתי אומר לעצמי: למעשה, הרי אני מבקש לכתוב היסטוריה של ינאי ותקופתו. מי יתן ויכולתי לכתוב כרוניקה יבשה, מדוקדקת, על כל פרטיה, בלא להתיר אף לקורטוב של רגש או יחס מצדי שיתערב ברקמת-העלילה או במטוה-הדמויות. להניח לקורא לעשות את מלאכת ההתייחסות – זו היתה שאיפתי אז. שיתרגש הוא, הקורא. שהוא, הקורא, ישנא, יאהב, יעדיף דמות היסטורית אחת על האחרת. ובאמת, כאשר אני מסתכל עכשיו ב"מלך בשר ודם" מרחוק, בפרספקטיבה היסטורית זעירה משלי, אני נוכח כי הסופר ברומן זה הוא כמעט היסטוריון, או לפחות מתאמץ להיות היסטוריון. אפשר זכורה לכם דמותו של אבשלום, אחיו של ינאי, שהוא מעין כותב דברי-הימים של ינאי, כאשר בסיומו של כל שער משערי הספר מצוי קטע הלקוח מהמגילות שכתב כביכול. עליו הוטלה כל המעורבות, כל הסובייקטיביות ההכרחית של המספר לגבי העלילה – ואילו אני שמרתי לעצמי את זכות-ההיקר של האובייקטיביות, וזותו הנכספת של כל היסטוריון.

על כן הייתי אומר, כי הנוכחות של הסופר ב"מלך בשר ודם" היא חדי-צפיתית מבחוץ. הסופר באמת רחוק, ההיסטוריה רחוקה, הסופר מנסה אמנם להעלותה מן הנשקה ולכנות את מלוא שיעור קומתה מחדש – אבל היא נבנית מחדש בכל הריחוק האפשרי, לפחות בכל תודעת-הריחוק. על כן נעשתה עבודת ההחיאה של התקופה ההיסטורית הרחוקה בתוך המערכת הלשונית-המושגית שלה. ככל שעוברות השנים ואני מתחיל להבין את מניעי הכתיבה שלי אני מבין מדרת גם נאלצתי אבל גם יכולתי ליטול מערכת לשונית משנאית, שלא היתה אף פעם הלשון הטבעית-האורגנית שלי, ולהקים בתוכה ובאמצעותה את העולם של "מלך בשר ודם".

על ידי כך שקבעתי כי מעמדי לגבי הספר ודמויותיו הוא מעמד של היסטוריון, מעמד אובייקטיבי – ביקשתי לאלץ את הקורא שיהיה סובייקטיבי. ואמנם, קרה דבר משונה בנושא זה. יהודי נכבד וחביב, גדול מעריצי ינאי בין ההיסטוריונים שלנו, פרופסור יוסף קלויזנר ז"ל, התקומם כל כך נגד דמותו של ינאי כפי שהיא מופיעה

בספרי עד כי טרח לחבר מעין מגילה עפה, פמפלט בלע"ז (אגב, אחד מאחרוני חיבוריו) נגד הספר. שמעתי אז, כי היה מתדפק על דלתות בירושלים ומחלק את הפמפלט כדי לעורר ולהזהיר שמא חס ושלום יתקבל "מלך בשר ודם" כפסק-הלכה נגד גדול מלכי בית חשמונאי. בעיני קלויזנר – ובודאי גם בעיני אחרים – יש בספר זה קיטרוג חמור על ינאי. אמנם – בסוגריים – חייב אני להודות, לשבחו ולכבדו של קלויזנר – כי הטריח עצמו לרדת מירושלים לתל אביב כאשר הוענק לי פרס ביאליק על הספר, ואף לחץ את ידי בחמימות.

אותה עת שוטטתי הרבה בארץ, נתבקשתי להרצות ובעיקר לשוחח עם קוראי הספר במקומות שונים, גדולים וקטנים, ויותר מכולם עם חברי קיבוצים מכל הזרמים. לעולם לא אשכח אותו ערב בקיבוץ "הראל" של "השומר הצעיר", על גבול איזור לאטרון שהיה אז עדיין בשלטונם של הירדנים. לא אשכח את אותה הקיבוצניקית, שומרת הלילה, שהפקירה את הלולים ואת הרפת לשעה קלה, כדי שתוכל להשתתף בשיחה, הרובה על כתפה. עומדת אצל הדלת הפתוחה התריסה כנגדי: "כן, אבל אתה הרי מאוהב כל כך בינאי!" – ואתם יודעים מה? אחרי שלושים שנה ומעלה אני יכולה להודיעכם: היא צדקה. ואת זאת אמרו לי יותר ויותר ידידים ולא כלי-כך ידידים לאחר שנתגליתי להם כאיש ארץ ישראל השלמה: "הרי כבר בימי "מלך בשר ודם" חשדנו בך שאתה רוצה למעשה לכבוש את כל הארץ".

"מלך בשר ודם" הוא, אפוא, לדידי ספר של כתיבה מרחוק, של "זמן רחוק" – אף כי אין זה מוציא אותו מכלל ההתייחסות היסודית שלי לנושא הזמן, הכרוכה בתפיסה של הזדהות מלאה עם העבר, התכחשות למחיצות של עבר והווה, תודעה חיה של היום הלאומי שלנו, שהוא כה רחב וכה משמעותי עד כי יש בו להקיף מאברדם אבינו עד לימות המשיח.

ד. רחוק אבל קרוב

רחוק יותר בזמן אך הרבה יותר קרוב בנוכחות הוא הספר "כבשת הרש", ומעניין להיווכח כיצד מרחק הזמן ההיסטורי אינו קובע בהכרח את מרחק הזמן הספרותי. העובדה ש"כבשת הרש" מספר על תקופה שקדמה לימי "מלך בשר ודם" באלף שנים כמעט אינה משנה לגבי העניין העיקרי – קרבתו או ריחוקו של המחבר. דומה שאת "כבשת הרש" כתב אבשלום אחיו של ינאי, כלומר האח או הידיד המקופח, הנירד משהו, אשר בדמותו של אוריה החיתי היה לקרבן במלוא מובן המלה.

והואיל והקרוב הוא המספר, בגוף ראשון – הרי זה ספר סובייקטיבי עד מאד ללא כל נטיה או יומרה של כתיבת היסטוריה. כשם שב"מלך בשר ודם" הנחתי לקורא להיות סובייקטיבי – כך ב"כבשת הרש" אני מניח לקורא, למעשה תובע ממנו – להיות אובייקטיבי, להיות השופט, לחרוץ את גזר-דין ההיסטוריה. המספר כאילו פונה אל הקורא ומתנצל על מגבלותיו: "ראה נא. אני אינני חכם. לא לי לחרוץ משפט. אתה הוא החכם והיודע. לך המשפט. הנה אני שטוח לפניך את תחינתה של נפש רצוצה, נפש שנדרסה על ידי מלך גדול, דוד מלך ישראל. הנה אני משמיע באזניך את צעקת העשוק! האם יש לך מה לומר?"

ואמנם, בעת שעבדתי על הפרק האחרון, בו מגיע סבלו של אוריה החיתי למדרגה של הזדככות מיטאפיסית — הרגשתי שאני לכוד בסבך של שאלות שאין עליהן תשובה. יש לפעמים כאב אישי שכל ההצדקות וההסברים שבעולם לא יוכלו לעולם למלא את חללו, והפצע הפתוח — כמו פה בועקתו — נשאר לעולם פתוח.

בשל גישה מיוחדת זו משתנה אופיו של הספר בכל הנוגע לנושא דיונו. במקום נוכחות חד תצפיתית מבחוץ — כפי שציניתי לגבי "מלך בשר ודם" — ניתן להגדיר את מעמדו של המחבר ב"כבשת הרש" כנוכחות חד תצפיתית **מבפנים**. אוריה הוא הרואה, הוא היודע, הוא המספר. והואיל ואין כל נסיון לאוביקטיביזציה — הרי גם מבחינת הלשון אין כל נסיון ליצור מערכת לשונית מורחקת, בת זמנה, אין שום היזקקות ללשון מקראית. כדי שלא יהיה ספק בנושא זה נבנה הסיפור כולו כאילו לפנינו תרגום לעברית בת-זמננו מן המקור שנכתב בחיתית עתיקה. הספר הוא כולו בסימן אישיותו של אוריה החיתי, ועל כן, על-אף הריחוק המופלג בזמן — זה הוא ספר של קריבות גדולה במישור האישי. רחוק — אבל קרוב.

ה. הנצח של מציאות מוגשמת

עתה אני מגיע לעילת דיונו היום, ל"הינומת הכלה". תחילה אבחן את הספר בהשוואה לשני הספרים הקודמים שעסקתי בהם. אחר כך אומר כמה דברים עליו במיוחד.

זהו ספר **קרוב בזמן**. הוא מתרחש במאה שלנו והוא בסופו של דבר חלק מטרילוגיה שתוביל אותנו עד לשנותיה הראשונות של מדינת ישראל. מבחינת הזכרון — שייך הספר לתחום הזכרון המשפחתי. אין בו כמעט דבר מן המיתוס הלאומי. בעוד שבשני הספרים הקודמים היה לנו עסק בדמויות-ענק היסטוריות מפורסמות — הרי בספר זה יש לנו עסק בדמויות אלמוניות, כאשר רק פה ושם, ברקע הרחוק, נרמזים שמות השייכים לתודעה הציבורית. אמנם, יש להדגיש מיד: הרקע ההיסטורי הכללי, האירועים הלאומיים והבינלאומיים (מהפכת 1905, הפוגרומים שאחריה, התנועות היהודיות הציוניות והסוציאליסטיות) מהווים דוקא רקע **קרוב**, וחלק גדול מדמויות הרומן אין להגדירן כקרובות תקופתן אלא כגיבורי תקופתן.

לגבי נוכחות המחבר, דומני שב"הינומת הכלה" היא מורכבת יותר מבכל ספר מספרי. זוהי נוכחות רבת-תצפיתית, מכמה וכמה נקודות השקפה בעת ובעונה אחת — והיא מבפנים ומבחוץ גם יחד. גם בנושא של גישה סובייקטיבית או שיפוט אובייקטיבי נתערבבו כאן היסטודות והם מתגוששים ביניהם כל העת. כמו הרומן הראשון בטרילוגיה זו, "יונה מחצר זרה" — לפנינו רומן שהוא **וויכוח**. זהו ספר שבו המחבר מתווכח עם גיבורתו. היא גרמה לו לועזוע גדול בפגישתו עמה ובחיו במחיצתה, בעודה בחיים ובמותה שלא כדרך הטבע, וכל הצורך הדוחק הזה להעלות מחדש פרשת-חיים המקיפה מאה שנות היסטוריה יהודית איננו הפעם צורך של היסטוריון אלא צורך של — סלחו לי על הביטוי — פילוסוף. הויכוח עם לאה ברמן — שהוא חוט השני בטרילוגיה כולה — הוא הויכוח על שאלת-היסוד של קיומנו, של אנושיותנו ושל יהדותנו: טעם החיים, תכלית החיים, קדושת החיים. האם החיים הם נכס פרטי של כל המחזיק בהם — או הם חלק אלוה ממעל? האם הם

פיסת תענוג ויסורים, מקרית וחד-פעמית – או הם משהו שאנו איננו אלא ממשיכיו, נושאי כליו, מוביליו אל הבאים אחרינו – משהו שהוא יקר וקדוש מעל לכל שיקול פרטי, בתענוג או בסבל?

ייחודו של הספר לגבי קודמיו מתבטא כמובן גם במבנהו. פרק פותח ופרק מסיים מוצבים משני עברי העלילה וכל אחד מהם הוא "פרק מחבר" בשני מובני המושג: פרקו של המחבר ופרק מקשר. במרכז הספר שלושה חלקים נרחבים, בהם חוזר המחבר אל מאחורי הקלעים, כאילו נעלם – ומניח למאורעות, לגיבורה וליתר הדמויות להתנהל מכוח עצמם.

פרקי המחבר (או הפרקים המחברים) חשובים מאד להבנת הספר ולדיון בנושא של עבר קרוב ועבר רחוק. כדי שעבר קרוב יהיה לו התוקף, הייתי אומר אפילו הנצח של מציאות מוגשמת, נבחנת ונשפטת – חייבים אנו להציב לו קנה-מידה של אויבטיביות. אי-אפשר להשאיר אותו כולו להשתפכות הנפש הסובייקטיבית. כמו שאומרים, לשמור מרחק. אבל מצד שני, כדי שעבר קרוב יתן לנו את כל הדרמה הפנימית של החיים שבהם הוא עוסק – צריך שהוא יהיה קשור ומהודק אל ההווה. מתברר, אפוא, כי דוקא העיסוק בעבר הקרוב הוא האתגר המורכב והקשה ביותר. אולי זו הסיבה לכך שהגעתי אליו רק לאחר שהתנסיתי בטיפול בנושאים מן העבר הרחוק.

ו. גבורת האבות

מאז חי אני בספרות העברית – כתלמיד וכסתם קורא, זה כחצי מאה שנים – מלווה אותי התחושה שעוד לא סיפרו לנו כל מה שיש לספר על הדרמה של יהדות מזרח אירופה, היהדות שממנה באו הורי ואבותי. רוסיה הלבנה או אוקראינה, ליטא או גליציה – ההבדלים אינם משנים בסוגיה זו, כי אין מפלט מן ההרגשה, שהספרות העברית הקלאסית ואף ספרות יידיש הקלאסית שמבחינה כמותית לפחות היתה יותר מרווחת, יותר מקיפה – לא מיצו עדיין את הסיפור כולו. עוד יש משהו שבגבורה, והוד שבגבורה, שלא עלה במידה מספקת על סדר-היום המרכזי של הספרות היהודית במאה השנים האחרונות, על כל לשונותיה.

זו היא ספרות מעמיקה, בת פרקים נפלאים, יש בה יופי ואמת, היא מעלה על סדר-יומנו נושאים שחשיבותם לא תפוג לדורות – אבל (ובצדד זה לא אהסס לכלול כמעט את כולם, משלום עליכם ועד עגנון, מפרץ ועד הזו) היתה בה בספרות זו מידה גדולה של אפולוגטיקה. "בואו ננסה להבין במה אשמנו", נרמה לך שאומר כל אחד מסופרי התשתית של תקופת התחיה, ויפה אמר ויפה שאל, "בואו ננסה להבין מדוע אנחנו מסכנים כל כך", שבו ואמרו מספרים ומשוררים בזה אחר זה. אנו יודעים מה היה מצב העם היהודי, אנו יודעים שהיה מקום לשאלות הללו, לחרדה, להתראה – אבל מדוע ומנין חולשת הרעת הזאת, ההתנצלות על עצם הקיום?

ומדוע אין כמעט זכר לגבורה, לאו דוקא לגבורה שבמרומי שדה, אלא לגבורה שבתחתיות יום יום? הרי היו גיבורים וגיבורות בעם ישראל, במאה-מאתיים השנים האחרונות. והרי לא רק גיבורי רוח היו לנו, אלא גם גיבורי גוף ונפש, גיבורי מאבקים ומלחמות – ולא על נצחונות והישגים אני מדבר, כמובן, ולא על מה שקוראים

"דמויות מופת" – אלא על בני אדם בעלי עמידה חיובית-טבעית למול אתגר הגורל. אכן, דורנו, דור היוצרים של אנשי "דור בארץ", היתה בנו מאז ומתמיד השאיפה למצוא את שרשיה של דמות "היהודי החדש" בן ארץ ישראל – באבות ובדודים, בסבתות ובדודות שנחלצו מן המסכנות לא כבורחים אלא כמנתקי עבותות. על כן הצבתי לי, בסתרי-סתרים, מעין תמרור-מטרה רחוק: יבוא יום, ואולי אנסה אני להתמודד עם הנושא ההוא...

בסמוך להופעת "מלך בשר ודם" פרסם דב סדן ב"בחינות" של צמח מסה נרחבת ונלהבת על הספר, בה העלה בין השאר את שבחו של הנסיון לפרוץ את המעגל הצר של הנעורים הארצי-ישראליים שאפיינו את דורנו עד אז, עד כדי התמודדות (דומני שהוא אומר שם "תחרות") עם גדולי הפרווה הקלאסית שלנו בשדה שלהם. משנפגשנו לאחר זמן אמרתי לו: רבי ומורי וידידי דב סדן – עוד תראני מתחרה בעגנון ברומן על הגולה. בהערת אגב אציע לחשוב אם יש אולי מעין רמז לכך בעימות בין "הינומת הכלה" ל"הכנסת בלה". אני מרשה לעצמי את ההתבדחות הזאת, משום שאני בטוח שאיש לא יחשוד בי ביהירות כה גדולה עד כדי לשכוח את ה"להבדיל" ההכרחי. עגנון הוא ענק בין ענקים וכולנו שותים את מימיו. אבל מי שיקרא את "הינומת הכלה" ברצינות יבחין בכל זאת במסכת שלמה של חשבונות והתחשבנויות עם הספרות העברית. גנסיך, ברנר, ביאליק נזכרים ממש בשמותיהם, בקטעים מכתבתם – אבל יש עוד כמה וכמה איזוכורים ורמזים והתייחסויות לסופרים עבריים או יהודיים והקורא יקרא והמבין יבין.

ז.

אסכם את דברי. אין הזמן אלא אשליה עקשנית, כפי שאמר איינשטיין, ואני מכל מקום בפינתי שלי אינני מכיר בגבולות של זמן ועל כן אינני רואה את הנפלה והחריג בכך שמישהו שב ומעצב תקופות שלא היה לו עמן קשר ישיר. אין תקופות זרות. מי שחי את חיי עמו באהבה ובידיעה ובהתעניינות ובהתעמקות – אין לגביו תקופות זרות. בעם היהודי נכון דבר זה שבעתיים. ברוך השם, אנו בנים לעם שידע לספר על עצמו, שהשאייר עקבות בכל מקום, שכתב ספרים נפלאים מלאי-חיות. עם ישראל חי גם במובן זה שחיייו אינם יודעים מחיצות של זמן. אין עבר מת בתולדות עם ישראל. על כן הצורך לשוב אל העבר הוא אצלנו הצורך להתבונן ולהתכונן אל העתיד. כל התבוננותנו אל העבר היא תוך כדי הנסיעה קדימה. כך אני מבקש לעשות את ספרי. אהיה מאושר אם קוראי כל ספרי, גם אלה מן הספרים שעסקו כאילו רק בהווה, בהולכי השדות ובנלחמים במו ידיהם – אהיה מאושר אם קוראיהם יראו בהם התבוננות בעבר תוך כדי נסיעה קדימה. לא הנוסטלגיה הדריכה את כותב הספרים הללו ולא תפארתו של מישהו היתה מטרתם. הם נכתבו ונכתבים כדי שיהיה לנו כוח ודעת לאן אנו הולכים – כי יודעים אנו ומרגישים מאין באנו.

ש. שלום

משיירי הקץ והפדות

לילה על המפרץ

ליל פטדה ברכת וכדור
 זוהר הוד.
 ים דם תפארת כחלה,
 דק סגלה
 לא יראהו פי אם נדוד השנת,
 אבוד העד,
 השומר לבקר פי ימות
 בחיק הפדות.

נוף

מקרוז
 הר ארנים בירק
 מרחוק
 רכס מכחיל בזהב.
 אם כבר נכתב
 עלי גזר הסוף,
 יבואני עקשו
 אל מול מפלאות זה הנוף.

ונגינה ונגינה ונגינה

אדם הולך למות,
 בלב נתק החיט
 ואין להשיב האבוד.
 ונטלה מאפו הנשימה,
 ונגרה מעינו הדמעה —
 וכתר חכמה ובינה
 וזהר כנפי השכינה
 ונגינה ונגינה ונגינה.

מלים בשלהבת

אם מצוקה זו
 לא תגאל בשיר
 היא תביא את הפנות...
 על כן אבוא
 לילה אל דביר
 נפשי, להבעיר
 מלים בשלהבת,
 לחשלו במקבת.

החץ

שוחק
 מן הרחוב
 ופנס
 בקצו
 זנק
 המכאוב
 ונעץ
 בי חצו.

ארנמן זב דם

בין גולן
 ובין ים
 על ענן
 משהם
 ארנמן
 זב דם —
 זעקה אחת
 וכל היקום תוקה יחחד.

שלוש מאות שנים לשירה עברית באמריקה

יצחק זילברשלג

1. שירת המצבות

יש שירים לעת־מצוא לכבוד החיים ויש שירים לעת מצוא לזכר המתים. שירתה של אמריקה העברית מתחילה בבית העלמין. על מצבות־אבן נחרתו חרוזיה הראשונים בין 1682 ובין 1831 ונאספו על ידי רבה של שארית ישראל, הקהילה הספרדית העתיקה ביותר שבניו־יורק, ד"ר דה סֶזְלָה פּוֹל, בספרו **דיוקנאות חרות על אבן**.

(Portraits Etched In Stone New York, Columbia University Press, 1952).

שלוש דוגמאות של פייטני־המתים עלומי־השם עשויות להבליט אָפּיין: חרוזים לזכרם של שמואל זנוויל בן יצחק הלוי, מרים לופז דה פונסקה ויהושע בר' שמואל.

שמואל זנוויל שמת בתע"ט (1719), בהיותו בן מ"ג שנים, קנה לו שם כסוחר אמיד, שהראה נדיבות־רוחו לקרוביו בגרמניה ולמשפחתו בניו־יורק. הקינה האַקְרוּסְטִית לזכרו — רבו כמותה בספרותנו. תכנה העיקרי — יפי מידותיו של הנפטר:

לו הועילו אוצרותיו שעשה ביד חרוצים להשקיט לו מימי רעה ונפשו את צדיקים

דפוסי לשון מקובלים ומסורבלים משמשים בערבוביה. לעומת זה מצִינֶת הקינה לזכרה של מרים לופז דֶה פּוֹנְסֶקָה במלאכותיות יתרה. רמת־יחוס היתה מרים: אבותיה וקרוביה מילאו תפקידים חשובים בקהילות אירופה באלטונה, בלונדון, בנאנט (Nantes) ובאיים קאנאריים. אחד מקרובי המשפחה בשם דניאל היה רופאו של השולטן אַחְמַד השלישי (1673-1736). בשנת תל"ג (1732) מתה, בהיותה בת מ"ה שנים. יתכן כי קרובה החזן משה לופז דה פונסקה חיבר את הקינה הרווה מרמזים שיש בהם קשר בשם מרים ובשמות אחרים בתנ"ך:

וגופו בציווי הנביא שָׁבַע	זכות מרים הנביאה
פעמים טבל בירדן ונרפא	עלי באר עָנָה לה
רפואת הנשמה בנהרי עדן	ומימי מָרָה מצאו רפואה
נטהר ונשאר זך על ידי אלישע	כנעמן על ידי אלישע

יהושע בר שמואל מת בתק"ט בהיותו בן כ"א שנים. כרופא לעתיד לבוא במכללת קולומבִיָה טיפל בחולים שמתו במחלת אשתא צהובתא (Yellow fever) וזהו כנראה צירוף שחודש על קברו של יהושע בר שמואל. וזו הקינה:

מהיר היה במלאכתו מלאכת הרפואה
 מתגבר כארי ורץ כצבי לעלות תרופה
 ליושבי העיר הזאת ולגמול חסד עמהם
 בעת שנפקדו באשתא צהובתא
 והזיל זהב מכיסו לקנות להם סממנים טובים
 אבל הטוב שעשה היתה סבת מיתתו
 שהאשתא פקד אותו בשנת האחד ועשרים לבחורתו
 אשרי לו ולנשמתו בגן עדן יעשו לו חפתו
 ושם יקבל קורת רוח עד שיחיו המתים ויבא בס הרוח

שמואל מִשְׁרַת את ה' מלוה חונן דלים זך וישר לדבר לרש תחנונים מצות שוים
 עשה עם הישרים נצח לא ישקר פיו מקור חיים...

החרון לא דק בדקדוקו. בחרו השלישי לפני הסוף שגה פעמיים: "שהאשתא
 פקד" במקום פקדה ו"בשנת האחד ועשרים" במקום "האחת". והקינה מתארת
 את הצעיר ואינה חודרת אל הלב.

2. מתן תהילה ראשון לאמריקה

מן החרזנים המתים שרבו הקינות עליהם ועל מעשיהם – אל המשוררים
 החיים והמתים. בארבעה ליולי לשנת 1876 מלאו מאה שנה לעצמאותה של
 אמריקה. משה אהרן שרייבר, חזנה של קהילת שערי תפילה בניו-יורק, חיבר שיר
 ארוך "מנחת יהודה" להנצחת המאורע ההיסטורי. זהו מין אורטוריו, שחרוזים
 מסוימים בו נועדו למקהלה כשמינית זו מ"אין פרץ" ועד "אל כל דור ודור":

אין פֶּרֶץ, צְוֹנָה,	נִשְׁמַע פְּרָעַם,
אֶךְ גִּיל וַיְנַחֵה	כִּי קָרָא הַדְּרוֹר
בְּרַחֲבוֹתֵינוּ	אֶל כָּל דּוֹר וְדוֹר...
וּבְחֻצוֹתֵינוּ.	וְאֶנְחָנוּ בְּנֵי בְרִית
יוֹבֵל הוּא לָנוּ,	אֵין לָנוּ שְׂאֲרִית
כִּי אֵל גָּאֲלָנוּ	לְהַבִּיא לָךְ בְּרָכָה
וַיִּקְרָא הַדְּרוֹר	כְּגוֹי וּמִמְלָכָה,
אֶל כָּל דּוֹר וְדוֹר...	כִּי אִם שִׁפְתֵנוּ
בַּיּוֹם הַרְבִּיעִי	הִיא שְׂאֲרִיתֵנוּ –
לְחַדֵּשׁ הַשְּׂבִיעִי	שְׂאֵי מִבְּנֵי עֶבֶר
זֶה מֵאָה שָׁנָה	שִׁיר בְּלִשׁוֹן עֶבֶר.
חֲפָשָׁה נִתְּנָה.	וְאֶנְחָנוּ תִּפְלָה
וְקוֹל הַלֵּם פְּעַם	בְּרַכָּךְ אֵל סֵלָה.

השיר "מנחת יהודה" הוא מתן תהילה ראשון לאמריקה ולאמריקאיות. השם
 נאה לו והוא נאה לשמו. המשורר רואה עצמו כנציג עמו שאין לו ממלכה של ממש
 אלא ממלכת רוח: שפתו העברית. והוא מגיש את רגשות התודה של היהדות
 בשפתה העברית כמתנה לארץ מגוריו החדשה. איזו חגיגות לא-מצויה בשירה
 העברית מרחפת על "מנחת יהודה" על אף דלותה הלשונית והסגנונית.

3. תלת-לשוניות

יש לציין תופעה כמעט-חדשה בספרותה היהודית של אמריקה. בשלוש לשונות נוהרת יצירתה: באנגלית, באידיש, בעברית. באנגלית חרגה מתחומה, אם כי לא זנחה יחודה. סופריה רחקו משרשי מקורותיה, אך האירו טיפוסים וחיים של בני-ברית ברומנים ובסיפורים, בשירים ובמחזות. בין שתי מלחמות העולם קם דור אדיר-כשרונות, שגילה את היהדות לאמריקה: רות ומלמוט בסיפורת, שפירא ונמירוב בשירה, מיללר וסיימון בדרמה. אף הביקורת הראתה כוחה המקורי במסות ובספרים של קייזין וטריללינג. ואחד מבני הדור ההוא, שאול פֶּלְלוֹ, זכה לפרס נובֶּל. יהוד ידוע של הספרות האמריקאית הקביל באיחור זמן ליהוד ידוע של הספרות הגרמנית בראשיתה של המאה העשרים. וזו טענה שבאה עליה הסכמתם של שונאי היהדות ואוהביה.

גם באידיש שפעה היצירה היהודית של המאה העשרים. מאני לייב ויעקב גלאטשטיין, זישא לנדוי ומשה הלפרין כבשו שטחים חדשים לשירתה, האחים זינגר העשירו סיפורת שלה, ליוויק וסקלר חיזקו ממדיה במחזותיהם.

ריבוי לשונות אינו נדיר בתולדות ספרותנו למראשיתה ועד היום הזה. דור לשונות מתגלה בתנ"ך: שתי מלים ארמיות בתורה,¹ פסוק שלם בנביאים,² פרקים אחדים בכתובים.³ בספרד כתבו משוררינו שירה בעברית ופילוסופיה בערבית. עמנואל הרומי פייט באיטלקית ובעברית. בתקופת ההשכלה כתב יהויקים רוזנפלד שירים על דיוגיניס ועל אשת לוט בצרפתית ובעברית.⁴ ואחד ממשורריה, שמעון פֶּכְרָן, כתב שיר בשלוש לשונות: בגרמנית, בהונגרית, בעברית.⁵ ובשלוש לשונות שפעה יצירתו של סקלר, שכתב רומן באנגלית,⁶ דרמות וסיפורים באידיש ובעברית.

אידיש ועברית: כתיבה בשתייהן אפיינה סופריה הראשונים של ספרותנו במאת השנים האחרונה. אף באמריקה נטפלו גרשון רוזנצווייג ומנחם מנדל דוליצקי לאידיש ועברית גם יחד. ואהרון צייטלין תרם תרומה חשובה גם לשירה העברית וגם לשירה האידיש. בימינו כתב גבריאל פרייל שירים באידיש מפקידה לפקידה, ונפתלי הירץ אימבר חטא לאנגלית בשיר ובפרוזה לעתים מזומנות. סופרים נאמנים לשפתם העברית בלבד נמצאו ביחוד בתחום השירה גם באמריקה גם מעבר לים. ועתיקה נאמנות זו לעברית כימי ספרותנו העברית.

4. דיוקנם של מהגרים

ספרות של מהגרים: זה יחודה של הספרות העברית באמריקה. כל סופריה – פרט לאחדים שנולדו בה כראובן גרוסמן-אבינועם, כט. כרמי וכראובן בן יוסף – הגיעו לארצות הברית ממזרח אירופה. רובם הביאו מטען תרבותי רב-ממדים בתחום היהדות, רובם המשיכו חייהם האירופיים על אדמתם הזרה בעולם החדש, רובם גילו תכונות של מהגרים: אי-בטחון כלכלי ורוחני, צרכי הסתגלות לסביבה החדשה וסיגולה לחיי פְּנים, כמיהה לעבר מוכר – ובמקרה של מהגרים עברים כמיהה לעבר רחוק ולהווה קוסם בארץ ישראל. טלטולים מן הישן אל החדש – מן הישן המשוקע ברמיח אבריהם אל החדש המוזר – חוללו מתיחות זו שיש בה כדי לגרות את הפרט ליצר היצירה. ביטוי חשוב למתיחות זו ניתן

בסיפור "כרת"⁷ של יצחק דב ברקוביץ, שעיקרו שינוי סביבה וכל מה שמשתלשל ממנו בחייה של אס. המרת ליטא באמריקה, עוני בעושר, בית מסורתי בבית הַבֵּן שאשתו וילדיו רחוקים מכל מגע במנהגי יהדות: זו תדהמת סיוט שנתלוותה עליה בדרכה החדש. יוצרי הספרות העברית באמריקה חזו אותה מבשרם והיטיבו לתאר אותה בשיר ובפרוזה. הדור הבא אחר ברקוביץ שטה מן העיירה והקדיש עצמו למהגר המקופח ברוחו והמרוחק משכניו האמריקאיים בסביבה החדשה – בברוקלין, במורד העיר ניו-יורק ובנאות הקיץ הזולים בהרי קָטְסְקִיל באיזור סוֹלְלִיבֵן שנקרא איזור סולומון (שלמה) בפי היהודים.⁸

כשם שספרות עברית באמריקה היא ספרות של מהגרים כן יצירותיה יונקות משרשים במקום אחר. אחרותן היא סימון המובהק. באין קרקע תחת רגליו של המהגר הוא מרחף על עולמות רומנטיים. בשעה שבישראל נוצרה ספרות צמודה לאדמה במאת השנים האחרונה, נולדה באמריקה ספרות צמודה לנוף מופנם.⁹

5. מיני כמיהות

הרומנטיקה התבטאה בדרכים שונות: בכמיהה לאושר פרטי, בכמיהה לארץ ישראל, בכמיהה לעבר קרוב ורחוק ובכמיהה למסורת דתית בטהרתה. כמיהה לאושר פרטי מושלת בשירה וחודרת חרוזיו של אברהם שמואל שווארץ המצרף כמיהה לשקיעה כדרכם של משוררים רומנטיים:

בְּיַן הַבָּדִים הַחֲכָלִילִים הַיְהוּדִים תִּלְתֶּה שְׁמֶשׁ אֶלְפֵי גֶשֶׁרִי זָהָב דְקִים, סִלְלָה בֵּין לֵב הַעוֹלָם וּבֵין לְבָבָה שְׂבִילִים מְאֻבָּקִים בְּאַבָּק זָהָבָה...	בְּשִׁבִיל זָהָב אֶל הַשֶּׁמֶשׁ הַחוֹגְגֵת חַג פְּרִידָתָה לְצֵאָה נִפְשֵׁי הַעוֹרְגֵת לְשֶׁק בְּחֶרֶדָה כְּנֶפֶה הַנְּעֻלָּה, לְדָלוֹת, טָרָם יוֹעֵם, זָהָב מְגֻלָּתָה. ¹⁰
--	---

כמיהה לארץ ישראל שמצאה ביטויה הראשון בתנ"ך – וביחוד במזמור תהלים קל"ז – וביטויה המאוחר ביצירתו של רבי יהודה הלוי וביצירתם של משוררים רבים בכל הזמנים, החדירה גם את השירה העברית באמריקה. הלל בבלי תינה אהבתו לארץ ישראל בספר שְׁלֵם, בנגינות ארץ, שנדפס גם בקובץ שכינס רובי שירתו.¹¹ ואין לך משורר עברי באמריקה שלא שר תהילתה ושלא שילם חובו הרגשי למולדתו הרוחנית. אפילו הכמיהה למסורת שגררה התנגדות חריפה לנסינות תיקון דתיים בכלל ולריפורמה בפרט, לא היתה אלא צורה של רומנטיקה, שנתלוותה עמה שמירה קנאית על המורשה העברית. בלגלוג גובל בגסות תינה דוליצקי את חורבן הדת ופיצול היהדות:

בְּרוּךְ שֶׁלֶקְנֵנוּ מִקְעָרְתוֹ הַגְּדוּלָה מִיְרוּשׁ וְלַעֲנָה שְׁמָה בְּגוֹלָה, וּבְרוּךְ שֶׁהוֹצִיאֵנוּ מֵאֶפְלָה לְאוֹרָה, לְהִיּוֹת בְּאֶרֶץ דְּרוֹר חֲפֵשִׁים לְנַפְשֵׁנוּ, וּלְפָרֵק מֵעַלְיָנוּ עַל חֲכָמָה וְתוֹרָה – בְּאֲגָדוֹת וּקְיִיקִים לֹא שְׁעָרוּ אֲבוֹתֵינוּ!...	בְּרוּךְ שֶׁפְּטָרְנוּ מִצַּעַר גְּדוּל בָּנִים מִמְדוֹת שְׁמֵנוּ בְּבְנֵי רְחֻמָּנִים; וְנַחֲלֵק לְאֲדוּקִים וְנֹאזְרִים אֲנָשֵׁי מַעְלָה, אֶלָּה זֹחֲלִים אַחֲזֵר וְאֶלָּה עֲבָרִים הִלְאָה... זֶה מִשָּׁךְ אֵל קִי"ו, זֶה אֶל מְקֻדֵּשׁ זָרִים... וְהִיָּהֲדוֹת בֵּינֵיהֶם קְרוּעָה לְגָזְרִים... ¹²
--	---

זו הפעם הראשונה בספרות העברית שמשורר עברי הבדיל בין גולה ובין אמריקה. משמע: הרגיש בשוני שבין גולה במערב אירופה ובין הגולה האמריקאית, בין הרדיפות ובין החופש, שגרר פריקת עול דתית ופריצות מוסרית.

6. חיוב אמריקה ושלייתה

סופר אינו יכול לחיות על נכסי עברו בלבד. עימות עם סביבתו הוא צרכו והכרחו. ועימות עם אמריקה היה צורך והכרח לסופר העברי בעולם החדש. בראשונה היה יחסו אליה שלילי ולגלגני. בורות ועס־ארצות, ניוון הדת ועוני כלכלי: אלה היו מטרות לחצי צערו. בספר השירים הראשון, שנדפס על אדמת אמריקה ב־1877, **בשיר זהב לכבוד ישראל הזקן**, קונן יעקב צבי סוֹבֶל – ייִמס ה. סוֹבֶל בצורת השם האמריקאית – על ירידתה של יהדות אמריקה ועל עלייתה של הבורות ושל הרפורמה. ולא זה בלבד אלא הפליג בשבחה של הלשון העברית וגיינה בזיה. סובל היה גם הראשון שנתפס לתיאורה של פרנסה יסודית שסיפקה צרכיהם הכלכליים של אלפי מהגרים יהודיים ולתיאורו של נושא עול פרנסה זה – הרוכל היהודי עם תרמילו העלוב על גבו. ואפעלפי שחרוזיו אינם עולים על חרוזיהם של החרוזנים העברים במזרח אירופה, ערכם ההיסטורי עומד להם. שכן הם חותרים למבע השתרשותו של היהודי בסביבתו החדשה, שכן הם שרים הנאתם מחופש הפרט בהשוואה לדיכוי הפרט מעבר לים:

פה הקץ למוֹרְדֵי אור, קץ ליוֹשְׁבֵי חֶשֶׁד,
קץ לַמְלֻשִׁין אָרוּר, לַמְכֵּה אֶח בַּשֶּׁתֶּר,
קץ לאוֹסְרֵי אֶסוּרִים לְשֵׁאת הַפֶּתֶר,
קץ לַתְרַמִּית, קץ לַרְבִּית וְנִשְׁפָּה,
פה יְהוּדֵי אֲנִי, לא בְּקֶרֶץ עֵינַיִם,
כִּי אֶשְׁרֵי בַיֶּשֶׁר בִּיגִיעַ כְּפָיִם.¹³

מבעד לצעיפי התום והגוזמה מבצבץ רגש אהבה לאמריקה. ואולם זה לא סימא עיניו מראות את הסכנה האורבת לרוח ישראל בארצו החדשה. יחס דומה ליחסו של סובל מציין כל יצירותיהם של המשוררים העברים שחיו בזמנו ואחר זמנו. עגל הזהב נעשה סמל חביב עליהם. רב ומשורר נתפסו לו – הרב אברהם משה שרשבסקי בספרו **נחל אברהם** והמשורר מנחם מנדל דוליצקי המתאונן, כי "בארץ הזאת... אין דורש ומבקש לשפת עבר וגם אלה אשר ידעוה עזבוה ולעגל הזהב ישתחוו ויקראו: אלה אלהיך ישראל."¹⁴

נופה העשיר של אמריקה העשיר את רוחם ושירתם של גבריאל יהושע פרייל, אברהם שמואל שווארץ ושמעון גינזבורג, בנימין נחום סילקינר ואליעזר אפרים ליסיצקי, אברהם רגלסון ושמעון הלקין, משה פיינשטיין וחיים אברהם פרידלנד, אברהם צבי הלוי ואלחנן אינדלמן, אברהם מרתאן ואליעזר ד. פרידלנד. כיוון שרוב־רובם ישבו בניו־יורק ובסביבותיה הקדישו לה ולחן שירים בשפע.

במאה זו – והוא עדה לשגשוגה ולשיאה של היצירה העברית בארץ זו –

מצאו משורריה את ביטויה הנכון לגדלה הרוחני של הארץ החדשה. ישראל אפרת הקדיש לאמריקה ספר שלם בשם **זהב**¹⁵ ששיקף פרק חשוב בתולדותיה באמצע המאה התשע עשרה: רדיפה אחר זהב שנתגלה בקליפורניה, קדחת ההרפתקנות שבאה בעקבותיה וגרמה לשידוד המערכות בחיי המשפחות ובכל המיבנה החברתי של הארץ הצעירה. גבורו של הספר עזרא לונט מעיר סייקס¹⁶ שבמדינת מְסִסְטוּסְטִס הוא הגבור האמריקאי הראשון בספרות העברית. כל העקמימות שבהרפתקאותיו – הזנחת משפחתו, הפקרות, פריצות – אין בה כדי לטשטש מצפונו הפוריטאני שבא עליו כמורשת מתורת המוסר היהודית. ולא זה בלבד אלא גם הנוף האמריקאי שראשון לצייריו היה בנימין נחום סילקינר בשירה העברית באמריקה בא על תיקונו ב**זהב** ובספר אחר משל אפרת, **בויגומים שותקים**¹⁷ שכולו מוקדש לאהבה של בחורה אינדיאנית למחצה לצייר לבן־פנים על אדמת אמריקה. חבל ארץ – מדינת מרילנד לעתיד לבוא – על גבול הצפון והדרום נושם בו נשימתו החמה שלא נזדחמה עוד בזיהום הכללי של אוירת אמריקה:

ומבדי האילנות	ימים ימים כמו מנצח,
אט אט על אזור מתרפק	תור ש"קנץ הדיי" קרא.
יורד גשם בלו זהב;	חוטי נעם, מתננות חסד,
אך בקצב כה מתאפק,	והשחקים מרוטי אורה.
נדמה כי גם זמן אין־סופי	תביט על ותביט מטה.
אטט צעדיו שבוי היפי... ¹⁸	לא, לא יהיה סתו השתא.

הנוף האמריקאי ליד הים הפציפי זכה לביטויו המבוגר של שמעון הלקין "על חוף סנטה ברברה":

בת־גלים השקויה יין־סתרים דמיתיד לי הו סנטה ברברה!
בתים הרוטטת בדפק מקצף אוקינוס זנקה
ובשלה, עירמה התנצבה על חולות־חוף צורבים ובהירים.
הציפה זה אור זהר אים, הו אשה המודת (חומדת,
ודמד הנרד מתנוצצ בבשרד הקריר עין השיש,
הציפה זה אור זהר אים עד תכלת עורקיד עורגת
בבשרד הנרד, השקוף חכלילי ככוס־יין בשמש.¹⁹

נטייתו של הלקין למיטפיסיקה העשירה את תיאורו הנוף בבבואות של נופו הפנימי. ובסיפוריו שכונסו בספרו **נכר** ובשני הרומנים **יחיאל ההגרי** ועד **משבר** צייר את ניו־יורק על שכונותיה היהודיות והאמריקאיות. משוררים אחרים חמדו פינות נוף אחרות. אברהם רגלסון חיבב כרם מרתא ב"כף קוד" (Cape Cod):

...מְזַרְחֵי בְּאֵיִם הַיְרוּשִׁים מְזַרְחָה מְעַבֵּר לְכַף־קוֹד,
 אֶרֶץ חֲפוּפֵת אֵד, זְרוּמֵת שְׁצָפִים, נְמוּכֵת צֶמַח מְרוּח־כְּפָעִים
 דּוֹרֵס בּוֹקִיצוֹת וּמְעַקֵּם יִשְׁרֵת צִפְצָפוֹת...²⁰

אף גבריאל פרייל הבליט יחודו של "כרם מרתא מנער ריחותיו מלח ודבש".
 אולם בעיקרו נתפס לנופים הצפוניים של אמריקה, למדינת ניו-יורק ולוורמונט,
 למיין ולניו המפשיר וביחוד לעיר ניו-יורק, כי "בין ברוקלין למנהטן השליך עגנים
 בשקיעה."²¹ פרייל רחש חיבה יתרה לנופי צפון. אכן הבין באינטואיציה של
 משורר-אמת, כי בהם נצנצה התרבות האמריקאית עם תחילתה ומהם שאבה
 עצמתה עם צמיחתה. ובספרו **נר מול כוכבים** הקדיש עשרה שירים לנופה של
 אמריקה. כפילותו הרוחנית הביע בשורה אחת: אני יושב בניו-יורק, עוד אשב
 בעירי בישראל.

7. השפעות חדשות: ספרות אנגלית ואמריקאית

אין משורר עברי באמריקה שלא ינק יניקה מנופיה העשירים בססגוניותם.
 ספרותה והספרות האנגלית – אף הן החדירו יצירותיו של המשורר העברי
 באמריקה. השְׁלָכוֹת של ביירון – **קין ומנפרד** בעיקר – מורגשות באפוס
 האינדיאני של סילקינר, השפעות של לונגפללו ניכרות באפוס האינדיאני של
 ליסיצקי, יצירתו של ויטמן **עלי עשב** תורגמה על ידי הלקיין ועוכלה בשירתו כשם
 שיצירתו של רוברט ברונינג הושזרה במונולוגים הדרמטיים של רגלסון ויצירתו
 של רוברט פרוסט הושרתה על האידיליה של הלל בבלי ועל השירה הלירית של
 גבריאל פרייל. המשורר העברי באמריקה היה החלוץ הרוחני של השירה האנגלית
 והאמריקאית בשירה העברית באמריקה ובמידה ידועה גם בישראל.

ההשפעות האנגליות והאמריקאיות נתנו אותותן בספרותנו העברית למסופה
 של המאה השמונה עשרה. ואלו נתעצמו במאה העשרים וביחוד בשירתה העברית
 של אמריקה, שזרמה באפיקים שונים מאפיקיה המקובלים במזרח אירופה
 בתחילתה של המאה ומשנות העשרים של המאה בישראל. שלושה גילויים חדשים
 גילתה השירה העברית באמריקה לספרות העברית: האפוס האינדיאני, כושי
 ואמריקאי בצביונו העכו"מי, הנוצרי והיהודי. ואלו הגילויים נדקקו לדפוסי לשון
 שנשאו חותמם האנגלי בעברית.

8. האפוס האינדיאני

למשורר כלונגפללו היווה האינדיאני חידוש אכסוטי. כמתרגמו של דנטה
 לאנגלית ביקש לתת לעמו אפוס משלו ויצר אותו ב**היאוותה** אשר משקלו –
 ארבעה טרוכיאים לחרוז – נמצא לו בשירה היוונית ובמיצועו של האפוס הפיני
קלוולה של לנרוט (Lonnrot). ואולם למשורר העברי באמריקה היו האינדיאני
 והכושי סמלים של מיעוט אתני, שסבלותיו קירבוהו לסבל היהודי. מכאן נימת
 העצבות והיאוש המתלווה על הפואימה **מול אוהל תמורה** של סילקינר –
 פואימה "מזמן שלטון הספרדים באמריקה", שיצאה בירושלים בחוברת מיוחדת
 והופיעה שוב בקובץ שיריו הראשון והאחרון.²² רבים חידושיה למן תשתיתה

הרומנטי שהונח בה על ידי שירתו הדרמטית של ביירון ועד כושרה הנדיר בהרצאת סיפור שירית. בכשרון אפי דובב סילקינר אינדיאני זקן **תמורה** שגולל לבתו תרבות שלמה בגסיסתה ובמותה, קרבות שבטים אינדיאנים בינם לבין עצמם, מלחמותיהם עם ספרדים, שבאו לכבוש ארצם בעריצות, כשלונם ותבוסתם. המשורר לא נמנע מלצייר את האיש הפרימיטיבי בצבעים אידיאליסטיים: בלשון נקייה זו שציינה כל שיריו בנה את הפואימה על יסודות של פולקלור אינדיאני. וחוויותיו הפרטיות והלאומיות הוסיפו נופך משלהן: זכר החורבן העברי חיזק את תיאור החורבן האינדיאני. כמו כן גילה – וראשון היה בגילוי – את הנוף האמריקאי בכל שָׁגֵב הדרו וכֶּפֶה אותו בסמכותו השירית על כל משורר עברי באמריקה:

...הָרִי תִלְמִישׁ הַגְּבוּהִים בְּמִזְרַח – לְנִשְׁרֵי שָׁמַיִם;
 יָם קָדְמוֹן בְּמַעְרָב – לְפְרִיצֵי תַנְיִינִים לְיַלְדֵי תְהוֹם רָבָה;
 הַיַּעַר הַעֲתִיק בְּנֶגֶב לְאֲרִיזוֹת, לְנִמְרִים שׁוֹאֲגִים;
 הַמִּדְבָּר הַגְּדוֹל, הַנּוֹרָא בְּצִפּוֹן – לְסוּפוֹת סֶעֱרָה.²³

במקצב השורות ההכסמטריות נשמע הד מקצבם של חרוזי "מתי מדבר", שמסרתם הצורנית נעוצה בהומירוס. אפעלפיכן אין להכחיש מקוריותו של סילקינר: הוא גילה לספרות העברית מרחביה הגיאוגרפיים של אמריקה שחישלו אפיים הנדיר של האמריקאים.

סילקינר לא נמנע מלשקף אכזריותם של האינדיאנים במלחמותיהם, אך הבלית מנהגיהם העדינים בחיבה יתרה. האפוס האינדיאני הראשון בספרותה של אמריקה העברית הוא גם אפוס עברי במוסריותו העמוקה, ברוך ובזוך הלירי שבה, באהבה היוצאת מצירופי המלים העבריות והגוברת על השנאה בנצחון עצוב זה, שכל אהבה גדולה אוצלת לגיבוריה ולסביבותיה.

מה שהתחיל סילקינר המשיכו ליסיצקי ואפרת – אחד בספר **מדורות דועכות** המיוסד על אגדות אינדיאניות ואחד בספר **ויגומים שותקים** שכל כולו עימות של אינדיאנית למחצה וצייר אמריקאי בסבכי אהבה. כסילקינר התרכז גם ליסיצקי בגורלם של שבטים אינדיאנים בשעה שאפרת הדגיש גורלו של פרט. וכסילקינר השרה ליסיצקי על ספרו זהרון של האגדות האינדיאניות ותיאר חורבנה של התרבות האינדיאנית מתוך חיבה לאדומי-העור וטינה ללבני-העור. ואולם ליסיצקי צמצם נושאו בגורלם של שני שבטים – בני הפרס ובני השפיפון – ותן לו חיות חלקה, גולשנית בצורת חרוזים לויים **מהיאוותה** של לונגפלו ומקלולה הפינית.

סילקינר וליסיצקי נטפלו לחורבנה של התרבות האינדיאנית. אפרת נזקק ב**ויגומים שותקים** לסיפור אהבה והטעים מה שהטעימו סופרי ישראל במשך מאה שנים ומעלה: האדם חייב להכות שרשים באדמה, לכבוש אותה בזַעַת אפיו ולעשות בה "שמות, שמות, שמות של זהב." זוהי תורתו של א.ד. גורדון בפואימה שאין הקורא מצפה למצוא אותה וזה סימן לחסנו האוניברסלי של נביא דת העבודה. יתר על כן: אפרת ידע היטב, ש"פרימיטיביות של תרבות איננה אומרת כלל פרימיטיביות של נשמה."²⁴ העלמה האינדיאנית לאלארי דומה בפשטות

טעמה ובתום הליכותיה לבני שבטה. ואולם דרכי אהבתה מעודנים ומסובכים –
למן התאהבותה ועד התאבדותה.

זיקה לאינדיאני מקורה ברומנטיקה הסטורית; זיקה לכושי מקורה
בריאליזם. בזה ובזה היה סילקינר החלוץ הספרותי. כי גם את הכושי גילה כפי
שנתברר ב"מוטיב כושי" מעזבונו וכמעט נעלם מחוקריה של השירה העברית
באמריקה:

מה תעשה, חלכה, בבוא יום הפקודה,
השעה לדין ולחשבון ועודה?
החסד ממרום בְּמַבֵּט שֶׁל אוֹרָה
אִז יִשְׁקִיף וַיַּגֵּעַ עַל נַפְשִׁי הַשְּׁחוּרָה.

מי יִשְׁקִיט הַנְּחִם בְּלִבְךָ שׁוֹמֵמָה?	מי יַעֲצֵר הַבוֹשָׁה מִגִּשְׁתֵּי אֲלִיד,
הַחֲמִלָה בְּלֶחֶשׁ אֲנָחָה דּוֹמָמָה	הַכְּלִימָה הַצּוֹרְכָה מִכֶּסֶת פְּנִיד?
אֵט תַּעֲבֹר, תִּשְׁבִּיחַ אֶת הַמִּית לְבָתִּי	הַסְּלִיחָה הָעוֹמְדָה בְּפֶתַח אֹהֶלִי
וְתַמְחָה בְּיָדָה הַרְפָּה דִּמְעָתִי.	וְצוֹרְכָה בְּכַאבִי סִיגִי פִּעְלִי. ²⁵

זה המוטיב הכושי נשנה ונשלש ביצירותיהם של המשוררים העברים
באמריקה. רוונצווייג נטפל לו ושר באחד ממכתמיו:

בְּנֶגֶב אֲרָצֵנוּ דָם הַכּוֹשִׁיִּים	וּבְכָל הָאֲרָצוֹת וּבְכָל הָאֵיִים
לֹא יִדְרֹשׁ וְלֹא יִגָּאֵל.	כְּבִנֵי כּוֹשִׁיִּים בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. ²⁶

בבלי הלך בעקבותיהם ונתן לספרותנו תרגומים ראשונים משירת הכושים
במאמרו "שירת הכושים" שראה אור בקובץ **נימים** ונדפס שנית בספר מסותיו
רוחות נפגשות.²⁷ גם ראובן אבינועם תירגם ועיבד שירי כושים, אולם שמעון
גינזבורג היה הראשון שתיאר כושי אבתנטי בשירו "דשו", כושי המבלה ימיו
בטאטואי מסעדה וחולם חלומות שהמשורר משתדל לפענחם ולהזהדות עמם ועם
יאושם:

אֲחִים אֲנַחְנוּ, בְּחוּט נַעֲלֵם קְשׁוּרִים:
אָב אָחַד לָנוּ וְאוֹתָם יְסוּרִים...²⁸

אפרים ליסיצקי הקדיש לכושים ספר שלם **באהלי כוש**²⁹ – ספר שהבליט את
דתיותם. זו המשיכה אחר הכושי מובנת ומוצדקת: שהרי האינדיאני אינו בעיקרו
אלא ישות הסטורית, שריד חי בגיטאות מיוחדות. ואולם כושי הוא יצור תוסס
ומתסיס את ארצות הברית. עמדתו, שהדאיגה דורות ראשונים, נעשתה בעיית
יסוד בדור הזה. יתר על כן: שירתו זומרתו, נגיתו וכשרו הדרמטי גיוונו ספרותה
ותרבותה של אמריקה ושינו אותה בזמננו עד היסוד. אין לתמוה, איפוא, על
זיקתו של המשורר העברי לכושי. כשם שסילקינר יהד את האינדיאני כן יהד
ליסיצקי את הכושי. שירו "ישראל בשטים"³⁰ הוא מיטמורפוזה מיוחדת במינה

של הווי עברי בלבוש כושי והחזרתו של הלבוש הכושי למקורו. ניתן להאמר: בספר **באהלי כוש** בא האדם השחור על תיקונו. **כבמדורות דועכות** עובדו בו אגדות עם ושירי עם. גם דרשות והלצות הוזרמו לתוכו. ואולם מגע בין המשורר ובין עולם הכושים בעיר מגוריו ניו־אורליאנס הוא שהשליט על יצירתו עומק של הסתכלות. כושות כמעט הפכה חסידות בספרו, כושי נתלהט באש דת כחסידי. ותרגומי שיריהם של הכושים, המצוינים ברוח התנ"ך ובריא התנ"ך, הוחזרו למקורם העברי.

ליסיצקי דבק בכושים יותר מכל משורר עברי על אדמת אמריקה. כבר בספרו הראשון הצליח לתת להם מבע עז. שני הכושים באידיליה "כתקע שופר" מהווים פרק מזהיר בספרות הכושית העברית. שניהם כמרים, אך לא כמרים ממש, כי אם מעין כמרים, שניהם מכהנים בשתי כנסיות: האחד – רֶבֶנְד ושינגטון, השני רברנד לינקולן. שניהם מצליחים לפרוש מעבודתם השחורה בשדות צמר־הגפן. ושניהם יודעים ליצור בשיחתם מעשייה עממית על השטן. ביתר דיוק: שני שטנים: לכן לגזע הלבן, שחור לגזע השחור. תמיד נתלווה שמץ של אכסוטיות על תיאורי האינדיאני והכושי בשירה העברית של אמריקה. ואולם האידיליה "מיסיס וודס" של הלל בבלי איזרחה טיפוס חדש בספרותנו: אדם אמריקאי שנאצלו לשירטוטיו התמימים דרכי תיאור של טשרניחובסקי ושמעוני. בפרוזה העברית בלט האמריקאי ביתר שאת. סקלר וטברסקי, ולינרוד ובלנק העלו גלריה שלמה של דמויות אמריקאיות. אחווה לכושים מצד היהודים ומשורריהם לא שולמה באחווה אלא במשטמה גלויה וכסויה מצד הכושים – ביחוד בשנים האחרונות.

11. ספרות התרגום

מי שבא להבליט תרומתה של השירה העברית באמריקה אינו רשאי להתעלם ממפעלה התרגומי. רובו של שקספיר, מבחר השירה הרומנטית של וורדסוורת וקולרידז', פְּלֵי וקיטס, בירון וטנניסון הוכנס לספרותנו על ידי משוררים עברים באמריקה. אף המודרנה האמריקאית והאנגלית – למן ויטמן ועד אליוט ואודן, פרוסט ורובינסון, עזרא פונד וויליאם בוטלר ייטס – תְּכָה חובה התרגומי למשוררים העברים באמריקה. ואולם לא בתרגום בלבד של ספרי מופת אנגליים ואמריקאיים נתבלט הגורם האנגלו־סכסי בספרותנו. הביקורת החדשה מיסודו של רְנְסוֹם וריטשארדס והשירה החדשה מיסודם של ייטס ואליוט. החדירה ספרותנו במיצועה של השירה העברית באמריקה.

במשך מאתיים שנה עמדה הספרות העברית במזל של השפעות שונות: גרמנית מאמצע המאה השמונה עשרה עד אמצע המאה התשע עשרה בערך, סלאווית מאמצע המאה התשע עשרה עד מלחמת העולם הראשונה בערך ואנגלו־סכסית מראשיתה של המאה באמריקה ומשנות הארבעים בישראל.

אמנם נזקקו סופרי ישראל במאה השמונה עשרה וביחוד במאה התשע עשרה לספרות אנגלית במקצת ולספרות אמריקאית במקצת שבמקצת. מנחם מנדל לפין ינק ניקה עמוקה מכתביו של בנימין פרנקלין, אחד העם הגה ביצירותיהם של הוגי אנגליה – לקי (Lecky), ספנסר (Spencer) וקרלייל (Carlyle). יהודה ליב

גורדון תרגם מגנינות עבריות של ביירון וגם פרישמן הרבה לתרגם משירתו הדרמטית. טשרניחובסקי, שלא היה כמוהו לשפע התרגומים בספרות העברית, הכשיר משקלות וסגנונות לתרגומי לונגפללו, שְׁלֵלִי ופרנסיס תומפסון. ואולם סופרים אלה יצאו מכלל סופרי ישראל, שלא נזקקו ללשון אנגלית, לספרות אנגלית ולספרות אמריקאית. לעומת זה לא יובנו משוררים עברים באמריקה בלא זיקתם לספרות אנגלית ואמריקאית. הן אלה שבאו בימי בגרותם הן אלה שבאו בימי נעוריהם, בין אלה שבאו בימי ילדותם ונולדו באמריקה, קיבלו מיטב השראתם מסביבתה – מלשונה ומספרותה. ועל אלה נמנים שוורץ וסילקינר, בבלי וליסיצקי, וגינזבורג, הלקין ורגלסון, פיינשטיין ופרידלנד, אבינועם ופרייל, שטרן וכרמי.

12. זיקה ללאומיות

בשל חוסר שרשיות כפול – בשל חוסר הסביבה האירופית שנתגלמה בעיירה ובשל חוסר הקרקע הישראלי נתלוותה עליה נימה רומנטית למראשיתה: פריחה בעולמות עליונים וחטטנות מיטאפיסית שנתבלטה בשירתם של רגלסון, הלקין וצייטלין, שבחים מגוזמים לנופיים־והר והסתייגות מתרבות הערים האפיינית לאמריקה. בידול מעיקרי תנועותיה של היהדות – מן השבתאות ומן החסידות, מן ההפיכה הרציונליסטית של שפינוזה ומן הגישושים הריפורמיסטיים של מנדלסזוהן – אף זה אחד הסימנים המובהקים והתמוהים של הספרות העברית באמריקה בכלל ושל שירתה בפרט. רק לצמיחתה של הציונות תרמה תרומה של ממש הן בספרים כנצח ישראל³¹ של וולף שור הן בשירים עדיני־ביטוי שחרגו מן השיגרה הפטרויטית והאפיינית לשירה הלאומית במזרח אירופה ובישראל בראשיתה של המאה העשרים.

השירה העברית באמריקה הגיעה לשיאה בין שתי מלחמות העולם – אז, ובמקצת בעשור הראשון של המאה חשפה רבדי העינויים והדכדוכים של האינדיאנים והכושים והעמיקה בעיות גורלה על ידי הזדהות עם בעיות גורלם. אדומי־העור ושחורי־העור נמצאו שותפים ליהודים חיוורי־העור ברדיפתם אחר צדק גזעי ובשאיפתם לחירות אתנית. אחר מלחמת העולם השנייה נצטמקה חיותה של השירה העברית באמריקה במהירות מעציבה. משורריה החשובים – אחדים מהם השתקעו בישראל, אחדים מהם שבקו חיים לכל חי ולא השאירו יורשים. ערפל של דאגות כרוך אחר עתידה של השירה העברית באמריקה. ואולם ההיסטוריה היהודית עשירה בהפתעות גובלות בנסים, בהתחדשויות לא־צפויות ולא־חזויות לא על ידי עושיה לא על ידי מעשיה.

13. ישראלים באמריקה

בין ישראלים שנשתקעו באמריקה מסיבות שונות נתבלט נפתלי חיים ברנדווין הן בפרוזה הן בשירה – בפרוזה בספרו על גנסיין, בשירה – בסטייתו מן הרגיל ומן הנדוש. כמו כן כובשות להן מקום רנה לי, רחלה בבלי, אביבה ברזל. דליה רוס־דניאל החדירה לשירתנו ליריזם מקורי על אַתְרִים כסוגיון ביוון וכשנאנסו בצרפת. דקות של רגישות וקיצור של מבע מסתמן בכל שורה של שיר "ועולם שבק חיות":

בְּחֶרֶף קָתַם יָרֵק עֲזָבְתָנִי
 לְחַרְשׁוֹת לְבִי הֶעֱנַפּוֹת.
 אֶל עַל שְׂרָכָה מְעוֹפָה צְפוֹר קֶלֶת־מִתְקֶת
 בְּנִצָּח דּוֹמָם.

עֲצֵמִיּוֹתַי נִתְעַצְמָה וְהָרֵאשׁ הוֹרֵם.
 לְבִי צָנַח מִמְרוֹמֵי עֵל.
 לְתַהוֹם עֲצֵמִיּוֹתַי.
 וְעוֹלָם שָׁבַק חִיּוֹת.

לא השפה העברית בלבד אלא עברים ועבריות מישראל גישרו בנוכחותם
 האמריקאית גשרי־שיר דו־סטריים בין ישראל ובין אמריקה.

הערות

1. בראשית ל"א: מ"ז: יגר שהדוּתא.
2. ירמיה י"א: כנא תאמרן להם אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות
 שמיא אלה.
3. דניאל ב:ד – ז: כ"ח; עזרא ד:ח – ו: י"ח; ז: י"ב-כ"ו.
4. עיין קובץ שיריו בשם **תנובות שדה** (ברסלו, 1842), עמ' 78-79, 88-89.
5. עיין קובץ שיריו **מוצל מאש** (בודפשט, 1879), עמ' 94-95.
6. שם הרומן: *Festival At Meron (New York, 1935)* גיבור הרומן: רשבי"י סקלר תירגם את
 הרומן לעברית בשם **הילולא במירון** והוציא אותו בהמשכים **בהדואר** בסוף שנות החמשים.
 על יצירתו של סקלר: יצחק זילברשלג, "צבני סקלר" **בצרון** (1944), עמ' 249-256; אברהם אפשטיין,
סופרים עברים באמריקה א' (תל־אביב, 1952) עמ' 273-290; גרשון שקד, **המחזה העברי ההיסטורי**
בתקופת התחייה – נושאים וצורות (ירושלים, 1970), עמ' 148-150, 183-184, 218-221.
7. הסיפור הופיע **במקלט א** (ניו־יורק, תר"ף), עמ' 114-125 ובשינויים קלים **בכתבי י.ד. ברקוביץ**
 (תל־אביב, 1954), עמ' 164-169. יש גם נוסח אידי לסיפור בשם "אוונטורגאנג" ותרגום אנגלי בשם
 "Twilight".
8. המספר ראובן ולינרוד (1901-1971) הקדיש מיטב סיפוריו ליהודי המהגר בסיביבתו החדשה. עיין
 ביחוד שני קבצי סיפוריו **בדיוטה השלישית** (ניו־יורק, 1973), **בין חומות ניו־יורק** (ירושלים, תשי"ג)
 ושני הרומנים **כי פנה יום** (תל־אביב, תשי"ז) ו**באין דור** (תל־אביב, תשכ"ה).
9. יצחק זילברשלג, "Hebrew Literature in America at the Tercentenary" **Jewish Book Annual 12** (1954) 29-33
 עמ' 29-33 המאמר יצא גם בתעתיק מיוחד מטעם ההסתדרות
 העברית בניו־יורק.
10. א.ש. שווארץ, **שירים** (תל־אביב וירושלים, תשי"ט), עמ' 61.
11. **נגינות ארץ** (תל־אביב, תר"ץ); **שירים** (תל־אביב, תרח"ץ), עמ' 210-179.

12. מ.מ.דוליצקי, **שירי מנחם** (ניו-יורק, תר"ס), עמ' 107-108. המלחמה בריפורמה לבשה צורה חריפה בספרי פרוזה. בספר השני שנדפס על אדמת אמריקה — **בספר עמק רפאים** (ניו-יורק, 1865) — רומז המחבר מ.א. הולצמן לריפורמה בעצם שמו הלולגני של הספר. מאיר רבינוביץ בספרו **המחנים** (ניו-יורק, 1888) ואברהם משה שרשבסקי בספרו **נחל אברהם** (ניו-יורק, 1896) המשיכו מלחמתם בתנועה שהראתה קנאתה בשאיפה לתיקונים בד.
13. החרוזים מובאים גם ב**אנתולוגיה של השירה העברית באמריקה** (ניו-יורק, תר"ץ), עמ' 15. עורכה של האנתולוגיה: מנחם ריבולוב.
14. מ.מ. דוליצקי בהקדמה בשם "תודה וברכה" ל**שירי מנחם**, עמ' 3.
15. הספר יצא בניו-יורק בשנת 1942; מהדורה חדשה ב**כתבי ישראל אפרת א: מן העולם החדש — שני שירים** (הוצאת דביר, תל-אביב, תשכ"ו).
16. **שלם** בעברית.
17. הספר יצא בתל-אביב בשנת תרצ"ג ובמהדורה חדשה ב**כתבי ישראל אפרת א. מן העולם החדש — שני שירים**. עיין הערה 15.
18. עיין פרק שני של **ויגומים שותקים בכתבי ישראל אפרת א**, עמ' 32. השוואה למהדורה הראשונה של **ויגומים שותקים**, עמ' 41, מגלה שינויים מעניינים בבית הראשון:

מהדורה ב

ימים ימים כמו מנצח,
 תור ש"קין הדיי קרא.
 חוטי נעם, מתנות חסד,
 והשחקים מרוטי אוף.
 תביט על ותביט מטה.
 לא, לא יהיה סתו השתא.

מהדורה א

יף הסתו המרילנדי
 תור ש"קין הדיי קרא.
 ימים עוברים ושבועות,
 והשחקים כלילי אוף.
 תביט על ותביט מטה:
 לא, לא יהיה סתו השתא.

חלק יותר תיאור הנוף במהדורה א'. וטבעית יותר רציפות החרוזים. לעומת זה פחות שגרת הציור "מרוטי אורה" שבמהדורה ב' מן הציור "כלילי אורה" שבמהדורה א'. על השינוי של חרוז א' רג' ממהדורה למהדורה: במהדורה א' — דיוק: יף הסתו המרילנדי; הזמן עובר; השמים אורים. במהדורה ב' — שטטוש של דיוק: במקום "סתו מרילנדי" — ימים ימים כמו מנצח; במקום הזמן העובר — "חוטי נעם, מתנות חסד". **שירים** — תרע"ז — תשי"ג, מוסד ביאליק (ירושלים, תשי"ז).

19. הפואימה "על חוף סנטה ברברה" — **שירים** — תרע"ז-תשי"ג, מוסד ביאליק (ירושלים תשי"ז), עמ' קע"ז-קפ"ח.
20. "ערפל בכרם מרתא" בספר **חקוקות אותיותך**, הוצאת מחברות לספרות (תל-אביב, תשכ"ד), עמ' 176.
21. "שיר מן מות ברקלין" בספר **מפת ערב** (תל-אביב, תשכ"א), עמ' 99.

22. "מול אהל תמורה", שברי פואימה מזמן שלטון הספרדים באמריקה (ירושלים, תר"ע). הפואימה הוכנסה — בשינויים קלים — גם לקובץ שיריו היחיד של סילקיני בשם **שירים** (תל-אביב, תרפ"ז). אם השינויים ממהדורתה הראשונה של הפואימה עילו או מיעטו דמותה, תכריע השוואת נוסחאות קפדנית. בדוגמה שביפתיחה" מתוארת ראשית הערב בזו הלשון:

מהדורה א

(הוצאת אסף, ירושלים, תר"ע):

יָצְאוּ מֵעַמְקֵי תְהוֹם רָבָה לְחַפְּשֵׁי וּפְשָׁטוֹ הַצִּלְלִים
 בְּמִרְחַב הָעָגוּם – זֶה יְתוֹם עֲלוֹב מִתְאַפֵּק בִּיגוֹנוֹ –
 עַל רוֹם וְעַל שֶׁפֶל, עַד עָלוּ לְמִרוֹם הַרְהֲדוֹרוֹת, וְעַל רֵאשׁוֹ,
 שׁוֹפֵעַ זְכָרוֹנוֹת־אֹר־מְזֹהֵיר, לְהִכִּין בְּבִין־הַעֲרָבִים
 פְּסָא מְשֻׁלָּה לְמַלּוּכַת־הַלֵּיל הַקְרוּבָה בְּחָרוֹ.

מהדורה ב

(הוצאת חברים-דביר, ניו-יורק, תל-אביב, תרפ"ז):

מֵעַמְקֵי תְהוֹם רָבָה אֵז יָצְאוּ לְחַפְּשֵׁי וּפְשָׁטוֹ הַצִּלְלִים
 בְּמִרְחַב הָעָגוּם – זֶה יְתוֹם עֲלוֹב מִתְאַפֵּק בִּיגוֹנוֹ –
 עַל רוֹם וְעַל שֶׁפֶל, עַד עָלוּ לְמִרוֹם הַרְהֲדוֹרוֹת, וְעַל רֵאשׁוֹ,
 שׁוֹפֵעַ זְכָרוֹנוֹת־אֹר בְּבִין הַעֲרָבִים הַכִּינִי
 פְּסָא־מְשֻׁלָּה לְלֵיל הַהוֹלֵךְ וְקָרַב.

אין ספק, כי חרוז ה' במהדורה ב' עולה על החרוז ההוא במהדורה א': פחות מלל, צמצום בתיאור, קיצוץ בהכנסטר ובחדגוניות ההכנסטרית שב"פתיחה". לעומת זה לא הוסיפה אלא גרעה מלה "אז" מיפי החרוז הראשון במהדורה ב'. ואולם אלו אינם אלא דקדוקי-חיסוטים במקרה-שיר, שכולו חידוש בתולדותיה של הספרות העברית באמריקה.

23. **שירים**, עמ' 99.24. עיין הקדמה ל**ויגומים שותקים**, מהדורה ב', עמ' 5.25. **ספר זכרון לב.ג. סילקינר** נערך על ידי מנחם ריבולוב (ניו-יורק, תרצ"ד), עמ' פ"א.

26. **חמשה ואלף מכתמים מקוריים** (ניו-יורק. תרס"ג), עמ' 119. ספרו של רוזנצווייג כולל חמש מאות שלושים ושנים מכתמים בלבד. החרוז האחרון מיוסד כולו על עמוס ט: ז: הלוא כבני כושיים אתם לי בני ישראל.

27. הקובץ יצא בעריכתו (ברלין, תרפ"ג); **רוחות נמשות** (ירושלים-תל אביב, תשי"ח), עמ' 280-291.28. שמעון גינזבורג, **שירים ופואימות** (תל אביב, תרצ"א), עמ' 83.29. הספר **באהלי כוש** יצא בירושלים בשנת 1953.30. **באהלי כוש**, עמ' 95-104.

31. **נצח ישראל** (שיקגו, תרנ"ז). על הספר: יעקב קבוקוב, **חלוצי הספרות העברית באמריקה** (תל אביב, תרכ"ז), עמ' 143-151.

אהרן קומם בחנות המזפרות

בקיפ קד, על אם הדרך הגדולה,
 המשיקה לים, חנות מזפרות: פלי זכוכית
 וצץ גולשים מדפיה – שפן ואיל
 וצבי מאריר קרן עם נערת הקפר
 מפורסלן צבעוני ושפעת צעצועי ילדים
 עם פסלונים לפסנתר שאינו נפתח לעולם –
 כלם תוצרת המזנית נוצצת, ופה
 ושם חפץ ישן, נכלם נחבא
 אל הפלים האחרים. מאחורי הדלפק
 איש ערני, עוקב אחר תנועותינו,
 קש מיד פי חפצנו אחר הוא. שיקה
 קלה אז נקשרת והמוכר מציג עצמו:
 – ג'ק דל, משורר.
 – כאן, בחנות המזפרות?
 – או כן, מה בכך, התפרנסות בכל התפרנסות,
 שברב או לבקר, לסוכך על הגרעין המהבהב
 בתוככי ההמלה האנושית בוקא בגין
 ההמלה הזו להיות בטוח שאינך יחיד
 מלפניך כי אם שנים, שנים לפחות,
 זה המתנועע ומדבר ועושה כדבר
 האדון לשרת לקוחותיו בכל משוגותיהם
 וזה החי ונושם במוקד אחר
 שמש שונה עם הרבה ירחים פנימיים
 בבואות חרות לאש התמיד צעצוע
 נמשך והולך לחקים אחרים. וכי מה
 יעשו משוררים בעולמנו? יתחפשו
 כאחרים. יציגו במחזה שלא הם כתבוהו
 ומבימו הנעלם שוגג וטועה כל העת
 בלהוק ובקצב, בכניסות ויציאות, ובשעת
 רצון יגלו לעולם מעבר למסקר
 מעבר לתבלול שכרי תמונות חטופות
 אדום קטועים ממחזה עתיק כתבוהו
 מאוני אנוש בגני האביב עם נוס
 של בוטיצ'ילי. ג'ק דל. משורר. זה אינו
 פרטיס בקור שמנגיב האיש לדינו,
 רק גלית נוף צבעונית של קיפ קד
 ונחיתתו מאחוריה. אכל מהר

האיש לְחֶדֶר פְּנִימִי עִם מַעֲטָפָה גְדוּלָה
 חֹר אֶל חֲנוּת הַמְזַכְרוֹת עַד שֶׁמִּצְאָתִי,
 בְּהִיוֹתִי בְּכָר הַרְחֵק, כִּי שִׁירִים הִמָּה, כְּפִי
 שֶׁפָּרְסָמָם גִּ'ק דָּל בְּאַחַד הַמְקוֹמוֹנִים.
 הַנְּפוּצִים כָּל כֹּה בְּחֻצֵי הַכְּדוּר הַמַּעֲרָבִי:

צְמַחִים שֶׁזָּרוּ גְּלִי הַיָּם
 לְאַרְךָ הַחוּפִים.
 פְּאָרוֹם בַּחוּל בְּסֶדֶר נַעֲלָם
 לַעֲיוֹנָם שֶׁל הַשְּׁחָפִים.

זֶהוּ גִ'ק דָּל הַמְשׁוֹרֵר שְׂאִישׁ
 לֹא שָׁמַע עָלָיו מִחוּץ לְקִיפ קֵד
 בְּנֻדָּאִי לֹא בְּסִין בְּנֻדָּאִי לֹא בְּהִדּוֹ אֵף לֹא
 בְּאוֹסְטְרָלְיָה אֶלְבֵּמָה אֶלְבֵּנִיָה וְחוּף
 הַשְּׁנֵהֶב. אֶכֶּל יִתְכַן מֵאֵד כִּי פֵעַם
 נִגַע בְּנִימָה נַעֲלָמֶת שֶׁל נַעֲרָה מְקוֹמִית
 מֵאַהֲבָה וְאוֹלֵי גַם אִישׁ רְגִיל בְּגִיל
 מִתְקַדֵּם שֶׁכְּדֵי לְהִיּוֹת צְעִיר לְרֵאוֹת יָם
 בְּעֵינָיו פּוֹתֵחַ לְרַגַע חֲדָרָיו לְגֻלִים
 שֶׁמְשׁוֹרֵר הֵלֵב לְדַעַת שְׂאִינוֹ רֵשָׁאִי
 לְפִסֵּחַ עַל פְּנֵת הַמְשׁוֹרֵר בְּמְקוֹמוֹן שְׁלוֹ.
 כֵּן, כְּלָנוּ כּוֹתְבִים שִׁירִים וְאֶל הַגְּדוּלִים
 בְּאֵמֶת חוֹזְרִים בְּכֶבֶד רֵאשׁ לֵיד הַשְּׁלָחַן
 הַרְבֵּה הַסְּבִירִים יֵשׁ, וְשִׁיר קֵטֵן בְּמְקוֹמוֹן
 שֶׁל חֻצֵי הַכְּדוּר הַמַּעֲרָבִי קוֹרְאִים בֵּין שְׂאָר
 דְּבָרִים אֲגַב נְסִיעָה אֲגַב אַרוּחָה
 חֲטוּפָה וּפְתָאֵם מְנִינָה חֲשָׂאִית מְנִיעָה
 אֵת בְּרִיחֵי הַבֵּית וְאֵת כָּל פְּעֻמָּיָה.
 גִּ'ק דָּל. מְשׁוֹרֵר מְקוֹמִי. חֵי
 בְּקִיפ קֵד מְחַפֵּשׁ כְּמוֹכַר מְזַכְרוֹת.
 אֶפְשָׁר לְפָגְשׁוֹ אִישִׁית בְּעֵתוֹן The Village
 Broadsider. הֵשׁ לוֹ עוֹד שׁוֹרוֹת שֶׁכְּדָאִי
 לְזַכְרוֹ:

כְּרֵאִיתִי צְפוּר מַעֲבָר לְאַפְק.
 צְבָעִיָה כְּסוּ בְּשָׁחוֹר.
 עוֹד מַעֲט בְּשָׁחוֹר תְּבַקִּיעַ
 בְּגוֹנֵי הָאוֹר.

על משבר הזהות היהודית בישראל

שלמה שרן

א. ערעור על ההיסטוריה

חוט משולש מחבר אותנו אל זהותנו הלאומית בישראל: תודעה היסטורית, אחדות העם היהודי בגלויותיו ושאיפה לקומם הארץ והעם. במאה העשרים, התרופפו שלושת המרכיבים האלה של הזהות היהודית בגולה במידה ובהיקף שאין להם תקדים בתולדות עמנו. ההתבוללות מוסיפה להחליש את זהותם היהודית של בני עמנו ולטשטשה כליל. גם בישראל אין ערובה לכך שחוט משולש זה לא יינתק. אדרבה, מתרבים הסימנים כי גורמים שונים בתוך העם מכרסמים בזהות היהודית שלנו במטרה ל"שחרר" את הדור "מכבילותו" להיסטוריה היהודית ולעם בגלויות. בכך, נדמה להם לגורמים הללו, נוכל להשתית את בניין הארץ על יסודות החופשיים מאחריות כלפי העבר וכלפי העם היהודי. מדינת ישראל "לישראלים". לא רק גורמי חוץ קמים עלינו למחוק את שרידי היחודיות היהודית, אלא גם גורמי פנים. הם חותרים לביטול השפעתו של הלחץ המופעל עלינו מבחוץ על ידי העמקת ההתבוללות, כדרך יהודים רבים בגולה מאז האמנציפציה. בקרב חוגים מסויימים בעם נותרה עדיין האמונה שנתחמק מן האנטישמיות ומן האיבה של שכנינו כאשר ניפטר במידה רבה מן המטען היהודי ההיסטורי המעיק עלינו. מטען זה הוא הכופה עלינו שאיפות ליחודיות תרבותית, להתנחלות טריטוריאלית ולהיבדלות שבטית-לאומית. שלום ושלווה מחכים לנו, כביכול, על סף העידן החדש שיפתח עם היחלצות מן העבר, על כל מה שהנחיל לנו ועל כל ההתחייבויות הבלתי-רצויות שהוא מטיל עלינו בהווה.

כאשר העבר בעכרנו, נקזיה בהווה. העכשוויות הקיצונית היא מסממניה המובהקים של העת החדשה. לדברי אורטיגה גאסט, "האדם המודרני הזדחל אפקית על במת ההיסטוריה". הדור הזה אינו מערער רק על מסורת ישראל כמערכת של ארחות חיים, אמונות ודעות, כמו בימי ההשכלה. הערעור הוא על עצם זיקתנו למסורת ההיסטורית שלנו בכללה, על ההיסטוריה היהודית באשר היא. ה"סירוב להיסטוריה" עצמה, בלשונו של אליעזר שביד, הוא ערעור על ההיסטוריה כמימד-חיים המעניק משמעות לקיומנו הקיבוצי כעם יהודי. לכן, הוא ערעור על זהותנו הלאומית כיורשי תולדות העם הזה. נתן רוטנשטרייך ניסח זאת כך: "בעיית היסוד ... איננה הבחירה בין מסורת אחת למסורת אחרת, אלא הבחירה בין מסורת לבין סגנון-חיים שאינו מסורתי במהותו אלא כללי ואוניברסלי" (רוטנשטרייך, 1972, עמ' 57). לכן, ההתבוללות היום פירושה התנכרות לכלל התרבות הלאומית ולשרשי הזהות הלאומית הבסיסית, ולא רק אימוצם של גופי תרבות הנכר וכפירה באמונות דעות של היהדות. ההתנכרות החדשה גוררת בעקבותיה זלזול בעבר כמקור למשמעות בהווה ובעתיד. לפני 50 שנה כתב יחזקאל קויפמן שגסיסת העבר היהודי מעוררת בנו אימה ופחד לא רק בגלל היסוד הרומנטי שבה, של התרפקות על אובדן הירושה הלאומית, אלא בגלל החרדה לעתיד. ללא זהות לאומית המעוגנת בעבר, אין בני העם יכולים לבנות עתיד יהודי לעם ישראל. ספק גם עד כמה ירצו לבנות עתיד קיבוצי בכלל (קויפמן, 1932, עמ' 208).

הבעייתיות של יחסנו להיסטוריה היהודית משתקפת במלוא חריפותה בפרשת הוויכוח הניטש בעם על אופי זיקתו לארץ ישראל. איני רוצה להתייחס כלל לשאלה אם יש או אין למסור חלקים משטחה של ארץ ישראל לערבים כחלק מברית-שלום שתיכרת עמם באחד הימים. רצוני להעלות כאן שאלה עקרונית יותר: מה סבור עמנו לגבי עצם זכות הבעלות שלנו על ארץ ישראל? שיבת-ציון הציונית התבססה על הכרה ברורה של בעלות ואדנות העם היהודי על ארץ ישראל כזכות היסטורית שכל דורות הגלות לא עקרוה. לאחרונה התעצמו הקולות הטוענים כי היהודים כבשו את הארץ מידי הערבים ושהם "עם הארץ" האמיתי. כך סברו חוגים מסויימים בימי הישוב, וכך סברו וכתבו בימים הראשונים של המדינה (כגון ס. יזהר). גל גואה של כתבים, שטענה זו עומדת במרכזם, מציף אותנו בשנים האחרונות, הן בספרות יפה, הן בכתבי הגות. ביסוד עמדה זו מונחת הרעה האומרת שההיסטוריה היהודית פסולה או בלתי-רלבנטית כיסוד לתביעת בעלותנו הלגיטימית על ארץ-ישראל. סרבני ההיסטוריה מצדיקים את בעלות הערבים על ארץ ישראל על יסוד של "עובדות" מסויימות בהווה – כגון עובדות דמוגרפיות – ועל יסוד שיקולים של *realpolitik*, כביכול, המתעלמים מן ההיסטוריה. כך ניתן לראות בעליל שעם שאבדה זהותו ההיסטורית, אדמתו נשמטת מתחת לרגליו. דלדול התרבות היהודית אצל רבים מבני העם, ומהילתה בבליל של אידיאולוגיות ורעות א-לאומיות שנתפסו להן בדורות האחרונים, החלישו את זיקתם לאדמת האלום כארץ יעודה, גם אחר שחזרו להתיישב בה באופן ממשי. לכן, ניתן היום לשמוע מפי יהודים בישראל שההיסטוריה כיסוד לזכות בעלותנו על הארץ היא "מיסטיקה דתית בלתי שפויה", כלשונם, ולא ירושה היסטורית לאומית כמצויה אצל כל עם ועם.

ב. שלילת הגולה ככפירה בזיקת העם היהודי לא"י

הקשר של העם היהודי בגולה הוא המרכיב השני בחוט המשולש המחבר אותנו לזהות היהודית. התודעה ההיסטורית שלנו מקפלת גם מרכיב חברתי-מרחבי, ולא רק מרכיב-שלי-זמן. בני ישראל עָרְבִים זה בזה בגורלם ההיסטורי על אף פיזורם הגיאוגרפי – זו מציאות חברתית בעבר ובהווה, ואף תפיסה אידיאית בסיסית שאבותינו ביטאו במפורש. זרמים שונים בתנועה הלאומית היהודית זרעו את הגרעין של שלילת הגלות. גרעין זה צמח ונהיה לשלילת זיקתנו ליהודי הגולה, על כל גילוייהם ויצירותיהם, עירבוביה טראגית זו של מרד נגד שיעבוד מלכויות וגלות על אדמת-נכר, בליווי התנכרות ליהודי הגולה ותרבותם הלאומית, זרעה הרס בקרב הנוער בישראל זה שלושה דורות לפחות. רבים נתפסו לאיפיונים כמעט אנטישמיים של העם היהודי בגולה, לאמור: הוא עם תלוש מן המציאות, בעל רוחניות יתרה, עם טפילי בכלכלת העמים, נערר חוש אסתטי; עם חסר שרשים בחיי הגוף והקרע, עם האוהב את עיניו וסבלותיו, עם של רוכלים ועוד ועוד. איפיונים שליליים-סטרייטיפיים אלה נבעו כחלקם מהשקפת-עולם אידיאולוגית-פוליטית חדשה, של סוציאליזם ניאור-מארפסיטי, שיהודים רבים קלטו כבר בסוף המאה הקודמת ובראשית המאה הזאת. כך הפכו את הטרגדיה ההיסטורית של עם גולה לפגם כמעט בעל אופי גנטי נוסח האנטישמיות הגזענית. הפרשנות החומרית של ההיסטוריה בעקבות המארפסיזם נטשה את תפיסת ההיסטוריה במונחים של מלחמת עמים ותרבויות, מלחמת אידיאות והשקפות-עולם בין קבוצות אתניות ולאומיות, החליפו את חטא צליבתו של הנוצרי שנשאנו על כתפינו בחטא הפראזיטיות הסוציארי-אקונומית הטבועה, כביכול, בדמנו ובתרבותנו הלאומית מקדמת-דנא.

אצל רבים מילידי הארץ — וגם אצל יהודים לא מעטים בגלות — שלילת הגלות הפכה ללולזל באוצרות האומה שהתהוו בגולה ושמרו על זהות העם כעם גולה. התפתחה נרות כלפי בני העם היושבים בגולה. סימנים לכך נתגלו בארץ־ישראל אף בתוככי מלחמת העולם השנייה. הגיבו על תופעה זו כמה מנהיגים בימים אלה, וביניהם ברל כצנלסון. לתדהמתו מצא שגם בארץ־ישראל ספגו היהודים מידה גדושה של שנאה עצמית וביזוי העם היהודי ומורשתו הלאומית.

חוק פסיכולוגי הוא, שלא נוח לאדם לטבול רגשי בושה, ועד מהרה נתחלף יחס הלעג כלפי יהודי הגולה, לא לגינוי ישיבתם בגלות כמצב מדיני־תרבותי־לאומי טראגי שיש לתקנו, אלא, כאמור, לזיקתם לתכונות־התנהגות־יחשיבה בזויות בתחום המסורת והתרבות. יצאה בת־קול בישראל לטיפוחה של תרבות ישראלית מקומית שאינה נעוצה בתרבות הגולה הלאומית (בנבדל מן התרבות העממית היידישאית) שהיא דתית בעיקרה. כל העדות שעלו לישראל יתערטלו מיוחדיותן התרבותית, ותיווצר תרבות חדשה וחילונית המנותקת מן התרבות ההיסטורית הגלותית. תרבות זו תהיה כולה נעוצה בהווי הישראלי. כך ניגמל, אחת ולתמיד, לא רק מירושתה התרבותית המנוונת של הגלות אשר שמרה עלינו כ"עם לבדו ישכון" בקרב העמים, אלא גם מן התלאות ההיסטוריות שהגלות פקדה אותן, והיינו האנטישמיות, שנאת העמים, רדיפות, הרגשת היחודיות האבנורמלית ועוד ועוד (למרבה האירוניה ההתעניינות החדשה בישראל בתרבות היהודית בגולה מתרכזת בתרבות היידיש העממית דווקא, בעלת האופי הגלותי הלא־לאומי).

באווירה של רעיונות ותפיסות כאלה, אין תימה שיש שטוענים בפרהסיה שאין העם בציון כחזקת שלוחה של העם היהודי כולו. אדמת ארץ ישראל במידה והיא שייכת ליהודים, שייכת ליהודים היושבים כאן היום ולהם בלבד, ולא לבני־ברית שטרם עלו או שלא יבואו כלל! הלך־מחשבתם הוא בערך כך: אין אנחנו מייצגים יהודים שאינם חיים איתנו. חוק השבות מביע יחס סנטימנטלי, מיסטי־דתי בלתי ריאלי לערכים שאבד עליהם כלח, והוא מסבך את פרשת היחסים שלנו עם העם הערבי. עדיף לבטל את חוק השבות, אוי נהיה חופשיים להתמודד עם בעיית יחסינו עם הערבים בלי המטען המחייב של ההיסטוריה היהודית על סיפורי הגלות שלה. ניתוק מן האחריות כלפי העם היהודי בגולה, ביטול ההנחה שכל יהודי, באשר הוא, אזרח בכוח של מדינת ישראל וזניחת חוק השבות, כרוכים זה בזה. שניהם נועדו להכשיר את הקרקע ל"פשרה" — כלשונם — עם הערבים בעניין הבעלות על ארץ־ישראל, בין ביצירת מדינה ערבית חדשה לצד ירדן, בין בצורת שינוי אופייה היהודי הבסיסי של מדינת ישראל למדינה דו־לאומית, כגירסת קבוצות פוליטיות שונות, סופרים ופרופסורים מסויימים.

ג. המדינה — מכשיר ללא־תחליף

המרכיב השלישי בחוט־המקשר שלנו הוא השאיפה להמשך בניין־הארץ והעם אשר תלוי, כמובן, בשני המרכיבים הקודמים. התודעה שזו המדינה היהודית היחידה והאחרונה שתקום, שזאת "מצדה" כדברי יצחק למדן, לא חדרה די־הצורך בהכרת הדור. רעיון זה זכה לאחרונה לניתוחים פסיכולוגיים על־ידי מחברים שונים במגמה להוכיח שהוא נובע מתסביך של פאראנויה אשר אחזה בעם. פאראנויה קיבוצית זו מכונה "תסביך מצדה" בפי פסיכולוג ישראלי הנמנה על החוקרים המנסים להכפיש את דמותם של גיבורי ישראל מכל הדורות (כגון בר־כוכבא, למשל)

ולהציגם כאנשים אימפולסיביים ובלתי שפויים שהוליכו את העם לתבוסות צבאיות ומדיניות ללא שיקול דעת וללא הצדקה.

משתלט הרעיון שאינו רוצה להכיר בכך שזולת מדינת ישראל, אין לעם היהודי תקומה. כל אלה המצהירים קָבֵל עם שאין המדינה תכלית בפני עצמה, שוכחים שאחר החורבן הגדול באירופה, ההתבוללות שמובישה את לשד העם, העם והמדינה שלובים בגורלם לאין-הפרד, כפי שלא היה בעבר. אמנם, בניין העם הוא הוא התכלית, ולא המדינה כשלעצמה, שהיא האמצעי למטרה זו. אך בתנאים המדיניים של העידן המודרני, המדינה היא המכשיר הבלעדי ללא-תחליף המסוגל לשרת אותנו לקידום התכלית הזאת. העם היהודי יתר על כל חבלי-ארץ אחרת עָלֵי אדמות נחלתו הלאומית, ובצדק דבק בעיקרון האומר שכל בני העם החיים היום, ואשר עוד יִנָּלְדו בעתיד, יש להם חלק ונחלה במולדת האומה, כמקובל אצל כל עם. לעם כולו, בעבר, בהווה ובעתיד יש זכות בעלות בלעדית על ארץ ישראל. מעיקרון זה אין לסגת כמלוא-נימה כי בנפשנו הוא כמו שהוא בנפשו של כל עם היושב על אדמתו.

ד. החינוך בארץ – הממלא הוא את תפקידו?

שרשי התרופפותה של הזהות היהודית בימינו וגורמיה רבים וסבוכים, ואין באפשרותנו כאן לנסות ולנתח גורמים אלה. אלא, רצוני כאן לעמוד על שאלה אחרת, והיא, כיצד מתמודדת המדינה היהודית עם בעיית זהותנו הלאומית באמצעות כלי החינוך שבידיה? האם אנו מעלים על ראש דאגתנו את עניין חיווקה של הזהות היהודית בעולם המודרני, לנוכח כל הגורמים האיתנים הנערכים מולה להחריבה? לא אעסוק כאן בהצגה קטלוגית של מפעלי חינוך שונים הקיימים במדינה שיש בהם בהחלט משום תרומה לחיווק הזהות היהודית. האופי היהודי של החינוך בישראל לא נחקר עדיין, ואין בידינו יסוד בדוק לתיאור מהימן של המצב. לכן, הדברים שלהלן הם פרי העיון האישי שלי בשאלה זו. יש להדגיש שךְרֵי מתייחסים אך ורק לחינוך הממלכתי בלבד, ולא לחינוך הממלכתי-דתי שאינו מוכר לי די-הצורך.

נראה שגדלו בישראל שנים-שלושה דורות של יהודים שזהותם היהודית רעועה הם אף ספגו, כאמור, אותו יחס של זלזול כלפי התרבות הלאומית ההיסטורית. יחס זה נקלט ברחוב הישראלי ממקורות שונים ובכללם גרמו לכך גם המתחים והתחרות בין יהודים חרדים לבין יהודים המכונים חילוניים. אפילו אין החינוך "אשם" בזלזול למסורת ההיסטורית היחודית שהתפשטה בעם, יש בהחלט מקום להטיל על החינוך הממלכתי את האחריות לאזלת-יד והזנחה בכל הנוגע לטיפוח זהות יהודית לאומית-היסטורית חזקה אצל הנוער היהודי בישראל. החינוך הממלכתי לא השכיל להמשיך את המסורת ההיסטורית-לאומית, שינקה מן השרשים ומן המקורות מבלי ללכת בדרך האורתודוכסיה, ולמצוא כלים חינוכיים כדי להנחיל מסורת זו לדורות הבאים. החמצנו את ההזדמנות הנפלאה שדורו של ביאליק ובני רוחו יצרו וטיפחו: החינוך היהודי הרדוד הקיים בבתי-ספרינו אינו מצייד את הדור הצעיר בכלים להבין את יהדותו הבנה מעמיקה ומודרנית מתוך הודהות ביקורתית.

יתירה מזו, החינוך בישראל הושפע השפעה יתירה מן האוריינטציה האנטי-מסורתית של הסוציאליזם שמרוב לְהֵט למרוד בדור האבות ואמונותיהם, ורק את התינוק עם המים וחשב שאפשר לקיים עם ללא היסטוריה ולהתחיל את הכל

מחדש. מייסדי המדינה שגדלו באירופה מזרחית לא הכירו שום צורה של יהדות ליברלית לא-חרדית. היהדות הרפורמית והליברלית נתפסו במזרח כתנועות מתבלבלות ויהודי מזרח אירופה, שהיוו את רוב התנועה הלאומית, בוז לתופעות אלו. בישוב בארץ ישראל ובמדינה היום, הציבור מכיר רק פתרון של שחור-לבן לעניין זיקתנו למסורת היהודית ואין מסלול-ביניים בעל משקל, לא במוסדות ולא במחשבה החינוכית היהודית. חלוקת מערכת החינוך לחתי וללא-חתי אחרי קום המדינה הוסיפה משלה לתהליך האומלל הזה של הפרדה בלתי-היסטורית בין דת, תרבות ולאומיות ביהדות. הואיל וההיסטוריה היהודית ויצירה לאומית בנות שלושת אלפים שנה נושאות אופי "רתי-לאומי", ללא-הפרד, ולזול במסורת כמוהו כולוול בכל ההיסטוריה היהודית וביסוד זהותנו הלאומית. מחנכי העם לא הכירו בסכנה הטמונה בהפרדה בין היסודות הדתיים, התרבותיים והלאומיים במסורת היהדות, ולא ידעו להקטן להבנתם. וחילופו של המצב: במחנה החרדי התבצרה עמדה אנטי-היסטורית מחמת סכנתה של תפיסה היסטורית לקדושת המקורות ומקורם האלוהי.

כיצד מתבטא אותו דילדול לימוד המקורות וההיסטוריה היהודית המאפיין את החינוך החילוני היום בישראל? בראש ובראשונה חובה עלי להדגיש שאין כוונתי אך ורק לכמות השעות והשעורים בלימודי היהדות הנהוגים בבתי-הספר. איני בא לטעון שיש להוסיף נושא זה או אחר, לצמצם נושא זה וכו' וכו'. איני עוסק בשאלה האריתמטית של ספירת שעות, אלא בשאלות של מבנה ומחנה.

משגה חמור שגה החינוך שנושאי היהדות למיניהם נלמדים בבתי-הספר הממלכתי באותה צורה ובמישור אחד בדיוק עם שאר המקצועות, כאילו כולם בעלי חשיבות שווה. לא נעשה נסיון מחושב ושיטתי לטפח הזדהות נפשית עמוקה, מעורבות אישית והתחייבות אישית, כלפי נכסיו ההיסטוריים והתרבותיים של העם היהודי, פרט, אולי, לתחום של טיולים בנופי הארץ. תורה, נביאים, תורה שבעל פה והיסטוריה יהודית אינם נבדלים, לא בגישה ולא בדגש, מלימודי המתמטיקה והביולוגיה. אולי פוחדים לעורר יחס רגשי "לא רציונאלי" כלפי מקורות ישראל. אין גם הכשרה למורים ללמד את נושאי היהדות באופן המסוגל לעורר מעורבות והתחייבות אישית. כל הכשרתם היא להציג את התכנים הצגה אובייקטיבית "מדעית" כמו כל דבר אחר. המורים לומדים באוניברסיטה, ואין האוניברסיטה תופסת את תפקידה להביא יהודים לידי הזדהות ערכית-אישית עם מקורות ישראל ותולדותיו. האוניברסיטה דוגלת בגישות קוסמופוליטיות א-לאומיות לכל המקצועות, והיהדות היא בבחינת Wissenschaft des Judentums. פיתוח הזהות היהודית של התלמידים באוניברסיטה כדי שהם ידעו וגם יפעלו לטפח את הזהות תלמידיהם כיהודים, אינו נושא המעסיק את האוניברסיטה.

גם בתי-הספר לחינוך באוניברסיטאות, אשר הכשרת מורים שייכת לתחומם, אינם ממלאים תפקיד זה ונבלעו אף הם בתוך עולם הפעילות המדעית שאינה מכירה בחיים הלאומיים כתחום לפעילות לגיטימית של האוניברסיטה. לכן, אין המורים שלנו זוכים להכשרה המספקת בידם כלים לקיים חינוך חווייתי, חינוך הקשור קשר הדוק לחיי העם ולקהילה מחוץ לבית-הספר, חינוך להתחייבות אישית כלפי העם ותרבותו. ואכן, לימוד בסגנון כזה אינו מתקיים בבתי-ספרינו, פרט למקומות בודדים וספורים. לימוד נושאי היהדות בבתי-הספר דומה יותר מדי ללימוד באוניברסיטה, כמעט בהכרח יש לו לחינוך הזה השפעה שלילית על הנוער כי חישי-מהר הוא מבין שאין הנושאים האלה נבדלים בחשיבותם משאר כל התכנים שהמורים מרצים עליהם בכיתה עד שיעמום.

עם המודאג מן הסכנה להמשכיותו, שנאבק עם כוחות-טמיעה אדירים המכרסמים ללא-הרף בעצם קיומו הלאומי, אסור לו למסור את לימוד אוצרותיו בידי מוסדות התופסים אוצרות אלה מנקודת-ראות של אובייקט לניתוח, כטכסטים עתיקים במוזיאון המעוררים סקרנות אינטלקטואלית. אהבת ישראל, אהבת התרבות הלאומית על כל דורותיה וגילוייה, הזדהות עם הדורות שקדמו ודאגה לאלה שיוולדו – בקיצור, תפיסת עצמנו כחוליה בשרשרת ההיסטורית של העם היהודי – אין ערכים אלה צומחים באווירה של לימוד אנאליטי-מדעי גרדא. כלום נצפה שילדינו יתקשרו אלינו כהורים על יסוד הסברים רציונאליים שנסביר להם ביחס למשמעות הסוציאולוגית של חיי המשפחה?

איני מזלזל במדע. נכסים גדולים וחשובים העניקו לנו מדעי היהדות שבלעדיהם קשה ליהודי מודרני להבין את עצמו כיהודי. אך טעות חמורה היא בידי החינוך הממלכתי בישראל להשתית את פיתוח הזהות הלאומית של ילדינו על לימודים המתנהלים כהרצאת גילויי המדע. מן הדין שניתן את הדעת לשאלה כיצד נהפוך את החינוך היהודי בישראל לכוח-מושך ומלהיב, לחוויה עמוקה, למשמעות תוססת ומרוממת בשביל ילדינו? שאלה זו צמחה לשאלה: כיצד נמשוך כוחות מעולים מקרב העם שיראו בחינוך היהודי בישראל יעוד שאין למעלה ממנו? בלעדי כוחות אלה אין לנו קורטוב של סיכוי להחליף מן המבוי הסתום שנקלענו אליו. אנו רוצים מדינה שהיא דמוקרטית ויהודית. למבנה הדמוקראטי המיוחל דרוש תוכן לאומי-היסטורי חיוני ומשמעותי. בפחות מכך לא נסתפק. בפחות מכך לא נתקיים!

מקורות

קויפמן יחזקאל, גולה ונכר, כרך ב', תל-אביב: הרצאת רביר, 1930-1932.

רוטנשטרייך נתן, על הקיום היהודי בזמן הזה. תל-אביב: ספרית פועלים, 1972.

שביד אליעזר, היהודי הבודד והיהדות, תל-אביב: עם עובד, 1974.

רב סעדיה גאון והזהר

שרגא אברמסון

א

מאז כתב רבי דוד לוריא את מחקרו 'קדמות הזהר', נדפס ראשונה בשנת תרט"ו, ואחר כך כמה פעמים, לא נתחדש הרבה על היחס שבין הגאונים ודברי הזהר. הרד"ל דן במקומות בתשובות הגאונים שיש בהם הזכרות מתורת הסוד.

מבקש אני במאמר זה להעיר על עניין אחד שמצאתי בו קירבה מעניינת בין דברי רב סעדיה גאון ובין דברי הזהר.

גם רס"ג וגם הזהר הבינו פסוק אחד כדברי חז"ל, ואף השתדלו, כל אחד לפי דרכו לפרש במגמה אחת אלא שמוכן שהסברם שונה זה מזה. המעניין הוא ששניהם תפסו פלך אחד. והוא הדבר:

קנין חליפין נלמד מן הכתוב ברות ד', ז': "וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו". ואמרו (בבא מציעא מז ע"א): "גאולה זו מכירה תמורה זו חליפין".

חז"ל פירשו איפא 'וזאת לפנים בישראל' שאינו ניגוד לעכשיו אלא שמאז ומקדם נהגו בדרך זאת לקיים כל דבר, על הגאולה ועל התמורה.

אף מה שאמרו בירושלמי קידושין פרק א ה"ב: "בראשונה היו קונים בשליפת המנעל¹ הדא הוא דכתיב וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה שלף איש נעלו וכו', חזרו להיות קונין בקצצה" – לא ביקשו אלא לומר שעכשיו הוסיפו עוד דרך להראות קנין והיא הקצצה. כמות שמפרש הירושלמי והולך: מהו בקצצה וכו'. "מעשה שמכריו שנקצץ (פלוני) המוכר מאחותו" ולא שקצצה הוא קנין לעצמו.

והנה מופלא הוא, שבשני מקומות מרוחקים זה מזה תפסו ש'לפנים' הוא בניגוד לעכשיו. בזהר פרשת חקת דף קפ ראש עמוד א' למדנו:

קם ר' אלעזר ואמר, וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים וגו'. האי קרא אית לאסתכלא ביה, אי אינון קדמאי עבדי הסכמה דא בדינא דאורייתא, ואתו בתראי ובטלוה, אמאי בטלוה. והא מאן דבטיל מלה דאורייתא כאילו חריב עלמא שלים. ואי לאו איהו בדינא דאורייתא, אלא הסכמה בעלמא, אמאי נעל הכא. אלא ודאי בדינא דאורייתא הוה, וברזא עלאה אתעבידת מלה, ובגין דהו קדמאי חסידי זכאי, מלה דא אתגלייא בינייהו, ומדאסגיא חייבי בעלמא, אתעבידת האי מלה בגוונא אחרא, בגין לאתבסאה מלין דאינון ברזא עלאה.

ת"ח, ויאמר אל תקרב הלום של נעליך מעל רגליך וגו'. וכי אמאי נעל הכא. אלא אתמר, דפקיד ליה על אתתא, לאתפרשא מנה, ולאדוונא באתתא אחרא, דנהירו קדישא עלאה, ואיהי שכינתא.

וההוא נעל אוקים ליה באתר אחרא, אעבר ליה מהאי עלמא, ואוקים ליה בעלמא

אחרא. וע"ד, כל מה דיהיב מיתא לבר נש בחלמא טב. נטיל מאניה מן ביתא ביש, כגון סנדליה. מ"ט. בגין דאעבר רגליה דאינון קיומא דבר נש, מהאי עלמא, וכניש לון לעלמא אחרא, אתר דמותא שארי ביה, דכתיב מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב. ורוא דמלה בין חבריאי איהו.

בתרגום הסולם:

קם ר"א ואמר, וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים וגו' מקרא זה יש להסתכל בו, אם הראשונים עשו הסכמה זו, (לקנות כל דבר ע"י נעל) בדין התורה, וכאו האחרונים ובטלו אותו. למה בטלדו, והרי מי שמבטל דבר של התורה כאלו מחריב עולם שלם. ואם זה לא היה בדין של תורה, אלא הסכמה בלבד, למה דוקא נעל כאן, ולא דבר אחר. אלא ודאי בדין התורה היה, ובסוד עליון נעשה הרבר, ומשום שהראשונים היו חסידים צדיקים, היה דבר זה מגולה ביניהם, ומשנתרבו הרשעים בעולם נעשה דבר זה באופן אחר, כדי לכסות הדברים שהם בסוד עליון.

בוא וראה, כתוב ויאמר אל תקרב הלום של נעליך מעל רגליך וכי למה כאן נעל. אלא למדנו שצדו לפרוש מן אשתו, ולהתחבר באשה אחרת של אור הקדוש העליון. שהיא השכינה. ונעל ההוא, מעמיד אותו במקום אחר, שמי שלוקח אותו, מעביר את הנותן אותו. מעולם זה, ומעמידו בעולם אחר. וע"כ כל מה שנותן המת בחלום לאדם, הוא טוב, אבל אם לקח כדי מן הבית הוא רע, כגון שלקח הנעל שלו. מהו הטעם. משום, שזה יורה, שהעביר רגלו שהוא קיום האדם, מעולם הזה, ואסף אותו לעולם אחר, אל המקום שהמת שורה בו. כי הנעל רמוז על רגלו. שהוא קיומו. שכתוב, מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב. וסוד הרבר בין החברים.

בזהר לא נתפרש מה חשיבות הנעל ומהו עניין לצנועים קדושים שהם קונים בנעל ולא כשאין קדושים (רשעים). אבל למדנו לפחות שהזהר מפרש לפנים ולא עכשיו. ודאי אין הכוונה שעכשיו אין קנין בנעל, אלא רצה לומר שאין הקניין בנעל דוקא, משום איזה טעם שהוא. ותירצו של הזהר כאן מרימו אף בזהר רות, שמעביר את העניין של הנעל לעניינה של עשיית תשובה, ואמר: ודא היא רזא דאיתידע בישראל מן קדמת דנא על אישתובו דלא למנעל תרעא דרחמא.

והנה נתגלה עכשיו פירוש גאון שאף הוא תפס את לפנים כמות הזהר. בספר 'פירושי רב סעדיה גאון לבראשית', מהדורת פרופ' משה צוקר, ניו יורק, תשמ"ד, מצאנו את השאלה והתשובה הדומה (עמ' 149, 412):

ואעלם אשדך אללה אן אלחלף לם יזל פי מא בין אמתנא במתיל הד'א אעני ביי אלהי השמים והארץ אלי אן כת'רת אלאימאן אלכאד'בה פרפע אלקרמא (אן) שבתת יי למא עלמו אן עקאבהא יעם אלנאס וצארו יתחלפון בשבתת האלה לאן עקאבהא יכ'ץ אלחאלף וחדה פי את'ארהם אלי אלטאעה וכמה כאנו איצ'א יסתג'בון אלביע ואלשרי ואלערץ' ואלשפעא ואלולאיהא באלנעל אלד'י הו חקיר. ויפון בה כ'ק וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו וני' לרעהו. פלמא קל ד'לך פי עיון אלנאס נקל אלארתצ'א אלי אן יכון אלקנין באזאר בל במא פיה ציצית אפצ'ל למרצ'ע ד'כר אלמצות ויא ליתהם יפון מע ד'לך.

ודע, ינחך האל, שלא פסקו באומתנו להשבע שבועה זו, ר"ל ביי אלהי השמים והארץ, עד שרבו הנשבעים לשקר וסילקו הראשונים את שבתת יי מפני שידעו שענשה כולל את העולם כולו, והתחילו משביעים בשבתת האלה שענשה חל רק על הנשבע, (ואנו נוהגים) לפי המסורת שלהם עד עכשיו. וכמו כן היו מקיימים כל מקח וממכר וחליפין וגאולה והרשאה בנעל, דבר פחות ערך, והיו עומדים בהתחייבותם. וכשהתחילו מזלזלים בזה, הסכימו שיהיה הקנין בסודר, ומן המובחר, בדבר שיש בו ציצית, מפני שיש בו זכר למצוות, והלואי שיקיימו.

רב סעדיה תולה אף הוא את השינוי בין 'לפנים' כשהיו 'כשרין וצנועין' ובין לאחר מכן. אלא שכאן אנו מוצאים כבר ביאור למה לפנים היה די בנעל ואחר כך לא.

אין צריך לומר שאין תשובת הגאון ותשובת הזהר כאחת. מה שמעיר את תשומת-לבנו הוא דרך תפיסתם את הכתוב. אין לומר שנרמזה להם דרך הירושלמי, שמשמע שלפנים לא היו עושים דבר שלא כהוגן, שהרי ברור שהירושלמי לא בא להוציא דבר מן התמורה אלא להוסיף משהו עליה. כמות שכתבנו.

ב

את הקנין בקרן ציצית, שמדבר עליו רס"ג כאן אנו מוצאים אף בפירושו למשלי ו.א. וזה לשונו:

וכדלך אלצמאן אלדי תצמנה לאכי אלמומן באלקול ולו לם תצמנה בכתאב ושהוד אלא במא אצטלה עליה אלתגאר מן אלמצאפחה או דפע כאתם או מה אשבה דלך, לקולה תקעת לור כפיך, פכיף דפע אלנעל אלדי כאן אלאבא מצטלחין עליה לתצחיה מעאמלתהם לקולה וזאת לפנים בישראל לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו, פכיף אלקנין אלדי אתפק עליה אלקדמא מן בעד דלך והו אגל מן כל לבאס אד הו תדכרה אלמצות.

וכך הערכות שאתה ערב לאחיך היהודי בדברים ואף על פי שלא ערבת בשטר ועדים אלא כמה שנהגו בו הסוחרים בתקיעת כף או מסירת טבעת או כל הדומה לכך, כאמרו תקעת לור כפיך, וכל שכן מסירת הנעל שנהגו בו אבותינו לקיום עסקיהם כמו שנאמר וזאת לפנים בישראל לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו, וכל שכן הקנין אשר הסכימו עליו הקדמונים מאחרי כן והוא חשוב מכל בגד לפי שהוא זכרון המצות.

בהערה 4 נזכר מנהג תימן שקונים בכנף בגד של ארבע כנפות. ומעיר שלא ראה מנהג גאונים זה בשום מקום אחר.

אף בספר המקח והממכר שלו (בכתב-יד) מזכיר רב סעדיה את הקנין הזה ואומר: ועכשיו נהגו לקנות בקרן בגד שיש בו ציצית.

ב'סיני' כרך עז עמוד ב הערה 6 התלבט בענין הקדמונים אם היו תנאים או אמוראים או גאונים. ומוסיף על מה שכבר שמענו על מנהג תימן, שסבו אמר לו שהוא מנהג גאונים. לא נזכר כאן כלל שכבר ב'אבן ספיר' חלק שני עמ' עח הודיע על זה.

ואמנם המנהג ידוע הרבה בדברי הגאונים. ונתחיל במאוחר: ב'בראשית רבתי' המיוחס לר' משה הדרשן מהדורת אלבק עמ' 26 אנו לומדים: שבקש הב"ה שתהיה זאת לדורי דורות לזרעית אדם עד אשר לא יתן איש אל רעהו ממון עד שיכתוב עליו כתב ועדים נאמנים ובעבור היד שנתן הב"ה לאדם יתנו ישראל איש אל רעהו ציצית על הממון.

בסוף הספר עמ' 244 העיר פרופ' אסף על תשובות הגאונים קדמונים סי' ז: ואף על גב שקונין ממנו אומר כתבו ותנו כשהוא תופס קרן ציצית. וכן בשערי צדק דף מ סוף ע"ב. עניין אחר הוא מה שנמצא בתשובות הגאונים קורנל סי' לט שהנשבע בציצית משום קנין הוא כמו שנשבע בספר תורה, אינו עניין לכאן והוא עניין לעצמו.

כיוצא בדבר מה שפירסם וורטהיימר ב'גאון הגאונים' נמוקי רב נחשון סי' יד: הנשבע בקניין שלם שבועה גמורה היא וכמו שנשבע בספר תורה. ועיין שם הערה, ובמהדורה החדשה ב'כתבי יד הגניזה גנזי ירושלים' הביא מן הריטב"א בשבועות ל"ח ב' וכן מן המאירי שם.

לפי דברי רב סעדיה ברור שהקניין בציצית הוא קנין סודר, והוא שיתנו על הממון בתורת קנין סודר. והוא מטעים מה טעם הסכימו לקחת בגד שיש בו ציצית.

ג

ומה הנעל ששלפו? חז"ל פירשו 'נעל' כרגיל מה שנועלים על הרגלים, וכבר אמרנו דברי הירושלמי בקידושין: בראשונה היו קונין בשליפת המנעל הדא הוא דכתיב... שלף איש נעלו. ברות רבה: בשליפת הנעל ובסנדל. אף רס"ג מפרש כמו חז"ל, ו'תעודה' הוא מפרש: עדות.

זוה לשונו במיוחד לו, בספר 'חמש מגלות' מהדורת קאפח: והדא כאן מבתרי אלשפעה (הגאולה) פי אל איסראיל מע אל תבדל (החליפין) ליתבת בה כל אמר אן יכלע אלרגל נעלה ויעט לצאחבה וכאן הדא אל האדה פי כל ישראל.

וכך אף ראב"ע. ומוסיף ביאור שהזכיר 'נעל' משום שהוא נמצא תמיד ולא יתכן להסיר חלוק או מכנסים שלא ישאר ערום. ובנוגע ל'תעודה' עיין שם.

אבל בתרגום הארמי לרות תרגם: בזמן דשקלן וטרן ופרקן ומחלפן חד מן חבריה ומקיימין כל מדעם וטלע גבר ית נרתק יד ימיניה ואושיט ביה קנין לחבריה. והכין נהגין למקני בית ישראל מן חבריה קרם סהדי².

בנוסח התרגום שפרסם נייהויזן 'הצופה לחכמת ישראל' שנה י"ב עמ' 49: וכדדא מנהגא בעידנא די מלקדמין³ בישראל בזמן דשקלן וטרן ופרקן חד מן חבריה ומחלפן ומקיימין כל מדעם וטלע גבר ית נרתק יד ימיניה ואושיט ביה קנין לחבריה... וטלע בועז יד נרתק יד ימיניה וקניא ליה. (הוא מתרגם לפי דעת חכם שהסודר הוא בכליו של מוכר).

ואמרו בעלי התוספות ב'הדרת זקנים' ועוד, לשמות ג', ה': על של נעליך מעל רגליך: "לכך הוצרך לומר מעל רגליך משום שיש נעל שהוא על היד ובלעז גניט, והוא נעל שנתן בתעז לגואל דכתיב שלף איש נעלו ונתן לרעהו. וגם עכשיו רגילים השרים והשלטונים לקנות בגניט שלהם".

הוא פרש שקונים בכליו של קונה.

וכבר ידוע מה שכתב רש"י בשמות כח מא: "ומלאת את ידם, לשון חנוך. ובל' לעז כשממנין אדם על פקודת דבר נותן השליט בידו ביתידי של עור שקורין גוואנטו (גונט) תעל ידו הוא מחזיק בדבר". וכתב על זה הרמב"ן: "לא ידעתי אם ירצה הרב לומר שעל שם הבית יד נקרא החנוך מלוי ידים ומביא

ראייה מן השוטים (מליצה על פי שבת ק"ב ועוד). ודע כי הענין ההוא להם (ללעז) יצא להם מן התרגום שהוא אצלם קנין החליפין של בועז וכך מתורגם להם שלף איש נעלו ששולף בגנט שלו, והם אומרים שהגואל נתן לבועז. וזה מנהגם הוזכר בספרי חכמיהם, והנה הבאנו דברי הבאי".

הרמב"ן דבר כאן על שני דברים:

א) על נעל שהוא גונט, בית יד, ונתן לרעהו, המוכר נתן לקונה.
ב) נתינת בית יד משמשת להעברת השלטון, או לתת שלטון.

השטות ודברי הבאי אינם מוסכים על עצם התרגום שנעל הוא בית-יד והגואל הוא שנתן לבועז, שהרי שני הדברים גם יחד אינם מתנגדים לחז"ל, ואף על פי שהתרגום אינו לדעת הכל, אי-אפשר לקרוא לזה דברי הבאי. אלא המנהג שנהגים לתת בית-יד לשם העברת שלטון והוא 'מלי היד' ולמדו זאת מן בועז — הוא הוא דברי הבאי, משום שאין מכאן ראייה להעברת שלטון או נתינת שלטון.

ד"ר יהודה רוזנטל, 'הדרום' שנת תש"ל עמ' 172 העיר, שלא נמצא עד עכשיו תרגום 'שלהם' שמתרגם נעל — בית-יד. אלא שנראה שהיה לפני הרמב"ן תרגום ספרדי כזה.

אמנם אפשר שזוהי סברת הרמב"ן, ששער כך ולא שמצא באיזה תרגום שהוא. ואולי הוא מדוקדק בלשונו שכתב 'שתורגם להם', כלומר נתפרש להם. משום שהמנהג של הושטת בית-יד כדי למלאות יד נהוג היה אף במקומות שהתרגום לא היתה לו כל השפעה על המנהג הזה, כידוע. על כל פנים אין להעלות על הדעת שתרגום כזה הוא נוצרי ועל כן התרגום שלנו חשוד... עיין שלזינגר, 'כתבים נבחרים' בהוצאת החברה לחקר המקרא, ירושלים תשכ"ב עמ' 16-17.

הערות:

1) במקרא נאמר 'נעל' והירושלמי בלשונו אומר 'מנעל', משום שבלשון חכמים אין התיבה 'נעל' משמשת. וכך דרכם של חז"ל להמיר ותיבה של המקרא בתיבה מלשון חכמים. וכבר כתבתי על כך פעמים אחדות. לצד שני אפשר שאין במקרא 'מנעל', עיין רש"י יבמות דף קב ע"א ד"ה ה"ג אמרו לו. 'מעשה שמכריו שנקצץ (פלוני) המוכר מאחוזתו'.
וכיצד בו בברייתא בברכות ט"ב סוף ע"ב: ומה מנעל שאין בו כיוון אם אמרה תורה של נעליך מעל רגליך וכו'. ועיין תורה שלמה פרשת שמות אות צ (תצ"ל: פט). אבל בפרקי דרבי אליעזר פרק מ (היגר ב'חורב' כרך עשירי עמ' 217, פרק תשעה ושלשים: כל שנכנס למקדש) צריך לשלוף נעלו שכך אמר הקב"ה למשה של נעלך מעל רגלך. נמשך אחר לשון הכתוב. [ועיין, אבא בן דוד לשון מקרא ולשון חכמים' עמ' 367]

2) קנין סודר על-ידי שליח בית דין או עדים (במקום המקנה והקונה) מזכרים בדברי רב עמרם גאון. עיין לאחרונה בתשובתו, שנדפסה על ידי ר"ש אסף, 'תשובות הגאונים מן הגניזה'—אוצר הגאונים לקידושין עמ' 58. (השורה האחרונה בעמ' 59 אינה שייכת לתשובה זאת אלא לתשובה שלאחריה).

3) הציון לאפטוביצר, 'הצופה לחכמת ישראל' שנה ד' עמ' 25, אין לו עניין לכאן, שם מוכיח אפטוביצר ש'לפנים' פירושו בהרבה מקומות: לקמן, ואילו כאן הוא כפשוטו, לפני כן.

120 שנה להולדתו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן־גריון)

המתח הפיזי בסיפורי מ.י.ב.

שמעון הלקין

הכרה בערכו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן־גריון) כמשורר־הוגה רב־המתחים מכל בני־דורו ונטרד מכולם במתחיו הנפשיים־הרוחניים בכל רחבי יצירתו לא־הפוגת ממש – לא נוחה היתה בשעתו ולא נוחה גם היום. וזאת, גם אם מעמיק הקורא המודרני לחוש יותר מאבותיו ומאבות־אבותיו כמה קרוב ברדיצ'בסקי לו ולבני־גילו בסירובו המוחלט, הבלתי־פוסק לעצום את עיניו אפילו כדי רגע מלראות את ההכרח שבמיתוח הרגש והמחשבה, שחייה־הארם הסתומים־האומללים כופים עליו בלי הרף מרגע לרגע.

הרבה פנים וגוונים לקשיים שמתקשה הקורא מ.י. ברדיצ'בסקי. ואילו הוא מנסה להבהירם לעצמו ללא מורך־לב, היה מוצא שִׁרְשֵׁם נעוץ, כפי שהיה גם לאבותיו ולאבות־אבותיו, באותו כובד־ראש טראגי המחלחל בקדחתנות מתמידה בכל שורה שכתב האיש ואפילו כמספר בלבד. אין שני לברדיצ'בסקי לא בבני־זמנו ולא בבאים אחריהם בספרותנו מבחינה זו של חוסר־יכולת לשכוח כהרף־עין את המצוקה שבחיי האומה ולמצוא מנוח בין־רגע לעצמו בשיכחתו זו ולהניח מתוך כך בין־רגע גם לקוראו. מפתיע הדבר, כשאתה מנסחו במלים, אך מחפש אתה הומור בברדיצ'בסקי – ואינך מוצא בו. מחפש אתה בו מומנט המתיר את הצחוק, בין שהוא הצחוק הטוב, זה המכונה הומור ממש; בין שהוא הצחוק הרע לטוגיו: הסרקזם והאירוניה, הקריקטורה והגרוֹטֶסקה ואתה נדהם להכיר, כי חיפושך לשוא הם.

יתירה מזו: מתיחותו הגועשת אינה מחפשת לעצמה מנוח לא ברגעים אידיליים שבמראות־הטבע ולא בשעות־עראי של קורת־רוח שבאֲשֵׁלְיָה של הישג האהבה המתגשמת. היופי הנלכד ביד, האושר שבמשאת־נפש מתקיים למראית־עין, בלבד. התחושה בטראגיים־תדיר זה, המחלחל כגוש־כספית אחד, מתפורר לאלפי פירורים וחוזר ושואף אל ההתלכדות הגושית, היא המפחידה גם את הקורא המודרני, הפונה חליפות אל סיפורי ברדיצ'בסקי כמצפה למצוא בהם סיפורים וחוזר ונרתע מהם, כניכווה ביקוד השירה המרוכזת בהם.

דומה: נוח יותר היה לקורא אילו ניתנו לו שורות סיפוריו של ברדיצ'בסקי – ופרקים שלמים של הרומנים הקצרים ושל "מרים" בתוכם, מנוקדות וערוכות טורים טורים, ארוכים יותר וקצרים יותר, כבשיר מודרני, ודרך עירוביה טכנית־אופטית שבדפוס. נוח היה לו יותר לקורא לגלות את המשורר המודרני שבברדיצ'בסקי, כדי שיוכל לקלוט אותו לסירוגין קטעים קטעים, המאפשרים את ההינפשות מבחינה טיפוגרפית, כביכול, ומתוך כך היה מתחיל לקבל ברצון יותר גם את הטנגיות המעורצמת שבו, גם את הסיפוריות הטבעית־הסוחפת שבו, זו שהשירה הלירית המודרנית שטופה בה על־פי דרכה.

כלומר, דווקא משום שהקורא פונה אל ברדיצ'בסקי כמספר ונבעת תמיד למראה העולמות הנחשפים על־ידו בחייה־הארם, כפֶּרְטִיִּים כחברתיים, הרי ביעותיו שלו, של הקורא, עושים אותו שותף לביעותים אלה כל כך, שאינו יכול לקבלם כְּמוֹת־שֵׁהֶם

בתדירותם האפילה, באפילתם התדירה, שכן לא של המספר בלבד הם, אלא שלו אף הוא. ממילא מתחיל הקורא להתלבט בנסיגותיו להבין את רתיעתו מפניהם מתוך הבחנה מעורפלת בדרי־הֶרפיות שברתיעתו, והוא ממציא לעצמו הסברים לכך מבחינות ספרותיות־ביקורתיות הולכות ומתלטשות יותר, כל מה שמכשירי העיון הספרותי נעשים מלוטשים־מושקזים יותר.

א. בניידורו של ברדיצ'בסקי, הנרתעים מפניו בכל סמיות הכרתם בגדולתו הרוחנית ואפילו בהשפעתו עליהם כיוצרים והוגים — כבדי־לשון הם קצת כשהם מנסים להבין בלשון ביקורתית את המפחיד אותם בו — מתוך בושת־פנים מודעת כמעט, אם־כי מסותרת לעתים. הם תופסים אותו כ"גמגמן", כאיפכא־מסתברא, כמרדן ניצ־שאני, כבעל אגדות ומעשיות, כהוגה־דעות. כלומר, נוטים לשפוח את המספר שבו ומתיחסים בייחוד אליו כאל איש המחשבה, בחינת ידו בכל ויד כל בו. אבל כל מה שהביקורת נעשית מעמיקה יותר מבחינה ספרותית טהורה, בדורות האחרונים בפרט, הרי הפקדים המודרניים מפני ברדיצ'בסקי המספר בוחרים לעצמם לבושים אמת־לאיים נאים יותר: מספר שכל עצמו אבטוביגורף.

ב. היסוד האבטוביאוגרפי שבברדיצ'בסקי חזק בל־כך, שיצירתו נעשית ממילא מעין מפתח אישי־עמוק מאד להבנת המשבר בחיי הרוח של העם. הקורא את ברדיצ'בסקי והעובר על כל סיפוריו, רואה אותו כאדם שכולו צומת־עצבים, ללא כל עור שמכסה עליהם. העצבים החשופים האלה אינם פוסקים מלהתגרות, אינם פוסקים מלפעול (מבחינה אבטוביאוגרפית) בתגובות קטנות וגדולות על כל מה שמתרחש בחיי־ישראל בהווה — הן ביחסו אל העבר, הן ביחסו אל העתיד. כל האהבות הגדולות ליהודי, שבספרות ההשכלה, וכל השנאות הגדולות, ויש להוסיף: כל הקנאות הגדולות — כולן מרוכזות בברדיצ'בסקי הרבה יותר משמוצאים אצל איזה מספר אחר. לעומת השנאות ליהודי כמו שהוא, המצוי, פועלת בספרות ההשכלה אהבה ליהודי הראוי, החווי, וקנאה להמשך קיומו של זה. אצל ברדיצ'בסקי, האהבות והשנאות והקנאות מתלבשות בצורה חריפה הרבה יותר מאשר אצל כל מספר אחר, (מבחינה כמותית יותר אפילו מאשר אצל ביאליק), הואיל והיסוד האבטוביאוגרפי שבכתיבתו לעולם אינו נותן לו לשכוח את זיקותיו שלו, הפסיכולוגיים, לכל הענינים האלה — כאילו הוא עצמו נוגע בדבר, כאילו הוא עצמו לעולם נדון על חשבון העם. דבר כזה אין מוצאים אלא למקוטעין אצל יוצרים שונים; אצל ברדיצ'בסקי, הענינים הללו ניתנים במקובץ — היסוד האישי שבו צבר את כל אלה והפך אותם למשהו אישי בתכלית.

ג. תפיסתו ההיסטורית, בחיי העם, רחבה היא (ולא רק עמוקה) יותר בממדיה. הסיפור העברי, השירה העברית רובה ככולה, תופסים את בעית היהודי המודרני כאילו היא בעיה בפני עצמה, ואילו הפרקים ההיסטוריים הקודמים הם משהו שונה היוצא ללמד את בן־ההווה איך לחיות בהווה. לא שבן־ההווה יוצא לפרש את העבר, אלא שהעבר בא ללמד את דרכנו בהווה. ברדיצ'בסקי הוא היחיד, שבשבילו רציפות הבעיות המרות והצוררות את היהודי בן־ימינו היא רציפות היונקת מראשיתה של אומה זו.

ברדיצ'בסקי הוא שעמד על כך כיצד אותו אדם, שלכאורה הוא מתבלט בכל האומללות שלו כבן־הדור, הוא אותו אדם מישראל מראשית דורותיו. ובו ברגע שאומרים "אדם" — אומרים: יצר־הטוב ויצר הרע. בברדיצ'בסקי מוצאים את ראשית התפיסה הזאת בשני היצרים שבלב היהודי: היצר השואף והזכאי לחיים והיצר

הכופה את הלוחות מסיני - ושני היצרים האלה לא השלימו ביניהם מעולם ביהודי ובחיי האומה. גדולת העם היא לא בכך שנעשה ממלכת כהנים וגוי קדוש, אלא שהצורך ליהפך לממלכת כהנים וגוי קדוש רודף את העם יותר משאר העמים; הצורך, ולא ההגשמה. ברדיצ'בסקי תופס את רציפותה של מלחמת היצרים, ששניהם כאחד זכאים. מכאן הרחבות שבתפיסתו ההסטורית מזה, ומכאן גם עמקות תפיסתו — הבטה אכזרית מול האמת ההיסטוריוסופית מזה.

הרואה את הנולד *

עמנואל בן-גריון

נקודת-מוצא או גם נקודת-אחיזה לשיחה זו תשמש המימרה הידועה מתוך פרקי-אבות, סיפור-מימרה בעצם: רבן יוחנן בן זכאי פונה אל חמישה תלמידיו ומציג להם שאלה: צאו וראו, איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם. ארבעה עונים בלשון תמציתית אחידה כמעט: עין טובה, חבר טוב, שכן טוב, ולב טוב; אחד, אשר אל דברו עוד אחזור, משיב תשובה חורגת (גם מבחינה סגנונית), ואילו הרב, ה"רבן", מכריע לטובת מי שנקט בלשון קצרה וכוללנית: "לב טוב".

אל המשנה הזאת מתייחס מיכה יוסף ברדיצ'בסקי באחד מפרקי ספרו "חורב" — מן החיבורים הפחות ידועים שלו, הנושא-ונותן בשאלות תיאולוגיות נכבדות — וזו לשון הקטע:

פתגם מעט וקצר כמו 'לב טוב' וכדומה, אם גם יחפוץ את הטוב, לא יזריע עוד רביזרע ולא יסיע את האבנים מנפשנו... רבי יוחנן בן זכאי היה אז לרבן הגדול, לו תחת לשאול את תלמידיו לטיב הדרך הישרה — כאילו רק בא לנסות שיכלם בדבר שבקדושה — היה הוא המשוב ומורה להם את הדרך שיכור לו האדם, והיה משאיר לנו למשמרת משא גדול וחזק בדבר זה בו נלך.

הרבנים מעידים על עצמם ולא אוסיף עליהם נופך משלוי. אך המאמר הזה שבפרקי אבות קשור בזכרוני בחווייה רוחנית ראשונית, של נער. עברית למדתי בעיקר אצל אמי, אבל לעתים מזומנות, כשנתפנה, עבר אבי אתי על טכסטים נבחרים, נוחים לתפיסתי, וביניהם פרקי אבות שקראנו מראשיתם. הגענו, אם כן, למשנה הנזכרת. וכאן המקום גם להביא את תשובתו של התלמיד הרביעי, רבי שמעון בן נתנאל, שבחר בניסוח אישי משלו: לא עין טובה, חבר טוב, שכן טוב, לב טוב — אלא הוציא מפיו משפט שלם: "הרואה את הנולד". והנה שואל האב, אם לבי שלם עם ההכרעה של המורה — "לב טוב" — או שהייתי מכבד אחת התשובות האחרות. הייתי במבוכה; תמהתי איך אפשר שלא לקבל דבר כפי שנקבע במקורות — אם כי בוודאי ייחסתי לאבי את הסמכות להכריע הכרעה משלו. החורתי לו, איפוא, את השאלה וביקשתי לשמוע דעתו. והנה — וכבר ניחשתם — בחירתו נפלה על "הרואה את הנולד!".

בו ברגע — צריך אני להוסיף — השתכנעתי וקיבלתי משפטו. וכאשר, כעבור שנים, גיליתי בכתבי של מ"ב את הפיסקה, שהבאתי מקודם, מתוך ספרו "חורב" — מתיחת ביקורת על רבן יוחנן בן זכאי מבחינה פדגוגית — הבינתי כי

בשיעור הנזכר הוא הקדים לקיים את אשר היה דורש מאת אותו התנא הגדול. כתביו העיוניים וההגותיים של מיי"ב מהווים קטעים של מעין שיחתייחיד מתמדת בינו לבין נפשו. והמצויים אצל דרכו בשיחו יציינו ויחזרו ויצינו כאופיינית להלך-מחשבתו את הפנייה, אפילו הנטיה לפנות, אל החורגים, אל יוצאי-רדפו, אל הנדחים אשר מסתבר, לא אחת, כי נחלתם אותה אמת שלא נוח להכיר בה שהיא היא האמת... „הרואה את הנולד“ — אימרה זו שלשונה שונה לחלוטין, בצורתה ותכנה, מלשון הקצרה, ועם זאת הכוללנית כל כך, של החכמים האחרים: אמת חדה ומפורשת אשר מיי"ב מגלה אותה כעומדת לבדה, עשויה להשתכח, וזכותה מכל מקום אינה פחותה מאותן אמיתות שחוקות ושגרתיות שבפי החברים, ומאותה אמת מוסכמת שזכתה להערפה על הדומות לה.

שנים על שנים אני תוהה על חידת מיי"ב. והשאלה שנתבקש לה פתרון: כיצד לתמצת במשפט אחד את מהותו הרוחנית, כאדם האומר את אמיתו שלו וכשליח של אמיתו. ודומה, אותה חוליה של מימרה — ולשם כך הבאתי כל אשר הבאתי עד כה — תיראה כחופפת את מהותו כסופר וקולעת אליה. „הרואה את הנולד“ — הנולד, פשוטו כמשמעו: העתיד להיוולד, או העומד להתפתח מתוך הנולד. אם נדקדק, המדובר בעצם בצורה פעלית בעלת שלוש משמעויות: עתיד, הווה, עבר. וכאן אני מרשה לי לחזור על מה שפירטתי בהזדמנויות שונות: מיי"ב שייך לשלושה העידינים גם יחד; זמנו, או זמניו, נמצאים בנקודת-תצפית כפולה, שממנה יחדור אל תעלומות היסטוריה שהיתה וישקיף אל עבר חיק ההיסטוריה שתהיה; שלושה מועדים שהיה מעורה בהם, אפילו מעורב בהם. לשון אחר: ההווה אצל מיי"ב יונק מתורעת העבר ומשום כך גם זורע אור על מה שעתיד להיות. ובלשון עתיקה: מגיד מראשית אחרית.

הרואה את הנולד מהו? אצטגנין? כשאני מדבר על מיי"ב ומורשתו-בשורתו, כוונתי לתכונה מופלאה זו שבמקורותינו יש לה הגדרה נאצלת, במיוחד בלשונה — ואשתמש בה, לפי הפשט שלה וכלי ההילה העוטרת אותה: נבואה, מהותה של אישיות נבואית. לחזור ולהדגיש: שימושי בתואר השליחותי הוא כשל קר-עזר, ואך ורק כדי לנסות ולעמוד על סודו של הסופר שאני דן עליו.

הנביא במובן העברי העתיק הוא נביא-פורענות. כשם שבתורה מכריעים דברי התוכחה את דברי הברכה (כשנשנן באזנינו את המושמע בפרשיות „בחוקתי“ ו„כי תבוא“), כך הדבר ב„נביאים אחרונים“, במשמעות האידיאית ובמשקלה. למיי"ב החוקר היתה, אגב, תיאוריה משלו על מהותם של האישים האלה, והוא ראה בהם בעיקר לאודוקא מוכיחים בשער אלא כותבי שירת זעם ואזהרה. לומר זאת שנית: אין אני בא להקביל מקבילות אלא כדי לנסות ולשרטט דמות כפי שהיא עולה מתוך הכתובים שלה. וניתן, דומני, להקיש מן הטכסטים שלו, של מיי"ב, על אותה מורשת קדושה, שנשארה בידינו חתומה בחותם אישים שהכלילו בהם עבר, הווה ועתיד גם יחד: מגילות אשר השואל את פיהן עשוי למצוא בהן להפתעתו דברים נוקבים שידמה לו כי נאמרו אליו אישית, מתוך מבוכות הזמן שהוא נתון בו, וכאילו במתכוון אל מצוקותיו...

מן המפורסמות הוא כי מיי"ב השפיע על חלוצי העליה השנייה. ביקורתו ההיסטוריוסופית (כפי שאנו קוראים לה בלשוננו החדשנית): השגות וספיקות שבוטאו מתוך יאוש תהומי. אכזבתו, ללא תיקון ומרפא, מבני שבטו, שאבד להם, בעיניו, כל כוח להשתנות — הביטוי האכזרי והבלתי-מוסווה של כל אלה, היה להם, לחלוצים בעתיד, לכוח מרָבֵן ותרומה לעיצוב פני עברי חדש. מיי"ב כאילו

הוכיח, כי המשענת שתרכות-הגלות המציאה לדורות כושלים, נטולי שרשים ארציים, אינה אלא משענת קנה רצוץ, וכי העם, עוד בירכתי קדם, החליף יסוד-מוסד במיבנה שאין לו בסיס כל עיקר. באו החלוצים, שמעו, הוסערו והגשימו הפיכת הקערה על פיה.

והנה: גם הפרשה הזאת, פרשה מופלאה שהביאתנו עד סף הזמן הזה, כבר שייכת להיסטוריה אף היא, להיסטוריה שטמון בה לקח משלה. עברו זמנים, השתנו זמנים. הרבה הושג, ללא ספק; הרבה הוחמץ. ה„פירמידה“ ההפוכה, המפורסמת, שוב נהפכה ושוב אין לה מסד. כשאנו מסתכלים על המצב בארץ, הרי הוא פאראדוכסאלי ממש: לולא שנות שירות-חובה, על כל המשתמע מכך, לא שונים היינו מבני עמי המערב כולם הנתונים בין שני קצוות: פיתויי חברת-השפע מכאן ופחדי השואה הגרעינית מכאן — גורמים מנוונים ומכשילים. אינני מתרחק, בצייני זאת, מן הסופר רידן וממורשתו-צוואתו. ה„נולד“ הזה, שראה בחונו, היה בבחינת מחלה כרונית שגוף העם לקה בה ואשר, שלא נחטא בשפתנו, שוב ניפגע ממנו, לאחר החלמה לשעה.

האם יקרה גם היום הנס ויקום לנו דור של מערערים, בחירי-בחירים כדוגמת אותם שלוש מאות איש שעמדו במבחנו של גדעון להושיע את ישראל? נדמיין לנו כי את הנשק האידיאי, את הלחש הגואל יפיקו מתוך אותם כתבי יאוש וחשיפה בלתי מוסווית של פני עבר, הווה ועתיד, שהשפיעו בשעתם על הסבים ואבות-זקנים שלהם....

מי יתן!

קְסָמֵי־שִׁירִים : צְפָרִים (יומן קריאה)

נתן יונתן

שירו של יהודה הלוי "תוכחות לנפשי"

קיץ אחד הגעתי בדרך נדודי אל קורדובה ולאחר שתעיתי בסימטאות שכונת היהודים, מצאתי את עצמי בחצר ביתו של המשורר יהודה הלוי. לא שירים מצאתי שם אלא פרחים, הכל היה מוצף פריחה, הגינות שבחצר, הגנים התלויים על הוֹרְנַדָה, הקירות, ולכל מלוא העין היתה שכונת היהודים המלבינה טובלת בירוק של דליות גפן מטפסת, באוֹדֵם הגרניים ובשמש ים־תיכונית, ומתחשק להוסיף ישראלית כל־כך. עכשיו, הרחק מקורדובה וקרוב אל זכר אותו קייץ, אני שב אל שירו של הלוי, תוכחות לנפשי, או מוטב נקרא לו על פי שורתו הראשונה: ישנה בחיק ילדות, גם המשורר חתם את אהבתו לשיר על ידי חתימת שמו יהודה באקרוסטיכון.

שיחת גבר עם נפשו, כאילו אשה היא הנפש, מתפנקת על מיטת נעוריה הכוזבים, הנערים כנעורת, בעוד מלאכי השיבה אורבים לה. דברו אליה בלשון הרוד משיר השירים: קומי צאי לך, הוא יוצר דיסוננס מכאיב של שיר דודים שנהפך לשיר פרידה מן הנעורים.

נפלאות בעיני השורות האמצעיות, המהוות ציר לשיר כולו, שקצהו האחד משיק אל תוגת הנעורים החולפים וקצהו האחד אל האמונה בסוד הנשמות הנוהרות אל הנצח, בנות אלמוות.

"והתנערי מן הזמן כצפרים אשר מרסיסי לילה יתנערו".

כך, כצפרים, באותה אצילות ממריאה, תנער צפור הנפש את רסיסי הזמן הלילי, וכצפרים אל בוקר, אף היא ממריאה, לטבול את כנפיה בגובהי נצחים, בהשאירה מאחריה במעופה אל־דורור, חטאי נעורים ותולדות ימים סוערים כל הבלי העולם, ובמעוף הזה, בנסיקה זו אל על, אפשר לשמוע את רעש הים, ים החיים הנטושים למטה, שעה שהנפש באה בסוד האהבה האמתית, האלוהית.

אולם, בהיותנו ספקנים ללא תקנה, מתקשים אנו למצוא ניחומים בשורות האחרונות של השיר ואנו שבים בעל כורחנו אל תחילתו, עם המשורר, שאף הוא רכן אל נפשו אותה שעת־ילדות, בעוד הנפש משתעשעת עם נעוריה ובחרדת לב מזהיר אותה מפני התנומה המתוקה, ונחמתו היחידה היא, שאף היא יש בכוחה להתנער מן הזמן כצפרים, אשר מרסיסי לילה יתנערו.

דָּאֵי כְּדָרוֹר לְמַצָּא דְרוֹר מִפְּעֻלָּךְ וּמִתּוֹלְדוֹת יָמִים פְּיָמִים יִסְעָרוּ.	יִשְׁנֶה בְּחִיק יְלָדוּת, לְמִתִּי תִשְׁכְּבִי! דְּעִי כִּי נְעוּרִים פְּנֵעָת נִנְעָרוּ!
הִי אַחֲרֵי מִלְכָּךְ מְרַדְּפָת, בְּסוּד נְשָׁמוֹת אֲשֶׁר אֵל טוֹב יְיָ נְהָרוּ!	הֲלַעַד יָמֵי הַשְּׁחָרוֹת? קוֹמִי צְאִי, רְאִי מִלְאֲכֵי שִׁיבָה בְּמוֹסָר שְׁחָרוֹ, וְהִתְנַעְרִי מִן הַזְּמַן, כְּצָפְרִים אֲשֶׁר מְרִסִּיסִי לִילָה יִתְנַעְרוּ.

"שיר נס השיר" לאורי צבי גרינברג

התנועה האלגנטית של מעוף הצפרים בגבהים מציירת את תנועת הנפש ברקיע. בשקיפותה העמוקה מים היא ממריאה בתנופת כנפיים, בכמיהת צוואר, שבירה וחזקה ונוסקת בתשוקה אל הגובה הבלתי נראה, כשהיא מסרבת להקנע לחוקי הגרביטציה, ממאנת לשוב אל עפרה בטרם עת.

צפור כזאת הוא השיר, והשיר הוא קולו של השָׁר, המשורר. בערגתו עד כלות הנפש, בעיניים עצומות, הוא שר, כעדות המשורר לזרקה, "כזמיר נקר עיניים המזמר בסנוורים".

וכך, בעיניים סגורות הוא מתמיד במעופו בין ארץ לשמים, ובהיותו ציר שלוח מן השדה האבוד של ילדותנו ונעורינו וכל שאר השדות האבודים לנו, הוא מביא עמו את ניחוחם שלא ימור, של שדות ואת האפלולית העמוקה של נפש הבאר, ולכשתרצו – של באר הנפש האנושית, שמאפלולית שלה מפכה איזה מיסתורין מלא שירים. מלא שיר.

איזה קסם של בדייה וכמה אמת יש בסוריאליזם הזה. הכל בא מנוף החיים המוחש, מן הגיאוגרפיה, מצילומי האלבוס הפרטי, והכל מתאדה כבחלום, כופר בסידרי מקום חמן והגיון. ובכוח הדמיון היוצר, המקרב רחוקים, המחיה מתים, הוא מעצב חזון שירי, מופשט כסמל מרטט, פטה-מורנג'ה של מישאלת הלב הצמא לרוות מי-נצחים, להיות צפור ממריאה בין ארץ לשמים, "כנף למטה וכנף לרום".

זהו שיר על השיר, וכמדומה שזהו הנושא האהוב ביותר על המשוררים – השיר עצמו, בהיותו מוקד חייהם, בן לווייתם התמידי, ידידם המר, ומדי דברם בו, בשיר, הומים לו כל מיתרי פְּנוֹרם.

כָּל שִׁיר אֶמְתִּי הוּא נֶס :
הוּא פְּתִיחַת הַשָּׁעַר וְהַפְּשֵׁלַת הַיִּלּוֹן
מְשִׁיב רִיחוֹת הַנִּיחוֹחַ מִן הַשָּׂדֶה הָאָבוֹד
מֵאֲבֵי הַנַּחַל וּמִנְפֶּשׁ הַבְּאֵר וְהַקִּילּוֹן
נֶשֶׁם עֲפוֹת צְפָרִים בְּעֵינַיִם סְגוּרוֹת ;
כָּנֵף לְמַטָּה וְכָנֵף לְרוֹם.

"אדם בצפור" לעליזה טור מלכא

התאהבתי בשיר שהוא ראשון מתוך מחזור "הסתכלות" משורה ראשונה. פשטות הפתגמית הפולקלורית "אנו יושבים על ענף אחד", וכשהיא מורכבת על שורה מטפורית רווייה כמו: "הבה נחריש בשתיקת הצפרים העמוקה". הפחד האנושי הקמאי של שוכני עצים, פן יישבר הענף שגורלנו נאחז בו, נהפך כאן לכוח חיים בגלותו אפשרות קיום חדשה, שהפחד עצמו כבר כלול בה. ובכוחה של התמזגות עם שתיקה גדולה, קיומית, ניתן אולי להתקיים מעבר לפחד המוות.

לכאורה יש כאן השוואה בין אדם לעוף. "צמד של צפרים אין לו חוק כחוקי האדם" ולפיכך האל האהוב אוצל להן ברכה, כי אוהב האלוהים את אלה הצפרים, "שאין עורמה בעיני העוף", אולם עיני העוף זוכות לעמקות ולתום, בהיותו ניבט אל

האדם, אשר ניתנה לו האפשרות לשקר והוא מסרב.

לכאורה עימות שבין אדם לעוף, אך במהלך השיר נמחקים התחומים והעוף אינו אלא אדם אוהב לפרוש כנפיים וכואב את יאספן, וכנפיו הם כנפי כיסופים של נפש האדם, וכשמגיעה עת שלכת, נושרים עלים ונושרות צפרים בכוח הכובד אל חיק האדמה. רק שאותה נשירה צפורית אומרת גאוזה: שיש בהן בוחרות את המוות שיבוא במעופן. כביכול הן הבחורות להן את מותן בעודן עפות. בעודן יפות. ובכך כמו נסגר השיר, וסופו נוגע בראשיתו: הבה נחריש בשתיקת הצפרים העמוקה, רבת המשמעות. ענף אחד.

הִבֵּה נַחְרִישׁ בְּשִׁתִּיקַת הַצִּפְרִים הָעֲמֻקָּה

כִּי אֲנִי יוֹשְׁבִים עַל עֵנֶף אֶחָד.

הַדְמָמָה מְפַכָּה בְמַרְחָקִים.

צֶמֶד שֶׁל צִפְרִים

אֵין לוֹ חֶק כְּחֻקֵי הָאָדָם.

הַאֱלֹהִים־הָאוֹהֵב

אֶצֶל קִדְשֵׁת־בְּרָכָה לְחִבּוֹר הַזּוּג –

שְׂאִין עֶרְמָה בְּעֵינֵי הָעוֹף.

וּכְשֶׁהוּא נִבֵּט בְּאָדָם

תִּגְדֹלְנָה עֵינָיו בְּעַמְקוֹת שֶׁל גֹּדֶל הָאָדָם.

הַכַּחַשׁ נִתּוֹן לְאֵלֶּה הַיְכֹלִים לְדַבֵּר:

הַתֵּם נִתּוֹן לְמִי שְׁיָכוֹל לְשַׁקֵּר

וְאֵינוֹ רוֹצֵה.

אֶהֱבֵה יֶאֱהֵב הָעוֹף לְפָרוֹשׁ כְּנָפָים

וְכוֹאֵב עַת יִכְנָסֶן.

כְּנַפֵּינוּ אֲנִי הוֹיֹת בְּתוֹכֵכִי הַנֶּפֶשׁ

אֲשֶׁר הַכְּסוּפִים יִנְעִימוּהָ –

הָעֵלִים וְהַצִּפְרִים נוֹשְׂרִים מִן הַגְּבֵהִים

אֵלַי חִיק הָאֲדָמָה:

שְׁיֵשׁ בָּהֶן בּוֹחֲרוֹת אֶת הַמָּוֶת

שְׁיִבּוֹא בְּמַעוֹפָן.

“צפרים וצמרות” לבנימין גלאי

ייתכן שהיתה זו משוגת נעורים שפיתתה את הנרקיס שלי להתכופף אל הבאר האפולולית של השירה, כדי לחפש שם את בבואתי. מני אז אני אוהב שירים, ובייחוד אותם שירים שאדם עשוי לראות בהם צללית שלו עצמו.

השיר שמוקדש לאחיו עמוס, נשמע כמוזיקה, מצוייר כתמונת מים, ומשאיר באחרונה ערגת נפש. גם לשירה שעות־חסד, כמו לנעורים, ואז אף שאלותיה שאין להן פתרון, אינן מכאיבות, כי אם פשוט מקסימות את הלב.

שאלות של שיר אינן מצפות לתשובה, הן מסמנות בסופו עקלתון אובד ברקיע

הערב. המלים "היכן" "אי" ו"באיזו", הן בחינת רמזורים אלמוניים בערפל הפרוש על מפת המסעות האישיים.

אף האדם עוף נדודים, אלא הצפרים נוסעות עם בוקר והמגניט העתיק שבגופן מְנַקֶּה אותן תמיד אל שימשן הדרומית.

ומי אותו ינחה איפה ירגיע.

ובבוא היום, כשנרדמות הצפרים ומתחילים האנשים בחייהם הליליים, איפה צמרת לילית שלך, איש נדודים, באיזו פאת נכר היא מחכה לך נכרית ואהובה?

אך כמאמר החכם: איש אינו שואל, איש אינו משיב. אסופות הכנפיים פרושות, הדם מפכה, הצמרת רוטטת בצפייה, ואתה אחי זה אני, עוף נדודים שלא התבִיית, ברד שוקק באופל.

מִשֶׁק כְּנָפִים קל, בְּלָתִי נִשְׁמַע, כְּאֹפֹס
 שֶׁל מְלֶאכִי שְׁלוֹם. עִם בְּקָר, בְּמָרוֹם,
 בְּמִין רֵאש־חַץ, בְּלֹא פְטָרוֹן וְאֹפּוֹטְרוֹפּוֹס,
 עֲפוֹת אֲלֵי שְׁמֶשֶׁן – קִיטְנִיּוֹת דְרוֹם.
 אַח. כֵּת שְׁחוּחַת־כְּנָף! כִּפְתָק תְּמִים מִמַּעַל,
 הִיא מְבַשֶּׁרֶת דָם רַק דָּלֵף מֵאֲחֹר,
 אֵךְ בְּאֶשֶׁר תִּרְד, בְּכֹל אֲשֶׁר אֵךְ תַעֲל –
 כְרוֹת, לֹא תִרְגֵּעַ עַל כָּל צְמָרוֹת נֶכֶר.
 הֵיכָן תִּפְרוֹשׂ אֶתְּךָ אֶת אֶסְפוֹת כְּנָפֶיךָ?
 עַת שֶׁפֶל . אֵי תִפְּדֵךְ אֶתְּךָ אֶת תִּם דְּמָךְ?
 בְּאִיזוֹ פְּאֵת נֶכֶר בְּדֶרֶךְ מִסְעֶיךָ,
 רוֹטְטָה, בְּמַחְשָׁךְ צְמַרְתְּךָ שֶׁלְךָ?

"צפור שנייה" לנתן זך

בשדה החשוף השדוף של שירה סופיסטיקלית, בלתי נמנעת, פרייה של ציביליזציה חדשה, אתה פוגש לעתים נדירות חתימת דשא, פסטורלה מעין זו. האני של המשורר מסלק את כל התפאורות וכל הסמכות שעורמת האמן המציאה למענו בלבד, ונשאר חשוף לנפשו הרגשנית ללא תקנה, מופקר לשיבטו ולחסדו של הקורא האחר של כל האחרים. כילד, מפליג בגוזמאות כמאהב צעיר, חולה אהבה, שוקל וקוצב את חרוזיו כמי שלומד ללכת פסיעות ראשונות בגן השירה. שום הפתעות שום הברקות, צעד מהסס, לא לסטות מהשביל הכבוש לו, לא לפרוע ולא להתפרע. והנה בזכות הילוך ילדותי, עם כוונת החן שלו, ניצל השיר מן הנאיביות אויבת כל שירה, ומן הפשטנות אשר למוזורים סימטריים, שהכל חופף בהם, עד כדי כך שחרוזים מכסים רגשות, ומישקל מונוטוני מעלים את המוזיקה הרביקולית ורביקיצבית של כל דבר שירה.

הילוך פביכול ילדותי וכביכול תמים, קסם שמחזיר אותי אליו, כל עת שאני מתעייף מקריאת שירים חכמים ממנו ועשירים ממנו.

שיר אהבה לילדה קטנה, בת שתים-עשרה, מהירושימה:
 סדקו ססקי. פנים שלא ראיתי ושם שלא אשכח. בית-החולים העירוני.
 בששה באוגוסט ארבעים וחמש בת שנתים, שלא בפצצה האטומית
 הצונחת בשמנה נרבע בבקר צעירה, צעירה לעד.
 מנת לשעורין הוא הלצה רדיואקטיבית —
 עשר שנים לגסוס בסנה בער ואיננו אכל.
 בשגוברות מתקפות הלוקמיה על גוף-החרסינה שלה היא טורחת
 לקפל, בחרון אצבעות-שענה, עגורים של ניר. אצלם
 מודרו שכיב-מרע לקפל בידיו עגורים שבאלה. אלה.
 אלה, אומרים, הוא מספר של מזל: אם תספיק את כלם — תחיה.
 אמונות טפלות אינן, בשום פנים, פטנט יפני,
 מה מגחך יותר: להאמין בעגורי-ניר או במותר האדם? אין לומר על
 סדקו שלא הספיקה לקפל בידים בחלות מעוית איזה שלש-מאות,
 ארבע-מאות עגור. גם בשנשר השער השחור על הכר הלכן בשלכת
 (באביב, במאי) של סתיו כימו-תרפי,
 לא חדלו האצבעות מקפולן עד שהשיג
 הסוף, זה המהיר שבמצים, את עגוריה.

עכשיו נצב שם פסל לזכרה, אפוף בלו
 יער של צבעונין: עגורי-ניר של ילדי בית-ספר.
 אלה באים, צלנינים קטנים, מדי יום ביומו לתת לה
 בידיהם הקצרות את שיר-הגורל ונדיה קצרו מתת.
 בשאומרים "הירושימה אהבתי" זה אצלי, מעכשיו, סדקו,
 בשאומרים "צפרים בראש" זה אצלי עגורים, עגורי-ניר.

זהו שיר וך באמת.

הנה היא כל החכמה כולה, סופו של הראיין שהמזל מזמן לאדם, פגישת אהבה
 עם יופי, עם צפור היופי, פלא גילוייו של יופי זה נפגש עם פלא גילויים של המלים
 האמורות את ההתפעמות, "אמרתי מלים של שלום". הולדת שיר. והעצבות החכמה
 שמקורה בידיעה, כי "מלים שאמרתי אמש לא אומר עוד היום". הקסם שבפגישה גז
 כחלום. נשאר רק יופיו של השיר.

ראיתי צפור רבת יפי.
 הצפור ראתה אותי.
 צפור רבת יפי כזאת לא אראה עוד
 עד יום מותי.

עבר אותי אז רטט של שמש.
 אמרתי מלים של שלום.
 מלים שאמרתי אמש
 לא אמר עוד היום.

ספר עברי לתולדות עם ישראל באמריקה

מאת פלטיאל בירנבוים

בדעותיו וצרכיו הדתיים. בשנת 1886 עמדה קבוצה של רבנים מלומדים ובעלי-בתים מוקירי מסורת ויסדו את בית המדרש לרבנים באמריקה. כעבור שנתיים הביאו בתי-הכנסת האורתודוקסיים בניו-יורק מאירופה את הרב יעקב יוסף לשמש להם כרב-הכולל. המצע שנתקבל בפייטסבורג על-ידי רבנים ריפורמיים הכיל שמונה עקרונות קיצוניים, שעוררו עליהם ביקורת וגינויים. כינונו של בית המדרש לרבנים באמריקה הניח את היסוד לתנועה הקונסרבטיבית.

הקיבוץ האורתודוכסי של יהדות מזרח-אירופה פירסם ב-1888 קול-קורא, לאמור: "כארץ הזאת, שבה אנו חופשים לשמור דתנו, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות את דברי תורתנו, אנו רואים שדתנו מוזנחת... עורו והתעוררו... בתי כנסת אחרים התאחדו לשם יצירת אורתודוכסיה נאורה, להוכיח שגם באמריקה אפשר לצרף מעמד של כבוד והשכלה ותרבות עם שמירת מצוות הדת כראוי להן. לאחר עיון רב בבחירת רבי-כולל, בחרנו רב גדול בתורה וביראה, הלא הוא ר' יעקב יוסף מווילנה. הוא ייצא לפנינו במלחמה שעלינו להילחם כדי לשמור על בני הדור הבא, שימשיכו להיות דבקים בתורתנו על אף ההשפעות של החינוך והחברה והכלכלה, שבאמריקה הן חזקות כל כך..." הרב נתקבל בהתלהבות וברוב תקווה. העיתונות הרבתה לספר על מעשיו. ארגון אגודת בתי-הכנסת וההתלהבות שבה נתקבל הרב יעקב יוסף גילו את החינוכיות הטמונה באורתודוכסיה. הריפורמה היתה בעיקרה נטישה ושלילה; דרוש היה אפוא מצע של חיוב. מאחר שכל רב ראה את עצמו בן-חורין לפעול כפי רוחו ולהטיף את הנראה בעיניו, התחילה תנועת הריפורמה

החברה לחקר תולדות ישראל באמריקה הוציאה לאחורונה, בעריכת פרופ' משה דייוויס, ספר בשם "חיי הרוח של יהדות אמריקה", מאת אברהם י. קארפ, פרופסור להיסטוריה יהודית באוניברסיטת רוצ'סטר ופרופסור אורח באוניברסיטה העברית בירושלים (הוצאת שוקן, תל-אביב, תשמ"ה, 257 עמוד). תחת הכותרת "תולדות", כותב המחבר בראש הספר לאמור: "ד"ר פנחס חורגין מבית-המדרש למורים שעל-יד ישיבה אוניברסיטה עורר בי את ההתעניינות בדברי ימי עמנו. ד"ר אלכסנדר מארכס מבית-המדרש לרבנים באמריקה גולל לפני את יריעת היקפם של דברי הימים האלה, וד"ר שלום (סאלו) בארון מאוניברסיטת קלומביה הראני כיצד לארגן ולנתח אותם. חברי וידידי ושותפי לעבודה, פרופ' משה דייוויס, הדיריך ועודד אותי בלימודי בחקר הקיבוץ היהודי באמריקה".

הספר שלפנינו מורכב מארבעה מדורים, מבוא והערות ביבליוגרפיות. מדובר בהם על המסורות הדתיות של היהודי האמריקני; היהדות הריפורמית; היהדות האורתודוכסית; היהדות הקונסרבטיבית; ציונות. משה מייזליש ז"ל תירגם את הספר מאנגלית לעברית חצי שנה לפני פטירתו. ספריו הקודמים של פרופ' קארפ הופיעו כולם באנגלית.

המסות שנכללו בספר זה מציגות את התנועות, המסודות והאישים שעיצבו את דמותה של יהדות אמריקה. בעשורי-השנים 1880-1890 הגיעו לאמריקה מאתיים אלף יהודים מאירופה המזרחית, והאוכלוסיה היהודית שם גדלה פי שניים. בעשורים שלאחריו הוכפל שוב מספרה. כך התהווה קיבוץ חדש, קיבוץ שונה

בואו של שניאור זלמן שכטר בשנת 1902 נתקבל ברבים כפתיחת תקופה חדשה בחיי הדת וברעת התורה ביהדות אמריקה. הוא נולד ברומניה, נתחנך בגרמניה, למד ולימד באנגליה.

ברבע הראשון של המאה ה־19 לא עלה מספר היהודים בארצות הברית אפילו לעשרת אלפים. אבל עוד מאות אלפים יכולים היו לעבור לשם מארצות השעבוד, ומאליו נולד הרעיון: שמא הריפובליקה החפשית מעבר לים היא היא הארץ המיועדת לתת מנוחה ונחלה לעם ישראל הנודד והמורדף? רעיון זה לבש צורה של חלום נאה ודמיוני במוחו של העסקן המדיני והעתונאי מרדכי נח בניו־יורק (1785-1851). נח היה בנו של אחד המשתתפים במלחמת־השחרור של ארצות־הברית והיה זמן־מה קונסול אמריקה בטוניס. בשנת 1825 הופיע בעתונים כרוז היהודי כל העולם ובו כתוב לאמור: "אני, מרדכי עמנואל נח, אזרח ארצות־הברית באמריקה... מודיע ליהודים באשר הם, כי מקום מקלט הוכן בעדם שבו ימצאו אותם השלום, השלוה והאושר אשר נגזלו מהם בימים שעברו; מקום מקלט בארץ חופשית ואדירה אשר תגן על נפשותיהם, רכושם וחכויותיהם; ארץ זבת חלב ודבש שבה ישכון ישראל לבטח תחת גפנו ותחת תאנתו, ובה ילמד עמנו לדעת את דרכי הנהגת הממשלה ולהכיר את אור החכמה וההשכלה עד שיתחנך ויוכשר לשיבתו האחרונה אל נחלתו הראשונה..." כל עתוני אמריקה ואירופה הדפיסו קול קורא זה מפני החירוש שבו, אבל כמעט בכל מקום נתקבלה הידיעה בלי אמון. כלי המבטא של משכילי וינה, "בכורי העתים", לגלג על קול־הקורא של נח. שום מהגר לא שם פעמיו לישוב החדש. פרופסור אברהם י. קארפ מרחיב את הדיבור על "ציונים בטרם ציונות", ועל הזרמים הדתיים ביהדות אמריקה ויחסם לציונות ולמדינת ישראל.

עד כאן, כמתומצת, תוכנו העשיר של הספר הנרוץ. יישר כוחו של המחבר.

להתפורר. מצע מוסכם על דעת הכל היה צורך השעה, ואת זאת עמדה ועידת פיטסבורג לספק.

ב־1852 הוקם בית־הכנסת הראשון של יוצאי־רוסיה באמריקה, הוא "בית־המדרש הגדול", ובמשך ארבעים שנה היה זה בית־הכנסת הראשון במעלה בקרב האורתודוקסיה המזרח־אירופית. העדה שמה את עיניה במלבי"ם, פרשן־המקרא הגדול בתורה ובהוראה, שמלחמתו בריפורמה הביאה לידי מאסרו בבוקארשט וגירושו מרומניה. פטירתו של המלבי"ם שמה קץ לניסיון הראשון של בחירת רב־כולל. ואולם הרעיון לא פסק מלנקר במוחם של מנהיגים ועסקנים באמריקה ובאירופה. רבני הקהילות שמתוכן יצאו חמשים אלף מהגרים בשנים 1861-1885 נתנו את דעתם יותר ויותר על האפשרויות הגנוזות בקיבוץ היהודי באמריקה ועל הבעיות הדתיות של המהגרים.

ר' יעקב יוסף פעל כמנהיגה של היהדות האורתודוקסית, אבל הוא ידע והציבור ידע, שעניין אחד הוא להיות ראש לאגודה של קהילות ועניין אחר הוא להיות מתפרנס מתשלומי קצבים בעד ההשגחה. הקצבים בעלי האטליונים פרקו מעליהם את סמכות הרב בשנת 1895. הוא נשאר בלא שום שכירות. למצבו הכלכלי הדחוק נוסף ערעור מצב בריאותו, ונשאר רתוק למיטתו עד סוף ימיו. הציבור שהרע לכבודו בבואו ונחו עתה. נשכח מן הלב כל מה שעשה להרמת קרנו של היהודי המזרח־אירופי. בן חמשים ותשע היה במותו אחרי חמש שנים של שיתוק וריתוק למיטתו. בואו של ר' יעקב יוסף לניו־יורק פתח פֶּתַח לבני תורה לבוא ולקבל לידם את ההנהגה הדתית ביהדות אמריקה. אם מנהיגה הרוחני של קהילת וילנה יכול לבוא לאמריקה, סימן שאין הארץ כולה חולי־חולין, כפי שנצטיירה בעיני רבים.

התפשטותה של הריפורמה הקיצונית הדאיגה גם איש כיעקב שיף. ילדי המהגרים זקוקים היו לא רק לקניינות אלא גם לקניין אורחות־חיים של אמריקה.

ספרים חדשים

**אסתר פוקס: פגישות עם סופרים
ישראלים.**

הספר Encounters With Israeli Authors

מכיל שיחות עם ט' סופרים, רובם מספרים, שני משוררים ומבקר אחד, גרשון שקד, שבו פותחת המחברת את שיחותיה. כמבוא שלה, עומדת המראיית, ד"ר פוקס, שנמנית עם חבר המורים באוניברסיטה של אוסטיין, טכסאס, על הבעיות המיוחדות של הסופר והספרות העברית, בעיות לשון, מצבים (מלחמות) ושאלות חיים, מלבד בעיות היצירה שכל אדם יוצר מתלבט או מתמודד עמהן.

ד"ר פוקס מכניסה את הקורא, שנוקק ללשון האנגלית, לעולם ספרותנו, הכללי והפרטי. השיחה עם פרופ' גרשון שקד משמשת מעין מצע לביזור מעמדה של הספרות הישראלית מבחינה אידיאית והאוירה הרוחנית שלה – יחסה למסורת היהודית וזיקתה ל"שרשים", או ניתוקה מהם. יש מן הסופרים שנענים לא רק לשאלות הכרוכות בתהליכי יצירתם, ויקות והשפעות של סופרים בעולם ובספרות העברית עליהם, אלא מרחיבים את הדיבור, כיוהר, למשל, על אמנות הסיפור, מידות הערכה של דברי יצירה ושיחוף הקורא בחוויה של היצור.

השיחות האחרות הן עם עמליה כהנא-כרמון, איתמר יעוזיקסט, א.ב. יהושע, אהרן אפלפלד, אהרן מגד, יורם קניוק ויהודה עמיחי. מבואות קצרים על חייהם ויצירותיהם של הסופרים מצורפים לשיחות וכן גם תמונות הסופרים המראוונים.

**ברוך לינק: עיונים בשירת עזרא
זוסמן דיון באספקטים פואטיים
ותמטיים בשירתו**

זמן פרסום שיריו של זוסמן חל בתקופה שבין שתי מלחמות העולם (הוא נולד בשנת 1900), בתקופה שהתבלטו בה המשוררים נ. אלתרמן, א.צ. גרינברג, י. למון ויב"ח ש. שלום. בעוד שהמשוררים בני דורו, כל אחד לפי דרכו, רכש שם ומעמד פיוטי ושירתם דיברה אל לב קוראים נאמנים והשפעתם הייתה ניכרת בספרות ובחיים, היה עזרא זוסמן חבוי בצל. אוסף שיריו הראשון הופיע רק בשנת 1968, חמש שנים לפני פטירתו, ויתכן, כפי שמציין המחבר-המבקר, שצניעותו זו של המשורר גרמה לכך שהבקורת לא שמה לב אליו ואל שירתו (יש להעיר, שלא כך עלה בנורלו של אברהם בן יצחק, שפירסם רק תריסר שירים, אך הסב תשומת-לכם של מבקרים וקוראים). מתקבל יותר על הדעת טעמו של ד"ר לינק, שהוא מציע במבואו המתייחס אל אופי שירתו של זוסמן: „שירה זו תובעת מהקורא התרכויות כלשון ובהתפתחות השיר. לעתים אף נדמה שהמשורר נאבק עם הלשון לכובשה. יש גם צורך בהתרכויות בהתפתחות האיטית של הסיטואציה ובהתבוננויות הדקות באלמנטים מהטבע. תכונות אילו לא שימשו בסיס להתעניינות צבורית רחבה וערה...”

הפרקים בספר הם: א. מבוא לפואטיקה של שירת זוסמן, ב. התעלות האדם ומכנה שירי ההתעלות, ג. כוחה של השירה, ד. הפגישה עם הטבע, ה. השפעתה של האשה, ו. השואה והשפעתה. ביבליוגרפיה. נספחים: אינדקס השירים, שנידונו בספר. הוצאת אליף, תל אביב, 215 עמ'.

ראובן בן-יוסף: מסה ושירה

אשתקד ב"בצרון"). בן-יוסף רואה את הספר "כרומן לכל דבר". קשה שלא להסכים עם בעל המסה, שיש בו בספר כל "החמרים" לרומן מעולה, יש "עלילה עיקרית ועלילות משנה"... והוא כתוב בכשרון של מספר גדול, שאמנותו מתפרשת יפה במסתו של בן-יוסף.

ספר השירים החדש "טעם הארץ" (בהוצאת "עקד") הוא האחד-עשר בספרי השירה של בן-יוסף מאז כבש את הלשון העברית כיבוש יחיד ומיוחד. השירים שופעים חיים ונופים פורחים והודהרות נפשית עולה מהם. ראויים הם לייחוד דיבור, ובעיקר טעימה רוויה.

אבשלום

לפני זמן קצר הופיעו שנים מספרי המשורר, המספר והמסאי – ראובן בן-יוסף. המסות: "על הסבל ועל הירושה – קובץ מאמרים על ענייני תרבות ומחשבת ישראל" – מצטיינות בגישתן המקורית והמעמיקה לבעיות ספרותנו ובתגובות, עתים נמרצות וחזותיות, על דעות ומושגים הרווחים בביקורת העברית. ברוב המסות הוא בוחן את סגולותיהם של יוצרים ויצירתם שמעטים עמדו עליהן. יש במסותיו משום הערכה חדשה, או מחודשת, של הסיפור "הנר לא כבה" לש. שלום ושל שירתו "המגלמת את תמצית רחשי הלב של העם".

אחת המסות המצוינות והמאלפות בספר היא על ספר המסע של יצחק שנהר – "בשבעה דרכים" (שנתפרסם

הרצאותיו של משה שמיר במכון היהודי של אוניברסיטת ניו-יורק

הבדלים אלה מופיעים בשירה החדשה העברית. החיוב לחיים, החתירה לקראת העתיד, האמונה במחר מציינים את שירתם של נתן אלתרמן, אמיר גלבע וראובן בן-יוסף לעומת יצירתם הפיוטית של נתן זך, יהודה עמיחי ומאיר ויזלטיר. ההרצאה רבת-הענין עוררה שאלות, ויכוחים ודיונים שנמשכו עד שעה מאוחרת בערב.

ההרצאה השניה התקיימה באולם המכון לחינוך ותרבות עברית באוניברסיטת ניו. ההרצאה באה בגליון הזה. הציג את האורח-המרצה, וציין את תרומתו לספרותנו — ד"ר חיים ליף.

שתי הרצאותיו של המספר משה שמיר, מן הראשונים בשורת ספרותנו כיום, משכו קהל רב של "ותיקים" וצעירים, מורים ותלמידים. ההרצאה הראשונה, באנגלית, התמקדה בנושא גיבור ואנטי-גיבור בספרות החדשה. המספר והמסאי, שהוצג עלידי ד"ר מיכאל ארפא, פרופסור לספרות עברית במכון לתרבות וחינוך של אוניברסיטת ניו, מנמק את הנחותיו במשלים מן הספרות העברית העתיקה, הקלאסית, הכללית והעברית. הוא הבחין יפה בין קווי-האופי ועמדתם בחיים של הגיבור והאנטי-גיבור ביצירותיהם של קאפקא, קאמי, בקט וג'ימס ג'ויס, וכן גם אצל ברנר וגנסין.

כנס מוקדש לספרות עברית חדשה בניו-יורק

המאקמות של יוסף זבארה; אבנר הולצמן — יחסו של נתן אלתרמן לשואה.

השתתפו בשאלות ובדיונים: יצחק עברי — עורך "הדואר"; ד"ר חיים ליף; פרופ' רות ביזור, בנימין ליפטון ועוד.

ישוב ראש הכנס היה פרופ' שלמה נש, ראש החוג לספרות במוסד, שהקדים דברים והציג את המרצים.

בכ"ה ביוני ש.ז. התקיים ב"היברו יוניון קולג'" — המכון היהודי לדת בניו-יורק, כנס שהוקדש לדיונים על בחינות בלשון ובספרות העברית החדשה. המשתתפים היו הפרופסור רים: יעקב קקוב — אישיותו ופעלו הספרותי של נפתלי הירץ אימבר; זבולון ראביד — השתקפות אישיותו של א.א. ליסיצקי ב"אלה תולדות האדם" ובשירתו; שלמה הרמתי — בראשית התחיה העברית; דוד סגל —

ראובן בן-יוסף מסה ושירה

בזמן האחרון הופיעו שניים מספרי המשורר, המספר והמסאי – ראובן בן-יוסף. המסות "על הסבל ועל הירושה – קובץ מאמרים על ענייני תרבות ומחשבת ישראל" – מצטיינות בגישתן המקורית והמעמיקה לבעיות ספרותנו וכן גם בתגובות נמרצות על דעות ומושגים הרווחים בביקורת העברית. ברוב המסות הוא בוחן את סגולתיהם של יוצרים ויצירתם, שמעטים עמדו עליהם.

יש במסותיו משום הערכה חדשה, או מחודשת, של סיפור ש. שלום "הנר לא כבה" וקבצי שיריו, שירה ש"מגלמת את תמצית רחשי הלב של העם". ראייה.

תיקון-טעויות

שם המשוררת ששירה ל"זלדה" בא בחוברת האחרונה של הבצרון, סתיו-חורף, תשמ"ה, הופיע בטעות בשם אסתר; שמה אידית.

בשיר "ליד ושינגטון" לחדוה ש. בעמוד 74 צ"ל "לבין איווי לשינוי", במקום עווי.

פרקים ראשונים - ח.ל.

המשך מעמ' 3

את הרוצחים למיניהם: של אש"ף, השיעים והכנופיות האחרות, או שיוותרו על שעל אדמה, כגון טאבה, למשל. הלא הם ערבים ואנחנו יהודים, ומחובתנו להוקיע לעולם כולו את "השובניזם" האוכל אותנו בכל פה.

ח.ל.

יביא את תגובתו המשורר אברהם ברוידס, שהיה או מזכירו, בזכרונותיו.

All Our Members Salute the Heroic
STATE OF ISRAEL
 MAY IT CONTINUE TO GROW FROM STRENGTH!
CENTRAL NEW YORK ZIONIST REGION
David Greenberg, President

ברכות למדינת ישראל לשנת ה'ל"ה לעצמאותה

**THE METROPOLITAN REGIONS OF THE
 Z.O.A. OF AMERICA**

BRONX REGION:

Isidor Berenstein, Pres.
 Irving Balsam, Exec. Vice Pres.

BROOKLYN REGION:

Rabbi Abraham I. Felbin, Pres.
 Jesse Schraub, Ch. of Bd.

MANHATTAN REGION:

Abraham I. Katch, Pres.
 Boris Shteinshleifer, Co Pres.
 Stephen B. Schwartz, Regional Director

MIDTOWN ZOA DIST., N.Y.C.

M. HERTING RABBI BENJ. OFFSEHER

CONGRATULATIONS AND BEST WISHES
 TO THE **STATE OF ISRAEL**
 ON ITS 37th ANNIVERSARY
 FROM THE OFFICERS AND MEMBERS OF
 THE FOREST HILLS ZIONIST DISTRICT

ברכות למדינת ישראל לשנת ה'ל"ז לעצמאותה

השכונה הציונית מספר 10-30, וואשינגטון הייטס, נ. י.

מגישה טנא של ברכה

למדינת ישראל

לנצחון שלם וקיבוץ בניה לתוכה

Presidium: Bernard Weisman

Lewis Caplan

Joseph Rosenkranz

Rose Chernowitz

Max Schulman

BENSONHURST ZIONIST DISTRICT NO. 19

Extends Best Wishes To The

STATE OF ISRAEL

On Its 35th Anniversary

Nathan Hauptman, Chairman of the Board

Harold Bregman, Cultural Chairman

Greetings and Best Wishes From the Officers and Members to the

STATE OF ISRAEL

On Its 35th Anniversary

DAYAN CLUB OF PELHAM PARKWAY

DISTRICT No. 20

Fay Mizus, *Pres. Ladies Club*

Chas. Schwecker, *President*

"*THE DAILY TIMES* (ISSN 7132-698X) is published daily except Sundays and holidays for \$28 per year by Wright News Co., 123 Maine Avenue, Washington, DC 20024. Second-class postage paid at Washington, DC and additional mailing offices. POSTMASTER: Send address changes to *THE DAILY TIMES*, P.O. Box 4, Boulder, CO 80302."

GREETINGS TO THE STATE OF ISRAEL

FROM

PELHAM PARKWAY Z.O.A. DISTRICT NO. 11

Hon. Judge Israel Rubin, *President*

ברכות למדינת ישראל לשנת ה'ל"ז לעצמאותה

BNAI ZION

136 EAST 39th STREET Tel. 725-1211 NEW YORK, N.Y. 10019

the American Fraternal Zionist Organization

Extends Best Wishes To Medinat Yisrael and to All Its Friends

SIDNEY WIENER
President

RAYMOND M. PATT
Chairman of the Board

MEL PARNES
National Secretary
Exec. Vice-Pres. & Sec'y.

HERMAN Z. QUITTMAN
Exec. Vice-Pres., Emeritus

הסתדרות נשים ציוניות „הדסה“ באמריקה

מאחלת למדינת ישראל ולכל תושביה

שנת שלום והתקדמות

WORCESTER ZIONIST DISTRICT

Worcester, Mass.

David L. Koocher, *President*

Emanuel Cohen

Brooklyn, New York

GREETINGS TO THE STATE OF ISRAEL

FROM

PELHAM PARKWAY Z.O.A. DISTRICT NO. 11

Hon. Judge Israel Rubin, *President*

Published Quarterly by Bitzaron, Inc. (Hebrew Literary Foundation), P.O.Box 623, Cooper Station, New York, N.Y. 10003. Prof. Hayim Leaf, Editor, Prof. Nathan H. Winter, Chairman of Editorial Board. Subscription, payable in advance, \$12.00 per year; Foreign \$13.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

אגרות מלוה פתוח, בונדס,
המכשיר הראשי של השתתפותה
של יהדות ארה"ב בבניין הארץ
בדרכה לשלום בר קיימא
של בטחון, שלווה ושפע

קנה אגרות מלוה „בונדס“
במידה המירבית ביותר

You can buy Israel Bonds
and get a prospectus at

State of Israel Bonds

215 Park Ave. South

New York, N.Y. 10003

Tel.: OR 7-9650

שפע ברכות למדינת ישראל
מטעם

השכונה הציונית

מספר 2, ניו-יורק, נ.י.

אברהם שפירא

ZIONIST DISTRICT OF POUGHKEEPSIE, N.Y.

Al Sugarman, President

From Members and Officers of
KADIMAH DISTRICT No. 67

Simon Riber, President

Emanuel Pittman, Treasurer

Irving Balsam, Pres. Emeritus

NEW ROCHELLE ZIONIST DISTRICT

Abba Ward, President

Proudly we offer
Cantor

Lawrence Tuchinsky

assisted by the

Nevele Symphonic Choir
conducted by **Clifford Nadel**
traditional inspiring services

Dr. Chaim Israel Etrog

will offer a Program of Lectures
& Seminars

**ROSH HASHANAH
and YOM KIPPUR**

Sun. Sept. 15-Wed. Sept. 25

NEVELE

Ellenville, New York 12428

Hotel Tel. (914) 647-6000

NYC (212) 244-0800

Or See Your Travel Agent

פרס למנויים חדשים

מנויים חדשים ל"בצרון" לשנה יקבלו

פרס-חינם

חוברת חורף-אביב, תשמ"ב ובו סיפור שלם
של אהרון אפלפלד, מאמני הסיפור
המובהקים – "הפסגה" שעדיין לא הופיע
בספר במקורו העברי.

הסיפור, 73 עמודים, מגולל פרשת-חיים שלימה של
מלון-אורחים באוסטריה טרם בוא השואה.

דמי מינוי: 12 דולר לשנה בארה"ב ; 13 דולר בקנדה ובחו"ל.
הכתובת:

BITZARON, P.O. Box 623, Cooper Station, N.Y. 10008. Tel. (212) 598-3987

with his American milieu. The author of the first book of Hebrew poetry, published in 1877 in New York City, Jacob Zevi Sobel-James H. Soble in the Americanized form-deplores religious inanity, ignorance of Judaism and vulgarianization of Jewish life in this country. He is also the first poet to depict in pedestrian verse the Jewish peddler "with a pack on this back." This negativism echoed re-echoed in Hebrew poetry for one hundred years. M. M. Dolitsky, Gershon Rosenzweig and, especially, Ephraim E. Lisitzky deprecated the emptiness and futility of Jewish life in the United States.

But There were advocates of optimism. Moses Aaron Schreiber graced the centennial of American independence in 1876 with a long poem "Gift of Judah" which was the first Hebrew poem on the theme of Americanism. The gold rush inspired the narrative poem "Gold" by Israel Efros. Americanism drew on a triple theme which was new to Hebrew literature: the American Indian, the American Black, the native American of Jewish and Christian faith. As persecuted minorities the Indians and the blacks were spiritually close to Hebrew poets. The most prominent among them - Benjamin Nahum Silkiner and Ephraim E. Lisitzky, Israel Efros and Hillel Bavli-achieved depth and maturity in ethnic poems. They mined native themes and they also made important contributions to Hebrew literature with their translating activities.

The period between the two world wars may be regarded as Golden Age of Hebrew poetry in America. After the Second World War it declined with abrupt suddenness. Some poets moved to Israel, some died and left no significant successors.

THE CRISIS OF JEWISH IDENTITY IN ISRAEL

Shlomo Sharan

Tel Aviv University

Jewish identity in Israel can be conceived as consisting of three main components: Our historical consciousness of ourselves as heirs to the history of the Jewish People, our ties to Jewry in the Galut and our continued striving to reconstruct the Jewish People and the Land of Israel. All three components of Jewish identity are currently under severe attack from many sources, not only in the Golah in the form of assimilation, but in Israel as well. The adoption of a materialist, socialist ideology by the East-European Zionists at the beginning of this century paved the way for the development in Israel of an anti-traditional, anti-historical, 'here-and-now' orientation to Jewish life and to the question of Jewry's ownership of the Land of Israel. It laid the foundation for the later emergence of the claim that Israelis have no real allegiance to Jewry in the Golah and that the latter have no real share in Israel. These attitudes conspire to undermine Israel Jewry's historical continuity. Israel's educational system must be cited for its singular failure to assign the cultivation of a Jewish historical consciousness and identity among the youth a place of central importance among the nation's educational goals, A radical revision of Jewish education in Israel is imperative for "Jewish" survival in Israel.

SELECTED ABSTRACTS

TIME AND THE NOVEL

Moshe Shamir

At a lecture sponsored by *Bitzaron*, under the auspices of the Department of Hebrew Culture & Education at New York University, the distinguished Hebrew novelist, Moshe Shamir, focused on the notion of *time*, both as a philosophical issue and as a central theme in his own creative writing. His life and his work, he disclosed, are informed with a sense that from the vantage ground of the all seeing eye, time, in the ordinary sense of past and future, does not exist. Time is a vast unity in which mortals float, grasp, and dangle. Because of our inherent limitations, we divide time, measure it, and impose boundaries upon it.

Memory is the source from which the literary work draws its experience of the past. It is like a rear view mirror through which the traveler, while moving forward, sees objects fleeting by. Three types of memory feed artistic creativity: the national collective memory or myth, the familial collective memory, and personal memory. The first is rooted in the distant past. His novel *King of Flesh and Blood* was born of such memory. The second is based on the more recent past, experienced by living witnesses. His new novel, *The Bridal Veil*, is situated in this time frame. The third is the memory of present events. His novel, *The Poor Man's Lamb*, although set in biblical times, is actually a subjective projection of raw pain in the immediate experience for which there is no justification or explanation.

Living the life of a people lovingly and knowingly means that the past is never distant or alien. It is never dead. The need to look back is, in effect, the need to look forward. This is the underlying quest in his work. His books have been written so that readers would gain the strength to know where they are going because they know whence they have come.

THREE HUNDRED YEARS OF HEBREW POETRY IN AMERICA

Eisig Silberschlag

The University of Texas at Austin

Hebrew poetry in America begins with epitaphs on influential personages collected with exemplary piety by Dr. David de Sola Pool and published in 1952 in New York City. In the course of time landscapes of the New World and indigenous themes begin to dominate poetic creativity. Since Hebrew poetry in America is largely a product of immigrants from eastern Europe, it is dominated by insecurity and bewilderment in a new environment, needs of adaptation to a new homeland, yearning for the past in the old country. This two-leveled life creates tension. With no secure base on earth the Hebrew poet floats on romantic air and creates a soul-bound literature in contradistinction to the literature in Israel which, for the past one hundred years, is largely soil-bound.

No Hebrew poet in America neglected the ancestral Land of Israel: it was for him a journey to the future illuminated by the past. But he did not avoid confrontation

BITZARON

A Quarterly Review of Hebrew Letters, published by the Hebrew Literary Foundation and co-sponsored by the Institute of Hebrew Culture & Education, School of Education, New York University.

Editor: **Hayim Leaf**
Associate Editors: **Rivka Friedman**
Gabriel Preil
Chairman, Editorial Board: **Nathan H. Winter**
Editorial Assistant: **Nelly Segal**

BITZARON, P.O.Box 623, Cooper Station, N.Y. 10003 Tel. (212) 598-3987

Vol. VII (New Series), Sivan, 5745 – June 1985, No. 26 (355)

TABLE OF CONTENTS

Topics	H.L.	2
Time and the Novel.....	Moshe Shamir	4
Poems of End and Deliverance.....	Sh. Shalom	12
300 Years of Hebrew Poetry in America	Eisig Silberschlag	13
In the Souvenir Store (Poem).....	A. Komem	27
The Crisis of Jewish Identity in Israel	Shlomo Sharan	29
R' Saadya Gaon and the Zohar.....	Sh. Abramson	35
120th Birth anniversary of M.Y. Berditchevsky:		
Poetic tension in M.Y. Berditchevsky's novels	Simon Halkin	40
M.Y. Berditchevsky as a Teacher	Emmanuel Ben-Gorion	43
Poetic Magic: Birds.....	N. Yonatan	46
A Hebrew Edition of the History of the Jews in America.....	P. Birnbaum	51
New Books.....		54
News and Trends.....		55
English Abstracts		63

Rosh Hashanah and Yom Kippur

Sun. Sept. 15-Wed. Sept. 25

Cantor Herman Malamood

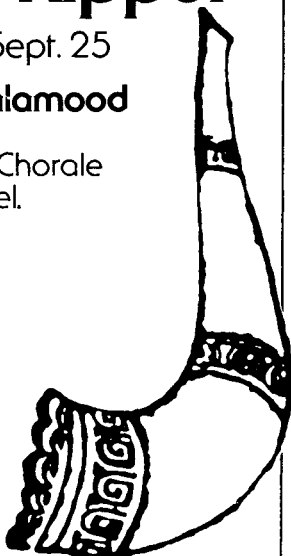
assisted by the
Concord Symphonic Chorale
Directed by Dan Vogel.

Associate Conductor
Matthew Lazar
will officiate for
the Inspiring Services.

**Rabbi Simon Cohen
and Rabbi Eli Mazur**

will supervise
the adherence
to Dietary Cuisine.

Kiamesha Lake, NY 12751
MAJOR CREDIT CARDS
Hotel 914-794-4000. 212-244-3500.
See your travel agent.

CONCORD RESORT HOTEL

BITZARON

QUARTERLY REVIEW OF HEBREW LETTERS

SPRING, 1985